

Ч. Чаббарлы

АЛМАС

У Ш А Г К Ә Н Ч Н Ә Ш Р
БАКЫ — 1955

4. ЧАВВАРЛЫ

АЛМАС

5 пәрдәли 7 шәкилли н'ес

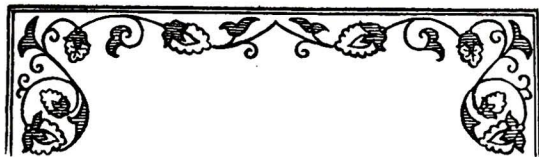
М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајҹан Республикасы
Үмуми КИТАПХАНАСЫ

Азәрбајҹан Ушаг вә Көһнәләр
Дәдлийятин Нәшрийятин
Бакы, 1955

ИШТИРАК ЭДЭНЛЭР

А л м а с—мүэллимэ, 18 яшында.
Х а н ы м н а з—онун анасы, 42 яшында.
Ф у а д—Алмасын нишанлысы, 23 яшында.
Т е м у р т а ш—доктор, 32 яшында.
Ч а м а л—мүэллим, Фуадын досту, 22 яшында.
М и р з э С э м э н д э р—мэктэб мүдири, 43 яшында.
Б а р а т
К ү л в е р д и } Комсомолчулар.
А л л а һ в е р д и—гоча кэндли, Баратын атасы.
С ү р м э—мэктэб шакирди, гыз, 10 яшында.
А ф т и л—йохсул кэндли, 40 яшында.
Я х ш ы—кэндли гадын, 22 яшында.
Б а л о г л а н—кэнд совети сэдри, 30 яшында.
Ш а р и ф—онун катиби.
Һ а ч ы Ә һ м э д—маскалы голчомаг, 50 яшында.
И б а д—голчомаг гуйругу, Яхшынын гайыны, 30 яшында.
Б а л а р з а—варлы кэндли, 43 яшында.
К ү л х а н ы м—онун арвады, 26 яшында.
О ч а г г у л у—кэндли, 65 яшында.
К ә р б ә л а й ы Ф а т м а н с а—мамача, 65 яшында.
П р о к у р о р

Комисйон үзвләри, кэндлилер, кэндли гадынлар, кәнчләр,
ушаглар.

БИРИНЧИ ПƏРДƏ

Биринчи көрүш

Азәрбайчанын узаг бир кәндиндә, мәктәб габағында бир мейданча. Кәнд молласы, онун мүридләри, ағсагаллар вә саирә чийинләриндә бир табут апарыр вә охуюрлар.

Бу аралыг он сәккиз яшларында кәнч бир гыз,—Алмас бир гадынын әлиндән тутуб сүрүйәрәк гочаларын бахышы алтында кечиб кедир.

Икинчи көрүш

Мүәллимин мәнзили, сәһнә коридор кимидир. Арха дивар шүшәсиз бир шәбәкәдир ки, ардындан күчә, мейданча, о янда хырда әвләр, мәсчид вә саирә көрүнүр. Сәһнәйә үч тәрәфдән үч гапы ачылыр. Сәһнәдә кәһнә бир стол, үзәриндә кағыз, бир каса, бир сәбәг вә саирә... Шәбәкә габағында ирили-хырдалы ушаглар отурмушлар.

Алмас гадынын әлиндән тутараг ичәри кирир.

А л м а с—Ушаглар, хош көрдүк.

У ш а г л а р—Хош көрдүк, мүәллимә.

С ү р м ә—Биз дағылышмаг үчүн сизи көзләйирдик.

Һамы Алмасын янына гачыб ону гучаглайыр.

А л м а с—Сырая дүзүл! (*Һамы дүзүлүр.*) Кендин бүтүн күчөлөрүни охуяраг кечтөчөксиниз, сәсинизи эшитмөмиш бир эв галмасын. Бу өлү дөстөсинин кечдийи күчөлөрдө үз-үзө кәлиб сәсләрини өртөчөксиниз. Эшитдинизми, тез башлайын.

У ш а г л а р—Һей сән, эски дүня, тәслим ол,
Эски дүня, тәслим ол!
Сәнә гаршы йүрүш вар,
Машыңлара од бурахын,
Вуруш вар һа, вуруш вар.
Вуруш вар һа, вуруш вар.
Сыралара дураг биз,
Ирәлийә, ирәлийә,
Ени дүня гураг биз.

Ушаглар кедир вә бүтүн пәрдә бою гарышыг олараг каһ өлүчүләрүн,
каһ да ушагларын сәсләри эшидилир.

Я х ш ы—Бурах, даһа кедим.

А л м а с (*күләрәк*)—Гоймарам, дедим, гоймарам. Сән о сөзләри бир дә де, оху, язым, сонра кет. Сән бир даян. Ай ана, ай ана, бирчә мәним о зурна-балабанымы бәри кәтир.

Х а н ы м н а з—Ай балам, сәһәрдән һарадасан? Үрәймин ичини емишәм. Билмирсән ки...

А л м а с—Һәлә бирчә ону сахла, 'бу саат кейфим бәрк көкдүр. Дүз булаг башыңдан кәлирәм. Кәлиб бир көрәйдин, элә бир митинг дүзәлтмишдим ки... Сөзләрим онлара бәрк тә'сир этди. Алты арвад элә бирдән өзүнү «Ени йол»а язырды. Алтысы да элә бирдән. Урра!

Х а н ы м н а з—Әризәләрини йийәләринә вердйим. О гәдәр дуа эдириләр.

А л м а с—Бирчә о скрипканы бәри вер. Я истәйирсән гармошка чалым. Яхшы, ди башла о баягкини.

Я х ш ы—Кәрәк күнәш дағлары ашыб сөнмәйәйди...

А л м а с—Йох, йох, оху. Мән һавасыны да өйрәнмәк истәйирәм. Һә!

Я х ш ы—Кәрәк күнәш дағлары ашыб сөнмәйәйди.

Кәрәк мәним дөнмүш галем дөнмәйәйди.

Кәрәк мәним истәдийими киди фәләк

Ачылмадан гара торпага көммәйәйди.

Көйдәки ая дейим, дәрди ми гой ярә етирсин,

Үрәйим дәрдә дүшүб яр мәнә бир чарә етирсин.

Санки һәр тәрәфдән йүзләрлә гадын сәси Я х ш ы н ы н охудуғуну
хор илә тәкрар эдир.

Даһа, сән аллаһ, бәсдир. Бурах кедим. Эһ... Валлаһ, гаш гаралыб. Инәк кәләр, галар авара. Онсуз да, охудум дәрдим тәзәләнди. Ағламағым кәлир. Даһа гирйәтә боғулмушам.

А л м а с—Олмая ай гыз, өз әринчин дарыхырсан. Доғрудан, ай Яхшы, о кими өлдүрмүшдүр?

Я х ш ы—Өз гардашы арвадыны. Ахтарсан, гардашы өзү өлдүрмүшдүр, анчаг о бойнуна чәкмишдир.

А л м а с—Һачандан ятыр?

Я х ш ы—Бу сәфәр айы чыхса, ил ярымдыр.

А л м а с—Ил ярым?.. Одур ки, ай ейиб айыя дөнмүшсән дә.

Я х ш ы—Йох, мән өз әримин гайытмасыны истәмирәм.

А л м а с—Нечә истәмирсән? Инди ки, истәмирсән, бәс нә үчүн онда даянмысан?

Я х ш ы—Чарәм нәдир?

А л м а с—Чых!

Я х ш ы—Элә дә иш олар? Әр бир, аллаһ бир.

А л м а с—Нечин олмур? Чыхарсан, мән дә сәни яа-
рам колхоза, «Ени йол»а, машында ишләрсән. Элиндә
газанчын олар. Азад оларсан, адам оларсан, савадла-
нарсан. Бизим кәндимиз дә ирәлн кедиб мәдәни олар.
Баша дүшдүн? Сонра енә дә кимә истәрсән, кедәрсән.

Я х ш ы—Йох, мән һеч кәси истәмирәм.

А л м а с—Ялан дейирсән. Мән сәнин көзләриндән
көрүрәм ки, сән кими исә истәйирсән.

Я х ш ы—Мән папаг дейиләм ки, күндә биринин ба-
шына өртүлүм. Эл йығылыб бир дама тәпиб, орадан да
чыхарачаг, гәбрә апарачаг.

А л м а с—Ай Яхшы, доғрудан да сән дүняда нә кө-
рүрсән? Эвин дамындан, очағын шамындан башга нә
көрә биләрсән?

Я х ш ы—Сән аллаһ, ай Алмас ханым, дәрләрими
тәзәләмә. Валлаһ бу саат ағларам.

А л м а с—Ай гыз Яхшы, иәнәк-һәнәк ахыры дәйәнәк.
Доғрудан да яш боғазыны боғур.

Я х ш ы—Нә эләйим, дейир:

Сәнә гурбан олум, ай дедә Кәрәм,
Көзләрим тор кәтирир, үрәйим вәрәм,
Дәрјалар мүрәккәб олса, мешәләр гәләм,
Моллалар яздыгча дәрдим вар мәнним.

А л м а с—Һәлә бир даян буну да язым (*языр*). Үрә-
йим вәрәм, сонра?

Я х ш ы—Һә... Мешәләр мүрәккәб, моллалар гәләм..

А л м а с—Нечә йә'ни моллалар гәләм?

Я х ш ы—Ким дейир моллалар гәләм?

А л м а с—Сән дейирсән дә... Дейирсән мешәләр
мүрәккәб, моллалар гәләм.

Я х ш ы—Йох, мешәләр йох, моллалар мүрәккәб,
мешәләр гәләм.

А л м а с—Нечә йә'ни, моллалар мүрәккәб?

Я х ш ы—Эй... Валлаһ ағлым башымда дейил, һеч
билмирәм нә данышырам.

Дәрјалар мүрәккәб, мешәләр гәләм,
Моллалар яздыгча дәрдим вар мәнним.

Анчаг, башына дөнүм, һеч кәсә демәйәсэн ки, мән
бурая кәлмишдим. Сонра өлдүрәләр мәнни, әтими шишә
чәкәрләр.

А л м а с—Ким?

Я х ш ы—Әримин гардашы, элә әрим өзү.

А л м а с—Һаны әрин?

Я х ш ы—Букун сабаһ кәләчәк дә. Гайным дүнән
араба илә шәһәрә кедиб. Йохса мән бура кәлә биләрдим?
Мәнним көнүмү соярды. Эһ.. Алмас... Мән өләчәйәм.

А л м а с—Нечә йә'ни, өләчәйәм. Бөйүк зәһмәт чәкә-
чәксэн, ким өлмәйәчәк ки?

Я х ш ы—Йох, мән тез өләчәйәм, лап тез, букүнләрдә.
Өзүмү өлдүрәчәйәм.

А л м а с—Кичәлмисән, гыз, нәдир? Бу көзәл чәмән-
ләри, чичәкләри, бу сәрин сулары, бу ени гурулан аләми
гоюб өлмәк олар? Бу ки, ахмаглыгдыр. Бунлар һамысы
дүнән тойда дедийин кими, һүгүгсуз яшайышын нәтичә-
сидир. Баша дүшдүн?

Я х ш ы—Билирәм, Алмас ханым, көрүнүр аллаһ белә
истәйирмиш, языланы позмаг олмаз. Мәнним атам әрим-
килин янында чобан иди. Онун янында балача бир оғлан
олурду. Чох көзә ширин иди. Биз онула һәр күн көрү-
шүрдүк. Бир күн бир-бирини көрмәсәйдик бағрымыз
чатларды. Ди кәл ки, залымлар айырдылар, салдылар
мәни ода. Дейир, сән сайдығыны сай, бах көр фәләк нә
сайыр. Валлаһ, Алмас ханым, горхмасайдым, чохдан

кәлиб о «Ени йол» а язылардым. Анчаг мүжкүн дейял. Өлдүрөрлөр.

А л м а с—Ахы ким?

Я х ш ы—Гайным. Бу вахта гэдэр ики адам өлдүрүбдүр.

А л м а с—Демэк, сенин һәмишә бир янын дивар олачаг, бир янын ағач?

Я х ш ы—Нейним, чарәм нәдир?

А л м а с—Кет кәнд советинә шнкайәтә.

Я х ш ы—Кәнд совети өз бибиси оғлудур. Бир-ики ай бундан габаг булаг башында сенин данышдыгларыны эшитдим. Кәлдим эвдә отурдум, ағла ки, ағлаясан.

А л м а с—Яхшы, эшитмисәнми, дейөрлөр: гачанын дизи ағрыяр, ағлаянын көзү.

Я х ш ы—Бәс нә эдим, бу да күндүр, отур дөрд диварын арасында, дүнянын бүтүн дәрди төкүлсүн ағылсыз башына. Чәк ки, чәкәсэн.

А л м а с—Сән бир баша дүш ки, ағламагла зәнчир гырылмаз, кәмирмәк, чейнәмәк, гырмаг лазымдыр.

Я х ш ы—Эһ... Инәк кәлди, галды байырда, мән отуруб нағыл ачмышам. Сағ ол, ханым гыз...

А л м а с—Даян, даян... Һәлә де көрәк о чобан оғлан сонра нә олду?

Я х ш ы—Сонра нә олду? Һеч нә. Мәни вердиләр әрә, гуртарды кетди.

А л м а с—Бәс нә үчүн она кетмәдин?

Я х ш ы—Мәни аға истәйән ердә, нөкәрә ким верәрди?

А л м а с—Әввәлдән кетмәйәйдин.

Я х ш ы—Атам верәндән сонра мән нә дейә биләрдим? Әримин өвлады олмурду. Бир арвады кәбий алтында гоюб мәни алды. Ики-үч ил мәним дә өвладым олмурду. Инди дә ил ярымдыр ки, газаматдадыр. Букүн сабаһ чыхачагдыр. Эһ, дейирәм, мән өлөчәйәм.

А л м а с—Яхшы... Сән дәли олма. Адам дүняда го-чаг олар.

Я х ш ы—Алмас, сән дә мәним бачым, ал бу гур'аны даян үзү гибләйә, анд ич бир олан аллаһа ки, мәним сир-рими һеч кәс билмәз, мән сәнә дейим.

А л м а с—Ай гыз, гур'ан нәдир, аллаһ нәдир. Ушаг дейилсән ки.

Я х ш ы—Сән ки, охумаг билирсән, ал бах. (*Чибиндән бир кағыз чыхардыб она верир, өзү чадрасынын учу илә көзләрини силлир.*)

А л м а с (*кағыз бахыр, кетдикә ону бир һәйчан алыр вә бирдән, илан санчан кими, ериндән фырланыр*)—Яхшы... Сән дейирсән... Бу нәдир?

Я х ш ы—Бурая бир һәким кәлмишди, мән гайнымдан кизлин онун янына кетмишдим. Бу кағызы о верди. Аллаһ хатиринә, Алмас, бир сән бил, бир аллаһ!

А л м а с—Яхшы... Сән нә данышырсан? Сенин әрин ил ярымдыр кетмишди. Сән... Сән икичанлысан? (*Бу аралыг байырда бир курулту гопур.*)

Б а й ы р д а н—А башына дөнүм, юбандырма. Һей-ванлар йүк алтында эзилди...

Ч а м а л—Бу саат, бу саат.

Х а н ы м н а з (*шәри гачараг*)—Ай аман, ай гыз, гайнын кәлиб эвләрдән сәни ахтарыр.

Бу аралыг Барат, Афтил вә Чамал ичәри кириләр. Бирдән Яхшы онлары көрүб даяныр, донмуш кими дивара сөйкәнир вә бир инилти илә.

Я х ш ы—Барат... (*Эйни заманда Барат да өзүнү ити-рир вә титрәк бир сәслә.*)

Б а р а т—Яхшы...

дейр, бир ан һайәчанлы бир бахышла бир-биринә бахырлар. Бир дән Я х ш ы, айылмыш кими, өзүнү топлайыр вә чәлд бир һәрәкәтлә байыра гачыр.

Ч а м а л—Һә, Алмас ханым эвдәсиниз?

А л м а с—Чамал, сизсиниз, һара белә?

Ч а м а л—Көчүрәм.

А л м а с—Һара?

Ч а м а л—Шәһәрә.

А л м а с (өзүнү *итирмиш кими, бир һайәчанла*)—
Яхшы, кетдин? Яхшы, Яхшы, кет, кет. Сиз шәһәрә дединиз? Яхшы, мәнә бах (*бирдән Яхшынын далынча гачараг*). Ай гыз, Яхшы... Яхшы... Кетди. Һә, сиз дединиз шәһәрә кедирсиниз?

Ч а м а л—Чох пәришансыныз, Алмас.

А л м а с—Йох, йох.

Ч а м а л—Нә вар ки?

А л м а с—Бир шей йохдур.

Ч а м а л—Йох, һәр һалда сиздә бир шей вардыр.
Мәнә элә кәлир ки, сиз мәним кәлишимдән дарыхан кими олдуруз.

А л м а с—Чамал, нә данышырсыныз?

Б а р а т—Мән кедирәм, мүәллимә, дәфтәр-гәләм һазырдыр. Тез кәлиниз. Ушаглар йығышырлар. Дәрсдән сонра өзәйнимизин ичласыны чағырмышам.

А л м а с—Чох көзәл (*Барат кедир. Афтил гәлякыны долдуруз*). Шәһәрә нечин кедирсиниз?

Ч а м а л—Дарыхдым, Алмас, сизә ки, язмышдым. Сиз дә һазырлашыныз кедәк.

А л м а с—Бәс бизим Маариф Комиссарлығы илә шәртимиз?

Ч а м а л—О бир шей дейил, дүзәлтмәк олар. Әризә вәрәрик, дүзәләр, кедәр.

А л м а с—Мән сизи ахламырам, Чамал. Бу, мәнчә, ичтиман бир әхлагсызлыгдыр. Мән Советләр өлкәсинин тән һугуглу бир вәтәндашыям. Сөз вердим, вәзифә көтүрдүм, гуртарды. Бу бизим вәтәндашлыг борчумуздыр.

Ч а м а л—Вәтәндашлыг борчумуз, вәтәндашлыг борчумуз. Ону шәһәрдә дә көрә биләрик. Сән яман идеалист-сән, Алмас. Сәнин нишанлын Фуад сәнә яхшы дейирди ки, мән вәтәндаш олмагдан башга өзүм үчүн дә бир адам. Дүняда бир йол яшайырам. Өләчәйәм, бир дә дирил-мәйчәйәм.

А л м а с—Фуад һеч вахт белә бош сөзү данышмаз. Бу, мәнчә, ән азы бир идеалсызлыгдыр. Бир иртчадыр.

Ч а м а л—Бу саат һәр кәс өз папағыны башында бәрк тутуб ки, башындан алыб гачмасынлар. Сиз, билми-рәм, нә гоймушсунуз, нә көтүрүрсүнүз? Бир дә, кәнд дейәндә мән башга чүр дүшүнүрдүм. Шәкилләрдә көрмү-сүнүзмү?

А л м а с—Яшыл бир мешә, әлван диварлы эвләр. О янда да гырмызы туманлы бир гыз екә бир чомагла өз мунчуглу кечиләрини суя апарыр. Тая дибиндә дә инчә белли бир гыз дараныг сачлы бир оғланла өпүшүр.

А ф т и л—Янларында да бир өрдәк.

А л м а с—Бәрәкалла, Афтил дайы, эләдир ки, вар. Янларында да бир өрдәк.

Ч а м а л—Инди, һәр нә... Бурада нә вар?

А л м а с—Бурада нә вар? Учуг-сөкүк дахмалар, пән-чәрәсиз, ишыгсыз комалар. Очағын ачы түстүсүндән көз чыхыр, бейин чатлайыр.

А ф т и л—Кәблә Фатмансанын да чырт чубуғу элә фысылдайыр ки, элә бил параход бачасыдыр.

А л м а с—Индустриализасия.

Ч а м а л—Тез, Алмас, һазырлашыныз, бирбаш шә-һәрә. Мәдәни адам белә ерләрдә яшяа билмәз.

А ф т и л—Һәри я, бура һәлә чобан-чолуг еридир.
Ч а м а л—Адам, адам үзүнә һәсрәт галыр. Мән сизә төклиф эдирәм. Сонра демәйиниз ки, сизи гойдум гачдым.

А л м а с—Кединиз, Чамал, мән кетмәйәчәйәм.
Ч а м а л—Нечә кетмәйәчәксиниз? Фуад демәди ки, кәләндә дә элә бир ердә кәләрсиниз. Достумдур, сонра мәнән инчийәр.

А л м а с—Билирмисиниз, бу саат бура бир вуруш мейданыдыр. Сиз инди мейдандан гачан бир фәрарисиниз.

Ч а м а л—Сиз бурада галдыныз нә эләйәчәксиниз?
А л м а с—Шәкил чәкмәк асандыр, һәят яратмаг чәтин. Сизин шәклиниз дә чох баяғыдыр. Биз ондан даһа көзәлини бурада, һәятда, бу гара торпаг үзәриндә ярадачағыг.

Ч а м а л—Сиз, йә'ни ким? Көрүм сән комиссарсан, уполномоченнисән, кимсән?

А л м а с—Йох, мән анчаг бир вәтәндашам. Бу да мәнним вәтәндашлыг борчумдур.

Ч а м а л—Енә дә вәтәндаш. Вәтәндашлыг борчу тәкчә сизә галмышдыр?

А л м а с—Мән тәк дейиләм ки? Бурада кәндин бүтүн сағлам вә ярадычы гүввәси чалышыр. Онлары да биз ишә чөкәчәйик.

М и р з э С э м э н д э р (әлиндә бир кағыз, ачыглы ичәри кирәрәк)—Гурбан олум Мәһәммәдин шәриәтинә, гурбан олум Мәһәммәдин шәриәтинә (сөзүкү дейиб кәзләйир ки, Алмас һиддәтинин сәбәбини сорушсун, ләкин Алмасын динмәзлийини көрүнкә, даһа ачыглы бир һалда) чаным, о киши арвадлары яхшы таныйырмыш (енә дә Алмас динмир). Яхшы дейибләр, аллаһ дәвәйә ганад версәйди, дүняда учмамыш дам галмазды (Алмас енә дә

динмир. Мирзә Сәмәндәр һиддәтләниб ө бири отага кечир.)

Ч а м а л—Буна нә олмушдур?

А л м а с—Ишиниз олмасын.

Ч а м а л—Сонра дейирсиниз, сағлам гүввә. Харабалыгдан абаданлыг ахтарырсыныз. Сағлам гүввәнин кәндә нә иши вар?

А л м а с—Тапылар. Сағлам гүввәни кәнд өзү верәр. Будур бах, элә букүн алтысы бирдән язылмышдыр. Өзү дә гызлар.

Ч а м а л—Һара язылмышдыр?

А л м а с—«Ени йол»а.

Ч а м а л—«Ени йол» нәдир?

А л м а с—«Ени йол» колхоздур. Будур, шәһәрдән машынлар кәтирмишик. Көрүрсүнүзмү? (Галыдан көсгәрир.)

Ч а м а л—Сиз бурада ишинизи гоюб башыныза чәнчәл ачмышсыныз ки.

Т е м у р т а ш (ицәри отагдан ачыг пәнчәрәйә янашарат)—Алмас ханым, бу доклад һараядыр?

А л м а с—О тәклифләрин һамысыны кәнд йығынчағына верәчәйәм.

Ч а м а л—Алмас ханым, сизин отағыныздакы киши кимдир?

А л м а с (күләрәк)—Чоһ гәлиз сорушмадынызмы? Бу бир секретди. Кедиб Фуада сөйләрсиниз ки, нишанлынызын янында бир киши варды.

Ч а м а л—Сонра Фуад сизи шәһәрә гоймаз.

А л м а с—Фуад мәнә һеч бир сөз демәз. Дүняда һеч бир шей ону мәнә гаршы ачыгландыра билмәз.

Т е м у р т а ш (чыхараг)—Йә'ни Фуад сизи бу гәдәр сефир?

А л м а с—Ондан да чох. Таныш олун! *(Чамалы көстөрөрөк)* Бу, мәним нышанлымын эн яхын бир достудур. Гоншу кенддә мүүллимди, инди гачыр. Бу да мәним эн чох севдийим бир достумдур.

Б а й ы р д а н—Чаным, һара кетди бу? Бурада күләнби галасы дейилик ки? Вагон йола дүшәр, сонра минкләр мәним атам яндырарлар.

Ч а м а л—Бу саат, сағ олун, *(бир аз кинайә илә)*. Мән инди көрүрәм ки, сиз кенддә нә үчүн дарыхмырсыныз. *(Йола дүзәлир.)*

А л м а с—Фуада салам дейиниз.

Ч а м а л—Баш үстә *(мәналы бир дейишлә)*, дейәрәм. *(Кедир.)*

Т е м у р т а ш—Бу адам мәнә чох шүбһәли бахмадымы? Инди ким билир, кедиб Фуада нә дейәчәкдир?

А л м а с—Сиз, достум, Фуады танымырсыныз. О, аилә чәрчиси дейил. Нәр белә хырда шейләрә фикир вермәз. Биз дүня взурушдура билмәз. О мәни чох семир.

Т е м у р т а ш—Бәс сиз?

А л м а с—Мән даһа чох.

Т е м у р т а ш—Хошбәхтдир.

А л м а с—Сиз дә кедирмисиниз, доктор, нә тез?

Т е м у р т а ш—Сабаһ шәһәрдә олмалыям. Бу да мәним шәклим. Сизин үчүн язмышам. *(Шәкли Алмас алыб, стол үстүнә гоюр.)*

М и р з э С э м э н д э р—Аһ, гурбан олум Мәһәмәдин шәриәтинә. Гурбан олум Мәһәмәдин шәриәтинә. О киши элә арваддакыны яхшы билирмиш. Аллаһ һеч кафири арвад чәнкинә салмасын *(бу сөзләрин һамысыны дедикдән сонра көзләйир ки, Алмас чаваб версин, Алмас динмир, нәһайәт, үзүнү Алмаса тутараг)*. Неч дейәсэн она демирсән. Гулаг да асмыр.

А л м а с—Мирзә Сәмәндәр, сиз кимә дейирсиниз?

М и р з э С э м э н д э р—Нечә йә'ни кимә дейирәм. Мән бир баша дүшә билмирәм ки, бура клубдур, заводдур, акитпропдур, я да ки, мәктәбдир. Сән мүүллимәсэн, дәрсини де. Бу машинларын мәктәбдә нә иши вар, һә?

А л м а с—Мирзә Сәмәндәр?

М и р з э С э м э н д э р—Бир мән билмәк истәйирәм ки, бурада мүдир кимдир? Сәнсән, я мән, һә?

А л м а с—Сиз.

М и р з э С э м э н д э р—Бәс нечә олур ки, пианино һаггында Маариф Комиссарлығындан кағыз кәлир, сәнин адына язылыр, һә?

А л м а с—Чүнки сиз бурада йох идиниз, пианино үчүн кағызы мән язмышдым.

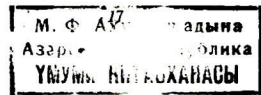
М и р з э С э м э н д э р—Белә дә иш олар? Мүдир галсын бир ғырагда о, бу кәлсин өз адыны язсын, кағыз да онун-бунун адына язылсын.

А л м а с—Мирзә Сәмәндәр, о да бир шей дейилдир ки, мәнә ондан нә исти олачагдыр, нә дә союг.

М и р з э С э м э н д э р—Ах, гурбан олум Мәһәмәдин шәриәтинә, яхшы отуртмушду арвадлары эвин кәччүндә, олмады. Бачым, анам, бура клубдур, нәдир, һә? Совпроб кедир, космолоко кәлир, акитпроп кедир, колхозцентр кәлир. Бура заводдур, нәдир? Дөндәрмисән бураны зәнәнә һамама. Күндә бир дәстә арвады йығырсан бура, де ки, дейәсэн.

А л м а с—Мирзә Сәмәндәр, нә олар, сиз өзүнүз көмәк әтмәкдәнсә, даһа да дейинирсиниз.

М и р з э С э м э н д э р—Анам, бачым, дарысгалыгдыр. Элә букүн чыхарт бу машинлары бурадан. Мүдир мәнәм, йох? Бу мәктәбин ихтияры мәнәдир, йох? Чыхарт бу саат бу машинлары бурадан, гуртарды кетди.

А л м а с—Ахы ер йохдур. Будур, бахыныз, доклад ямышам ки, мәсчиди дә, һачы Әһмәд бағыны да бизә версинләр. Кәндлиләрин йығынчагына тәклиф эдәчәйәм. Кечән кими бүтүн отаглары бошалтдырарам.

М и р з э С э м э н д э р—Яхшы, бу ушаглар нәдир салмысан кәндин күчәлеринә, һә? Ах, гурбан олум Мәһәмәдин шәриәтинә. Бир ағача миниб мин бир будаг кәзир. Мән кәлинчә мәктәб бинасыны бошалт, вәссалам. (*Кедир*).

Т е м у р т а ш—Алмас, сизин бу тәклифиниз бөйүк бир ингилабдыр. Бунлары кечиртмәк үчүн сизә бир орду кәрәкдир.

А л м а с—Орду вардыр.

Т е м у р т а ш—Мәсчид мәсәләси, һачы Әһмәдин бағы мәсәләси, горхурам кәндлиләр үстүнә галхалар. Бир курулту дүшәр ки, даш дәйәр, баш чатдар.

А л м а с—Һеч бир шей олмас. Ингилаб чәсарәт истәр. Сизин кими һәр ики саатда бир чай гашығы төкмәклә ингилаб олмас. Бизим дә тәрәфдарымыз чохдур. Бах, Афтил, Күлверди, Барат, кәндин коммунист вә комсомоллары вә бүтүн йохсуллары. Сонра Шәриф.

А ф т и л—Бәһ, бәһ.

А л м а с—Совет сәдри Балоғлан.

А ф т и л—Бәһ, бәһ, китаб бағланды.

Т е м у р т а ш—Бу гәдәр тәклифи бирдән этмәк олмас. Кәндлиләр курулту гопардар.

А л м а с—Кәндлиләр нечин, биз ки, онларчын чалышырыг. Сиз көрәйдиниз, кәндлиләр һамысы бизим тәклифләримизи севинәрәк гәбул эдирдиләр.

М и р з э С э м э н д э р (*байырдан*)—Ах, гурбан олум Мәһәмәдин шәриәтинә.

А л м а с—Афтил дайы, сән Бараткилә де ки, һамы йығышанда, мәнимчин хәбәр кәндәрсинләр.

Т е м у р т а ш—Анчаг, Алмас, мән енә дә сизин о нишанлынызын достундан шүбһәли галдым.

Бир ердә кедирләр. Бу аралыг **Ч а м а л** гайыдыр, ардынча **М и р з э С э м э н д э р** ичәри кирир, ачыгы өз отагына кечиркән.

Ч а м а л—Алмас ханым, Алмас ханым (*бирдән көзү Мирзә Сәмәндәрә илишир*). Мән Алмас ханымы көрмәк истәйирәм.

М и р з э С э м э н д э р—Мән нә билим һансы чәһәннәмәдир. Гуллуг көстәрир, әриштә доғрайыр.

Ч а м а л—Сиз бу адамы танымырсыныз? (*Стол үстүндәки шәкли көстәрир*).

М и р з э С э м э н д э р—Бирдир, икидир, һансыны таныйым? Бирчә онун нишанлысынын адресини билсәйдим, мән биләрдим она нә язардым. (*Ичәри кирир*).

Ч а м а л (*стол үстүндәки шәкли көстәрәрәк*)—Бу шәкил чохданмы бурададыр? (*Дейә Мирзә Сәмәндәрә бахыр вә онун кетмиш олдуғуну көрүнчә шәкли чибинә гоюр, тез чыхыр, бир аздан Алмас вә Ханымназ ичәри кирирләр*).

А л м а с—Ана, мәнә элә кәлир ки, эвин янындан сүрүшән о көлкә бизим отағымыздан чыхды.

Х а н ы м н а з—Йох, а балам, йолдан кечән олар. Мән һеч көрмәдим дә. Бир дә, ай балам, ола да биләр. Валлаһ кечәләр горхудан көзүмә юху кетмир, кәнд ичиндә мин чүр сөзләр данышырлар. Даһа кәлиб сәнә демирәм ки, горхарсан.

А л м а с—Нечә йәһни горхарсан? Нәдән горхачағам.

Х а н ы м н а з—Ай балам, кәнд ичиндә һансы эвә

кирискән, һансы таянын янына кедирскән, һамы сәнин сөзүнү данышыр, һәрәси бир сөз дейир. Чәнә-боғаз, дөйүшүрләр. Бири дейир арвадлары йолдан чыхардыр. Бири дейир, кишиләри йолдан чыхардыр. Горхурам, аяғынын алтыны газыялар. Гуллугдан чыхардарлар сәни, енә галарыг әввәлки кимә элә белә. О чәһәннәмә ай балам, керисиндән горхурам. Кечән ил, дейир, бурая бир агроном кәлиб чыхмышды, билмирәм нә дейир, нә демир, бир кечәдә элә итирирләр ки, индийә кимә мейити дә тапылмыр.

А л м а с—Ким?

Х а н ы м н а з—Ким билир. Сән бу шарбашаран ишләрә гошулма. Нечә Мирзә Сәмәндәр, сән дә элә. Дәрсини де, аллаһына шүкүр элә. Оначикәзә бир сөз йохдур. Башга шейләр нәйинә лазым. Ашындан ки, емәйчәкскән, түстүсүндән нийә кор оласан?

А л м а с—Ай ана, ахы бу шарбашаран иш сән нәйә дейирскән?

Х а н ы м н а з—Будур, элә бу көрдүйүн ишләр. Бу күн енә булаг башында данышырдылар ки, букүнкү йығынчагда Алмас аллаһдан данышачагдыр ки, аллаһ олмасын.

А л м а с—Сән ана, һеч горхма. Мәним тәклифләрим кәндлиләрин өз хейри үчүндүр. Сән бәс букүн булаг башында көрәйдин, мәни лап элдә кәздирмәк истәйирдиләр.

Х а н ы м н а з—Ай балам, ахы Мирзә Сәмәндәр ки, гатышмыр, нә олур?

А л м а с—Ай ана, ахы бу бизим кәндимиздир, элимиздир. Белә, керидә галыблар әй, керидә. Баша дүшдүн? Гой бир мән онлары баша салым, сән өзүн көрәрсән, әкәр севинмәсәләр, мәнә һәр нә дейирскән, де.

Ш ә р и ф (бир ушагла кәлир)—Ери, гардашым, апар бу кағызы вер Балоглана.

А л м а с—Шәриф ушағы әлдән салды.

Ш ә р и ф—Әйби йохдур, чаны бәркишәр, тәки Алмас ханым бизә буюруг буюрсун. Һә, Алмас ханым, йығынчағы тәйин этдик. Өзүнүзү һазырлашдырыныз.

А л м а з—Мән һазырам.

Х а н ы м н а з—Ай балам, гурбанын олум, горхурам, бирдән ушагчыгазыма бир зәфәр тохундурмасынлар.

А л м а с—Ай ана, сән элә һаһаг ерә белә тәшвишә дүшүрсән.

Ш ә р и ф—Сиз, хала, савсим беспакойс олмайын, мән өзүм бурадаям. Һәр бир иши субутални, дакументални дүзәлдәрәм.

Х а н ы м н а з—Аллаһ атана рәһмәт эләсин.

Ш ә р и ф—Кәндлинин кәрәк чәмини биләсән. Чәмини ки тапдын, вур гапазы башына, ал чөрәйи әлиндән, гуртарды кетди.

Бу аралыг күчәдән курулту гопур, орта яшлы бир кәндли бир гадынын әлиндән тутуб сүрүйәрәк вә бағырараг кәлир.

Б а л а р з а—Адә Мирзә Сәмәндәр, Мирзә Сәмәндәр! Бәри кәл, көпәк оғлунун гызы. Мирзә Сәмәндәр!

Ш ә р и ф—Нә вар, кәрбәлайы Баларза?

Б а л а р з а—Бәри кәл көрүм. Бу һансы закунда азылыбдыр?

М и р з э С э м э н д э р (байыра чыхыр)—О кимдир мәнә чағырырды?

Б а л а р з а—Мәнәм чағыран, мән. Мән бир билмәк истәйирәм ки, сизи бу кәндә нә үчүн кәндәрибләр, һә?

М и р з э С э м э н д э р—Ушаглара дәрс демәк үчүн.

Б а л а р з а—Рәһмәт атова. Даһа башга бир ишнән ки, рүчуунуз йохдур?

М и р з э С э м э н д э р—Хейр, әстәғфүруллаһ.

Б а л а р з а—Яхшы, бу һансы закунда язылыб ки, әри колхоз олмасын, арвады товлыйб апарсан, һә? Зыгылдама, көпәк оғлунун гызы, сәнин атовун кәллә памбуғуну эшиб туманбағы тохутдурмасам, атам һачы Турабдан хәбәрим йохдур.

М и р з э С э м э н д э р—Кәрбәлайы Баларза, валлаһ, биллаһ, мәним бу ишдән һеч бир хәбәрим йохдур.

Б а л а р з а—Хуб, бәс буну һансы һарамзада эләйир. Кәнди чахнашдырыр бир-биринә. Де көрүм, итин балаһы, сәни ким язды?

К ү л х а н ы м—Одур, о язды, дедиләр чит верәчәкләр.

Б а л а р з а—Гәләт эләди ону дейән атасыһнан, анаһыһнан, чәдди-әгрәбасыһнан.

Ш ә р и ф—Кәрбәлайы Баларза, нә олуб мәкәр, ахы яхшы дейил, бурада зәнән хайлағы вар. Сән бир спакойс ол, мән сәнә ишин әслини субутални, документални данышым.

Б а л а р з а—Йох, гой о мәнә десин көрүм, һансы закун илә арвады әриндән ихтиярсыз колхоз эләйир?

А л м а с—Баларза дайы, мән ки, сәнин арвадыһны яман бир йола апармырам. Сән бир яхшы-яхшы фикирләш. Бу онун өз файдасыдыр. Һәм охуячаг, һәм дә газанча чатачагдыр.

Б а л а р з а—Сән апар о газанчы өз рәһмәтлик атовун, бабовун вә чәдди-әгрәбовун гапыһына чала.

Х а н ы м н а з—Кәрбәлайы Баларза, гурбан олум сәнә, ушағыма ачыглаһма.

М и р з э С э м э н д э р—Ушағын чаны чыхсын, динч отурсун. О кәлиб айран ичмәйә, кәлмәйиб ара ачамаға, һөкүмәт үчүн әриштә доғрайыр.

Б а л а р з а—Мәним арвадыма дил верәнин дилини бойнунун сапындан чыхардарам.

М и р з э С э м э н д э р—Нечә вахтдыр бурадаям, көрмүсән мәнә белә ишләрә гарышам. Мәним борчум бәйүклү-кичикли һамыя һөрмәт эләмәкдир. Нәйимә кәрәк халғын ишинә гарышам. Мүәллим бабаям, дәрһими дейнәрәм, аллаһыма шүкүр эләйирәм.

А л м а с—Сиз өз вәтәндашлыг борчунузу билмир-синиз.

М и р з э С э м э н д э р—А киши, сән дә чох гозфуртма һа! Сәнин кимиләри чох көрмүшүк. Вәтәндашлыг борчу. Меймун кими атданыб орталыға, нә вар ки, мән иш билмишәм.

И б а д (кәлир)—Сән өләсән бундан сонра кәрәк папағымызы басдыраг гума, өзүмүз дә ләчәк бағлаяг. Бир гарыш бою илә шәһәри әлдән салыб, инди дә кәлиб бура чыхыб. Дүняйи-әләми салыб ләхләхәйә (*ичәри кирәрәк*). Бура бах, бурада ким вардыр? О итин гызы бурая кәлмишиди?

А л м а с—Һансы итин гызы?

И б а д—Анд олсун аллаһын бирлийинә, мәним һавам кәләндә атамы да танымырам. Шәһәри әлдән салмыһыһныз, инди дә кәлиб бизә әл узадырһыһныз?

А л м а с—Сиз мәнән нә истәйирһыһныз?

Х а н ы м н а з—Ай балам, башына дөнүм, данышма, кир эвә. О, бир тәһәрдир.

М и р з э С э м э н д э р—Йох, демәйин, форсуна дәйәр.

И б а д—Мәним гардаһым арвады бура кәлмишиди.

ИКИНЧИ ПЭРДЭ

я йох? Доғрусуну дейиниз. Һээрэт Аббас һаггы, ган бей-нимә вуранда ит кими доғрарам ону.

А л м а с—Сиз кедин онуң һара кетмиш олдуғуну онун өзүндән сорушун. Бир дә, бура кәләндә нә олар?

И б а д—Гой бурая сәнин кими гыса туманлар кәл-синләр, мән сиздән сорушурам, о бурая кәлмишди, я йох?

А л м а с—Мән билмирәм.

Ш э р и ф—Ибад дадаш, сән бир спакойс ол, мән иши субутални, документални сорушум, сән дә бил.

Б а л а р з а—Сән өләсэн, арвадларын элинә дүшмә-мишик! Поз, бу саат поз, сәнә дейирәм.

А л м а с—Сизин ону зорла поздурмаға һаггыныз йохдур.

Б а л а р з а—Мәңи гана салма, поз сәнә дейирәм.

Х а н ы м н а з—Позар, бу саат позар.

И б а д—Һээрэт Аббас һаггы, бу үзү гиблә һаггы, әкәр биләм о бурая кәлибдир, онун бөйүк тикәсини гулағына дөндәрмәсәм, бу папаг, папаг олмасын, лап арвад ләчәйи олсун. Онда сән дә тамаша эләрсән. *(Ачыглы чыхыб кедир.)*

Ш э р и ф—Билмирәм йығынчағы енә чағыраг ола.. *(Сукут.)*

М и р з э С э м ә н д э р—Дейәндә динч отур, хал-гын форсуна дәйир. Чаным, биз дә адамыг. Мәнә нә дүшүб халгын ишинә гарышым ки, ахырда да яман киши олум. Чан онун, чәһәннәм тарынын, онунку элә одур ки, бир әризә язасан, аласан бир мотал пәндирина, ейәсэн малыны, чыхардасан чаныны, гуртарды кетди. Вәтәндаш, вәтәндаш. Бу халг да сәнин кими вәтәндашдыр дә.

А л м а с *(диггәтлә Мирзә Сәмәндәри динләйир вә она янашыб ачы бир истәһза илә)*—Вәтәндаш, тфу! *(Дейә һиддәтлә түпүрүр.)*

Кәнд советинни габағы. Беш-алты нәфәр баш-баша чатыб сөһбәт эдир. Сонрадан адамлар бир-бир, ики-ики кәлиб онлара гошулур.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Дейәсэн бу гыз доғрудан ла кәләнә охшамыр.

Б а л а р з а—Ай киши, ағзымда сизә нә дейирәм? Она элә бир дүдәмейи-һинди кәлмишәм ки, даһа папа-ғыны да атсалар йығынчаға аяг-маяг басмаз.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Чанын үчүн эләдир. Лап тәчрубә эләмишәм. Юмруг чәкәнин габағына чомағнан чыхма-сан, дейәр горхду. Анчаг бу һәлә тәзә-тәзә чүлүс эләйир. Кәрәк бир кәрәк сөзүнүн әсли мәғзи нәдир? Беләдир, я гейри-беләдир?

И б а д—Сөзүнү дә кәсирәм. Һачы, оғлунун тоюнда. Элә падлесдир, элә падлесдир, һеч зәманәдә тайы йох-дур. Сән өләсэн, элә аллаһ-аллаһ эләйирдим ки, бир ағ-зыны ачыб бир сөз десин. Амма падлеслийини көр ки, додағыны додағындан айырмады.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Һеч тәләсмә, чанын үчүн кеч-тез башы дәйәр әлһәд дашына. Анчаг һәлә бир дишимизә вураг. Бәркини-бошуну биләк. Бәлкә элә йола яхындыр. Олмаса, енә дә аға дуруб, ағачан дуруб. Беләдир, я гейри-беләдир?

Б а л а р з а—Йох, һачы, мән о гызда көрдүйүмү көрмүшәм.

И б а д—Бәс Молла Сүбһан кәлмәйәчәк?

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Йох, Молла Сүбһан гой һәлә кәлмәсин, иши-корлар. О, өз мәсәләсинә арифдир. Эйби йохдур, өзү Очаггулунун дәрсини вериб көндәрәр.

И б а д—А киши, Очаггулу ики эшшөйин арпасыны белә билмир.

Б а л а р з а—Одур, Балоғлан кәлир.

И б а д—Мән белә арвад мәркә адам көрмәмишәм. Дүнән, дейирләр, гыз элә ки, дөйүб аягларыны онунчун ерә, өзүнү итириб. Аз галыб йыхылсын әл-аягына. Дейиб она нечә ки нечә, мән он арвад үчүн әризә язмышам, сән биринин дә ишинә бахмамысан. Инди ки, беләдир, савсим кәрәк советдән чыхасан. Испадком кәрәк арваддан олсун.

Б а л а р з а—Арвад а.. Вай атоннан сәни, эчәб дүня корланды кетди.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Барәкалла гыз, барәкалла гыз.

И б а д—Ондан һәлә тәзә-тәзә гиссәләр чыхачаг.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Сөзү дәйишин. Афтил кәлир. (Балоғлан вә Афтил кәлир.)

Б а л о ғ л а н—Салам әлейкүм, һачы дайы!

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Балам, бәс бу ичласы һачан башлайырсыныз?

Б а л о ғ л а н—Һәлә дурун көрәк бәлкә һеч кәлмәди, дейирләр нахощдур.

Б а л а р з а—А кишиләр, дейирәм сизә о даһа бурәлара кәлмәз әй... О өз фитини баша дүшүбдур.

А ф т и л—Нечә? һеч элә шей йохдур. Валлаһы, дейир, касыбла ишим йохдур. Амма дөвләтлиләрин дәрисинә лап саман тәпәчәйәм.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Бизә нә вар. Бизим дә бир гарнымыз вар. Нечә чаларлар, биз дә элә ойнарыг.

Б а л о ғ л а н—Йох, чаным, йох, йох. Лап элә дә дейил. Йох, йох. (Бә'зән «йох» сөзүнү дилчи нырчылда дараг сөйләйир.)

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Дейир, өркән нә гәдәр узун олса, ахырда кәлиб доғанагдан кечәчәкдир.

И б а д—Дейир, бәс дүнән ики аяғыны тәпмишди бир башмаға.

Б а л о ғ л а н—Йох, чаным, йох, йох. Әввәл бир чымхырды үстүмә, мән дә бир тәпиндим она. Сонра көрдүм һәстәди. Лап мумдан да юмшаг олуб. Өзүнүз көрәрсиниз дә.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Йә'ни бир сөз дейәндә баша-маша дүшүр?

Б а л о ғ л а н—Бәли я. Бәли, бәли. Лап о эләләриндән дейил, йох, йох.

О ч а г г у л у кәлир.

О ч а г г у л у—Бәс дейирләр. Ханымназын гызы букүн субут эләйәчәкдир ки, аллаһ олмасын.

И б а д—Белә, билирсән, онун әсли дедийи нәдир? Узун сөзүн гысасы. Нә аллаһ олсун, нә пейғәмбәр. Арвадлары да долдурун бир дама, кишиләри дә бир дама. Олсун һопчылыг. һеч бир кишинин дә ихтияры олмасын ки, өз арвадына бир ағач вурсун. һамысынын элә атдығы да бир ердә олсун, ятдығы да. Баша дүшдүнмү? Бу вахта гәдәр, дейир, арвадлар кишиләрә табеди. Инди кәрәк кишиләр арвадлара табе олсун. Билдин? Буғда экәнләр дә кәрәк зәфәран әксинләр, билдин?

О ч а г г у л у—Йә'ни аллаһа да инанмыр дә?

Б а л о ғ л а н—Йох чаным, йох, йох. Онун дедийи о дейил. Белә фикир верәндә о чыхыр. Анчаг ону демир йох, йох, йох.

О ч а г г у л у—Йә'ни пейғәмбәр сәләватуллаһа да инанмыр?

Б а л о ғ л а н—Йох чаным, инанмағына инаныр. Анчаг белә, элә дейир ки, олмасын да, белә. Йохса ки, ачыг десин. Йох, йох, йох.

Ш э р и ф—Бура бах, сиз һәлә бир спакойс олун. О кишинин гызы һәлә субутални, документални өз сөзүнү демәйибдир. Бу саат һамы гаранлыг гуюя даш атыр.

И б а д—Бәс бу нечә вахтда бу залымын гызы зурна-балабандыр чалыр? Сизин папагынызы башыңыздан апармасалар, айылмазсыныз. Гуртарды кетди.

Б а л а р з а—Сән өләсән, иши бир чилләйә минди-рәчәк ки, ахырда бир арвад өз әрини танымаячаг. Бир ушаг өз атасынын сөзүнә бахмаячаг...

И б а д—Гуртарды кетди!

Ш э р и ф—Сиз бир спакойс олун. Ибад дадаш, мән сәни субутални, документални баша салым. Дүнән кәр-бәлайы Баларзанын бир аз һөвсәләси тәнк олду.

И б а д—Кәрбәлайы Баларза, йох эй! Белә, мән өзүм гышгырдым. Мән сөйдүм. Юмруг чәкәнин габагына чомагнан чыхмасан, дейәр горхду.

О ч а г г у л у—Йә'ни һәзрәт Аббаса да инанмыр?

Б а л о ф л а н—Йох чаным, йох, йох. О элә бир аз аллаһ барәсиндә о ян бу ян эләйир. Йохса ки, о ерләрдә иши йохдур.

Б а л а р з а—Шәриф дейир белә, сиз өләсиз бир ай бундан габаг билмирәм нә олду арвада... бир силлә вур-дум ағзына ки, аз даныш. Көрүрәм мәнә дейир ки, мәним һилгугуму мәннәм нейлирсән. Закунда арвады вурмаға палагайс йохдур. Буну о һарадан билир? Күндә бу булаг башыдыр, бу арвадларын чаны. Де ки, дейәсән. Һәлә узун дейир чәмдәкдеринә. Сонра бизим арвадлар олсун белә сөз... Эһ, сән өләсән, ган вурду башыма, элә әлими атдым арабанын чилләси кәлди әлимә, элә ки, эндирмә-мишәм бунун омбасындан... Он беш күндү аягыны чәкә билмирди. Элә тәзәчә аягы ер тутурду, дүнән кәлди ки, мәни колхоза яздылар. Эһ, сән өләсән, ган вурмады бей-

нимә. Ай сәнин атовун... ки, гапдым, бир сыныг ағлоб вар иди, ону.

Ш э р и ф—Баларза дадаш, сән бир спакойс ол! Одур ки, дүнән о да совети субутални, документални тәгсир-ләндирирди ки, сиз арвадлары мүдафиә әтмирсиниз. Инди нә эләсән? Бахасан, ахы, Баларза дадашдыр. Бах-маясан да олмур.

Б а л о ф л а н—Мәнә деди, мән дә дедим, мәнә арвад шикайәт эләмәйиб. Бир дә, сөзсүз эв олмаз. Мән өзүм дә ачығым чыхыр арвада бир силлә вурурам. Даһа мән көһнә кәндә тәзә дәб сала билмәрәм ки, өзү биләр өз арвады илә, сонра көрдүм һәстәди.

О ч а г г у л у—Йә'ни саһибин зүһуруна да инанмыр?

Мирзә Сәмәндәр кәлир.

Һ а ч ы Э һ м ә д—Мирзә Сәмәндәр, буюр, буюр, бу тәрәфә, бу тәрәфә, лап мәним яныма.

М и р з ә—С э м ә н д ә р—Зәһмәт чәкмәйиниз, һачы, мән элә бурада отурам.

Һ а ч ы Э һ м ә д—Чанын үчүн олмаз лап бу тәрәфә, һай барәкалла. Нечәсән, яхшысан ки? Дүнән ушаглар яхшы шит яғ кәтирмишдиләр. Чанын үчүн элә айраны ахырды. Дедим адә, ондан беш-алты кирвәнкә Мирзә үчүн көндәрим. О белә шейләрин хәридарыдыр.

М и р з ә С э м ә н д ә р—Кәтирмишдиләр, һачы, пайыныз артыг олсун. Инсафән яхшы яғ иди. Лап, һачы хәчаләт верирсиниз.

Һ а ч ы Э һ м ә д—А киши, ишиндә ол, нә хәчаләт. Дейир, дүня белә кәлиб, белә дә кедәчәкдир. Газаныблар емишәм. Газанырам ейәчәкләр. Адамдыр, инсандыр, бу-күн мән сәнә әл тутарам, сабаһ сән мәнә. Деди ки, мәним әлимдән бу кәлир, сәнин әлиндән бир башга шей.

М и р з э С э м э н д э р—Элбэттэ, элбэттэ, биз һа-
мишэ кичиклийиниздэ варыг.

Ғ а ч ы Э һ м э д—Бөйүйүмүз варсыңыз. Эл эли
юяр, эл дэ үзү.

О ч а г г у л у—Аллаһ таалла һәр кәс үчүн бир рузу
гоубдур, гисмәтдән артыг емәк олмаз.

М и р з э С э м э н д э р—Инсафән дейәндә, чамаа-
тын бойнумда бөйүк һаггы вар. О күндән кә кәлмишәм,
яға, юмуртая пул вермәмишәм.

Ғ а ч ы Э һ м э д—Элэ олар да. Сән ки, чамаатлан
дүз йола кетдин, һәр ишә гатышмадын, аләмә ләхләхә
салмадын, чамаат да сәни өз көзүнүн үстүндә сахлар.

М и р з э С э м э н д э р—Билирсән һачы, мән өз
вәзифәсини билән адамам. Һөкүмәтдән мөвачиб алырам.
Борчум одур, күндә дөрд саат дәрс дейәм, гуртарды
кетди. Галан ишләрлә ишим йохдур. Һәр ишин өз адамы
вардыр. Колхоздур, билмирәм нәдир, онун да өз адамы
вардыр.

Ғ а ч ы Э һ м э д—Белә, бурада мәсәлә колхозда
дейил эй. Белә, ону демәсинләр ки, сән мин зәһмәтлә ер
экмисән, я да, түркүн мисалы, зәһмәт чәкиб әкдирмисән,
я һейван сахламысан, я бағ салмысан, көтүр вер Чуруббу
Худавердийә ки, нә вар, йохсулдур. Беләдир, ай кишиләр,
я гейри-беләдир?

Б а л о ф л а н—Йох чаным, ону демир, йох, йох, йох.

А ф т и л—Бәс онда Чуруббу Худаверди нә есин?

И б а д—Нә есин? Чаны чыхсын, ишләсин.

А ф т и л—Нәйнән ишләсин? Малы вар, һейваны вар?

Б а л а р з а—Йә'ни Һачы Әһмәди көрән аллаһ Худа-
вердини көрмүр?

Ш э р и ф—Бирчә спакойс олун. Сизин прығырамдан
хәбәриниз йохдур. Инкилис дейир ки, бу инкилис йох эй,
фирәнк инкилисн.

О ч а г г у л у—Йә'ни дейир гур'ан да олмасын?

Ғ а ч ы Э һ м э д—Малы йохдур, кәлсин филани,
мал вер, тум вер. Бир аллаһ бәндәси версин дә, аз вер-
мишәм?

А ф т и л—Элэ верирсән дә. Алты пут буғда вердин,
ахырда алтымнан палазымы көтүрдүн.

Б а л а р з а—Бура бах, баяг дедим эй. Йохсулдур,
чаны чыхсын, аллаһын сизин кими көзү йохдур?

О ч а г г у л у—Йә'ни бу аллаһ аннамырды, нечә олду
ки, Һачы Әһмәди йүз гоюн верди, Чуруббу Худавердийә
бир гоюн да вермәди?

А ф т и л—Мән нә билим нечә олду?

О ч а г г у л у—Она көрә ки, о, она лайиндир, о, она.
О, о ерин адамыдыр, о, о ерин.

А ф т и л—Хейр а.. О көһнә һағыллар сәнинчин гал-
сын. О, оранын адамыдыр. Элэ нә үчүн?

О ч а г г у л у—Элэ нә үчүн, элэ нә үчүн, һәлә белә
үчүн. Бунлар һамысы һикмәтдир. Һикмәтә сорғу-суал
йохдур.

А ф т и л—Одур, кәлир. Көрүнүр орада да йығнаг
вармыш. Дәстәйнән кәлирләр.

И б а д—Одур һа, енә дә салыб оғул-ушағы далынча..
Туман диздән юхары, балдырлары да ки, илтириски
кими ишыг салыр. Сән өләсэн, мән демишәм; дүнянын
ахырыдыр. Һәзрәт Аббас һаггы бу хәлайигә мән тәәччүб
галмышам. Мәхлуг һамысы папағы исти-союгчун өртүб-
дур. (Ишыг сөнүр.)

Кәндә йығынчаг.

Б а л о ф л а н—Йолдашлар, данышыр сизин үчүн
кәндин мүәллимәси. Һансы ки, бир нечә-нечә ишләр
барәсиндә.

Б а р а т—Данышсын-данышсын. (Эл чалыр, кэнчлэр да эл чалырлар.)

Г а ч ы Э н м э д—Буюрсун көрөк. (Эл чалыр, Шәриф да, Балоғлан да эл чалырлар.)

А л м а с—Йолдашлар, мән билирәм ки, бу кәнддә мәним дилимдән вә мәним һаггымда бир чох әсассыз сөзләр данышылмагдадыр. Күтләйә әсасланмаян һәр бир тәшәббүс, өлүмә мәнкумдур. Она көрә дә биз истәйирик ки, күтлә бизим фикримизи айдын билсин. Бизим фикримиз күтләннин фикри олсун. һеч бир шей өртүлү галмасын.

К э н ч л э р—Доғрудур, доғрудур. (Эл чалырлар.)

А л м а с—Йолдашлар, мән өзүм бу кәнддәнәм, кетмишәм охумушам, енә дә гайдыб бу кәндә, сизин араныза кәлмишәм. Инди бурада мән бир дәрс дейәнәм, бир дә вәтәндаш. Биз разы олмамалыйыг ки, башга кәндләр тәрәгги эдиб варландығы һалда, бизим кәндимиз керидә галсын. Букүн өлкәмизин үмуми шүары: һәр бир чәһәтдән бүтүн мэдәни өлкәләрә етмәк вә өтмәкдир. Бу шүары һәята кечирәнләрин арасында биз биринчи олмалыйыг.

Б а р а т—Яша, яша. (Эл чалыр.)

И б а д—Даян, адә, яша, яша! Зәһримар, дәрд яша. һеч билмир һарада бишиб, элә дейир бир чөмчә төк. (Ханымназ һәйәчанла ичласын кедишини тәғиб эдир. Очаггулу сәлигә илә аяға дуруб данышмаға башлайыр.)

О ч а г г у л у—Яхшы, сән һәлә бир ону мәнә де көрүм ки, һәр бинанын бир устасы вә һәр мәхлугун бир халиги олур, я олмур?

А л м а с—Нә буюурсунуз?

Б а л о ф л а н—Очаггулу әми, сән бир аз сәбр элә. һәлә бир көрәк Алмас ханым нә дейир.

О ч а г г у л у—Йох, гой о һәлә индичә мәнә десин көрүм, һәр бинанын бир устасы вар, я йохдур?

Ш і э р и ф—Очаггулу дайы, сән бир спакойс ол, онлары музакирәдә данышарыг.

Г а ч ы Э н м э д—А киши, сән бир сәсини кәс, гой көрөк кишинин гызы нә дейир дә.

А л м а с—Йолдашлар, бизим чалышдығымыз, кәндим әмәкчиләри үчүндур. һәр ишдә дә даяначағымыз онлардыр. Лакин мәгсәдимиз кәндлиләри йохсул көрмәк, һамыны йохсул етмәк дейилдир. Биз истәйирик ки, кәндимздә йохсул галмасын. Бүтүн йохсуллар варлансын. Мәдәниләшин. Букүнүкә йүрүшдә сағлам бир әскәр кими ерийә билсин. (Һамы эл чалыр.)

Г а ч ы Э н м э д—Барәкалла, киши гызы, барәкалла, киши гызы, афәрин, барәкалла, фәрасәт. һалал олсун сәнә анандан әмдийин суд. Әсли пирғырам элә сән дейәндир (эл чалыр). Варлылары йохсуллашдырмаг йох, йохсуллары варлыландырмаг. Сөз элә будур ки, вар.

И б а д—Бахма түлкүдүр. Элә падлесдир, даббахханада көнүнү таныйырам.

О ч а г г у л у—Һәзәрәт, мән ондан суал эләмәк истәйирәм ки, һәр бинанын бир устасы вар, я йохдур?

Б а р а т—Әһ, юмсаныз онун ағзыны.

Г а ч ы Э н м э д—Сөзүнү де, бачы гызы, әсли сөз элә сән дейәндир. Сән ки, бу йол илә, бу әда илә бизә яхын кәлдин, биз кәндлиләрин бүтүн малымыз, чанымыз, һәр бир шейимиз сәнә гурбандыр. Бирчә гулбечәм вар, кәл башыны һаһар, кәс. Бир нәфәр сәнә йох демәз. Галды ки, мал чәһәтинчә, һәмчинин, пул гоймаг, көмәк эләмәк биздән, бина гурмаг, тәдбир төкмәк сәндән.

Һ а м ы—Яша, яша! (Эл чалырлар.)

Б а л а р з а—Әсли пирғырамы элә бу киши кечирдир. Яша, һачы, яша! (Эл чалыр.)

Б а л о ф л а н—Йолдашлар, сакит олун. Алмас ханым

һансы ки, нечә-нечә шейләри бизим үчүн айдынлашдырсын.

А л м а с—Йолдашлар, мәдәни чәмийәт бу күндә яшай билмәз. Ени кәндә ени яшайыш лазымдыр. Бунун үчүн дә, «Ени йол» адында бир колхоз дүзәлмишдир. Йолдаш Ленин дейир ки, әсрләрдән бәри донуб галмыш кәнд, анчаг коллективләшмә илә йохсуллуудан вә диләнчиликдән гуртара биләр. Биз, гадынларымызын һүгүсүзлуғуну да бу йол илә арадан галдыра биләрик.

И б а д—Одур әй, яваш-яваш кәлди мәтләб үстүнә.

А ф т и л—Доғру дейир дә, дүнән кәрбәлайы Баларза куплайыб ағлобу арвадын мянтәнкинә, һәлә бир ай Очагулунун гатыры кими, ахсапчагдыр.

О ч а г г у л у—Гатыры, ахсаг оланын атасына лә'нәт, чәдди-әгрәбасына лә'нәт, сонра да ялан дейәнә.

Б а л о ф л а н—Кәрбәлайы Очагулу дайы, кәрбәлайы Очагулу дайы.

О ч а г г у л у—Сиз истәйирсиниз мәним гатырымы аяға салыб аласыныз. Адә, кәрбәлайы Әлмәрдан, сән оласан о гатырывын баласы. Баловун гатыры... Гатырывын чаны, баловун чаны, мәним гатырым ахсагдыр?

Ш ә р и ф—Кәрбәлайы Очагулу, сән бир спакойс ол.

Б а р а т—Йолдаш сәдр, чыхардсаныз бу гатырын мәсәләсини музакирәдән.

О ч а г г у л у—Көрмүрсән, мәнә дейир гатырын ахсагдыр, һара кедирәм дейир гатыр, элә дейир гатыр, элә дейир гатыр.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Чаным, бир даянсанан көрәк кишинин гызы нә буюрур.

О ч а г г у л у—Әйби йохдур, галсын гырмызы гуллуғунда. Әкәр мән сәнә о гатырын ахсаглығны сүбүт эләдим, мән дә олдум Молла Гуламһүсейнин оғлу.

А л м а с—Йолдашлар, бизим гадынларымыз совет

һөкүмәтинин онлара вердийн һүгүгдан, һәлә дә истифадә эдә билмирләр вә чәмийәтин ирәли йүрүшүндә ахсайырлар.

А ф т и л—Очагулунун гатыры кими.

О ч а г г у л у—Гатыры ахсаг оланын атасына лә'нәт.

А л м а с—Чархын бири вар, о бири йохдур. Ох ерлә сүрүнүр. Гадын әмәк башына кәлмәли вә икинчи чархы әвәз әтмәлидир.

И б а д—Одур әй, вурду кәллә чарха. Пишим-пишим-нән һара апарды чыхарды.

А л м а с—Биз, гадынларымызы гәфәсдә сахлаян әл-ләри гырмалы, гадыны азадлыға чыхартмалыйыг.

Б а л а р з а (Ибада)—Бу сөзү бизә атыр а...

И б а д—Сән өз дәрдини чәк. Бизим арвадларымызын дәрдини чәкмә.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Ибад, Ибад, сән һеч данышма. Мән әлүм, һеч динмә, көрәк сөзүнүн ахыры һара чыхар.

Б а р а т—Доғру сөз ачы олар. Гоймурлар данышсын.

А л м а с—Йолдашлар, сизин арвадларынызы яман бир йола чыхартмырыг, доғру әмәйә чағырырыг. Онлары бурахсаныз да кәләчәкләр, бурахмасаныз да кәләчәкләр. Букүн дейилсә, сабаһ кәләчәкләр, чүнки һәят өзү буну тәләб әдир. Бунсуз һәят ирәлиләйә билмәз.

И б а д—Нә үчүн? Бу вахға гәдәр хоруз йохду сабаһ ачылмырды?

О ч а г г у л у—Һәзәрәт, мән бу йығылан чамаатдан суал әләйирәм, һәр бинанын бир устасы вар, я йох?

Ш ә р и ф—Йолдашлар, сиз бир спакойс олун, гоюн Алмас ханым өз сөзүнү данышсын, сонра сиз өз сөзүнүзү субутални, дакументални дейәрсиниз.

А л м а с—Күч-хш биз, гадынлары әвләрдән гопар-малыйыг.

И б а д—Сэн, инди мэним арвадымы күчнөн апарар-
сан?

А л м а с—Апармарам, өзү кэлэр. Букун хошла гой-
масан, сабаһ гачар кэлэр.

Б а л а р з а—Эһ, анд олсун нээрэт Аббаса, она бир
той тутарам ки... Даһа бу халг гирйәгини чөлдөн та-
пыдыр.

Һ а ч ы Э һ м э д—Атам, гоюн киши сөзүнү десин
дә, арвад олду, нә олду, сөз данышыр ахы!

Б а р а т—Йолдашлар, бу нәдир?

Ш э р и ф—Йолдашлар, гулаг асын!

А л м а с—Икинчи нөгсан эмәкдәки плансызлыг, тәк-
чилик вә анархиядыр.

А ф т и л—Иә'ни ишдә кәрәк архайынлыг олсун.

Һ а ч ы Э һ м э д—Даян, даян, ай Афтил. Бурасыны
дейәсэн яхшы баша дүшә билмәдим.

А л м а с—Варлынын бир атыны алыб бир йохсула,
ики гоюнуну о бири йохсула вермәкдән бир шей чыхмаз.
Бундан йохсул варлана билмәз.

Һ а ч ы Э һ м э д—Барәкалла, барәкалла, фәрәсәт
(Ханымназа). Бачы, бачы, узагда даянма. Буюр, бу яхын-
да отур. Йол верин, бачы яхына кәлсин. Яхшы де, көзүнә
дөнүм, де.

А л м а с—Бизә тәк-тәк адамларын варланмасы лазым
дейилдир. Кәрәк эллик варлансын. Чәмийәт варлансын.
Коллектив варлансын, Буна көрә дә эмәк коллективләш-
мәли вә истәһсал васитәләри коллективин әлиндә олма-
лыдыр.

Һ а ч ы Э һ м э д—Яваш, яваш, дейәсэн бурасыны
яхшы баша дүшә билмәдим. Зәһмәт чәк, бурасыны бир
дә де, бачы гызы.

А л м а с—Йолдашлар, бунлар нәзәриййәдир. Сонра-
дан буну әтрафлы ланышмаг олар. Индилик әмәли ишә

кечәк. «Ени йол» арвадлар үчүн бир юнбирлийи дүзәлт-
мишдир.

И б а д—Бизим арвадларымыздан көз чәк.

Һ а ч ы Э һ м э д—Даян, даян, ай Ибад, бир яхшы-
яхшы баша дүшәк.

А л м а с—Икинчи, мейвәбирлийи дүзәлдирик. Бура-
да кишиләр дә, арвадлар да ишләйә биләр. Бунлар үчүн
курслар да ачылыр. Истәйәнләр языла биләр.

Б а р а т—Һамы язылар, һамы язылар!

А ф т и л—Будур, мән язылмышам.

А л м а с—Бунларын ишләмәси үчүн чох шей лазым
дейилдир. Бирчә кәндин алтындакы һачы Эһмәд бағы
бу эллийә верилсә, һәләлик бәсдир. Кәндли машынын
мәнфәәтини көрсә, сонра өзү ишә киришәр.

Һ а ч ы Э һ м э д—Нечә, нечә, бачы гызы? Сәһәрдән
әлә яхшы кәлирдин, анчаг дейәсэн бурада бир азда
долашдырдын. Я мәним гулағым яхшы эшитмәди.

А л м а с—Мән дейирәм бағ, мейвәчилик үчүн алын-
сын.

Һ а ч ы Э һ м э д—Мәним бағым?

А л м а с—Билмирәм, она һачы Эһмәд бағы дейирләр.

Һ а ч ы Э һ м э д—О бағ мәнимдир.

А л м а с—Мән билмирәм. Биз кәнддә олан һәр бир
шейи чәмийәтин билирик. Гой кәндлиләр гәрар чыхарт-
сынлар. О бағы коллектив үчүн алсынлар.

Һ а ч ы Э һ м э д—Бәс о бағын кәлири кимә сти-
шәчәк?

А л м а с—Биз орая чүрбәчүр машынлар гоячағы.
Әлбәттә, кәлири орада чалышанлара етишмәлидир.

Һ а ч ы Э һ м э д—Бәс мән өлмүшәм ки, дирн-дирн
мәним бағымы һәррача гоясан? Мән өзүм һөкүмәгә вер-
ки верирәм. Өзүм инвалид, бу да мәним кағызларым.

А ф т и л—А киши, бөлкө элэ пулуну веречэклер.

А л м а с—Ғачы, сиз ки, оғлунузун башыңдан кечирдиниз.

Ғ а ч ы Э һ м э д—Аде, залымын ғызы залым, оғул нәдир? Сән бурада лап мәним өзүмү өлдүрүрсән. Оғлуму кет өлдүр дэ, данышан молтаны оғлудур. Сән бурала мәним екә бағымы кечирдирсән өзүндән о яна ки, нә вар, иш билмишәм, кәнди ирәли апарырам. Чә:әннәм олсун сәнин кәндин, тәпөвә дәйсин. Сәһәрдән элэ һыггана-һыггана буну дейчәкдин?

И б а д—Йох бәс, мән онун затыны танымышам. Сиз дэ дейрдиниз ки, бәс юха арасында һалва вар.

К э н д л и л э р—Ай һачы, даян, бир дэ. бөлкә сәнә хейри йохдур, бизә вар.

Б а р а т—Йолдашлар, бу фикир бизим фикримиздир. Ғамымыз да бу йолда мүбаризә эдәчәйик.

А л м а с—Йолдашлар, мәним сөзүм йохсул вә орта-баб кәндиләрәдир. Сизин яшайшыңыз чох ағырдыр, тәбиәт сизә чөрәйи чох баһа верир. Торпаг сизин өмрүнүзү вә әмәйиниз удур. Бу ағыр һалдан сиз анчаг фәһлә синфинин вә шәһәрин көмәйилә, дәмир атларла, дәмир ганадларла чыха биләрсиниз.

Ғ а ч ы Э һ м э д—Лазым дейил бизә шәһәрин көмәйи, шәһәр бизи соймаг истәйир. Лазым дейил бизә шәһәрин машины.

К э н д л и л э р—Нейчин лазым дейил?

Ғ а ч ы Э һ м э д—Атамыз, бабамыз белә яшайыб, биз дэ белә яшайырыг.

А ф т и л—Эй... Сағ яшамасын ата-бабамыз. Аллаһ вурмушлар элэ һейван кими төвләдә яшайыблар дэ.

Ғ а ч ы Э һ м э д—Ачындан өлән ки олмайыб.

А ф т и л—Элэ, элэ олмайыб дэ. Будур, сән һәр күн

хоруз-бечә ейрсән, мәним ушагларым бир чухур булама да тапа билмир.

Ғ а ч ы Э һ м э д—Һеч кәс, һеч кәс үчүн һавайы ишләмир.

Б а л о ғ л а н—Йолдашлар, гулаг асын дейирәм, Ғачы Әһмәд, ахыр ғайдасы белә дейил ки, сиз белә эләйрсиниз.

Ғ а ч ы Э һ м э д—Белә? Яхшы, нейнәк.

Б а л о ғ л а н—Гой киши сөзүнү десин, көрәк нә дейир дэ.

Б а р а т—Ғачы Әһмәдә сөз верилмәсин.

И б а д—Сән сәсини кәс. Ахмаг. Боюна бах, данышы-ғына бах.

Ғ а ч ы Э һ м э д—Ай кәдә, Ибад, һеч данышма, гой, сөзүн десин, иш ки, бу чилләйә етди, гой десин, де сөзүнү.

Ғ а м ы—Гоюн данышсын, данышсын.

А л м а с—Бир дэ, йолдашлар, совет сәдри кәндә ичтимағ ишләрин сүканчысы олмалыдыр. Йолдаш Балоғлан, бөлкә дэ, өзлүйүндә яхшы адамдыр, анчаг бу иш үчүн эифдир. Мәним янымда беш-алты арвад она шика-йәт вермишдир. Лакин о, бир иш көрмәмишдир, я да көрмәк истәмәмишдир. Мән дейәрдим ки, бир вәтәндаш кими, о өз нөгсанларыны билиб истәфа версин. Я да йығынчаг өзү ону дәйишсин. Еринә бу дәфә дэ бир гадын сечсин. Чүнки бу саат гадын азадлығы йолунда апарды-ғымыз мүбаризәдә гадын сәдр даһа мүнасиб олар.

Б а л о ғ л а н—Нечә, нечә? Йолдаш мүәллим, мән сәнә сөз вермирәм!

Б а л а р з а—Балоғланын атасы янды.

И б а д—Вурду кәлләчарха. Арваддан сәдр?!.

М и р з э С ә м ә н д э р—Аллаһ шәнбәни чуһула гисмәт эләсин.

Б а л о г л а н—Сэн көһнә кәндә тәә дөб гоюрсан?
Киши арвадыны дөйүр, мән она нә дөйә биләрәм? Нә
үчүн арвад өзү шикайәтә кәлмир?

А ф т и л—Арвад ерийә билир ки, шикайәтә дә кәл-
син. Элә золламайыб эрәбә чилләсини миянтәнкинә ки,
бир дә аяға дура билсин? О йыхыланды ки, йыхылыб.
Бир дә кәлән ил тумакешдә анчаг айылар.

Б а л а р з а—Арвад мәнимдир, мәним дейил, һә?
Арвад мәнимдир, дөймүшәм, истәйир шәриәтә кетсин,
истәйир закуна. Дүняда бир киши вар ки, өз арвадыны
дөймәсин. Ай чамаат, атам, мәним өз арвадымы дөймәйә
һаггым вар, йохдур?

Б а р а т—Йохдур.

О ч а г г ү л у—Нә шәриәтнән, нә дә закуннан һеч
кәсин ихтияры йохдур әрнән арвадын ишинә гатышсын.
Өз арвадыдыр, дөйәр нә яхшы, дөймәз нә яхшы.

Б а л а р з а—Истәйәндә яхшыдыр, дөйәндә пис? Адә,
Мирзә Сәмәндәр, закуннан вар ихтияры, йохдур?

М и р з э С э м ә н д ә р—Валлаһ, мән битәрәфәм,
белә ишләрә гарышмырам.

Ш ә р и ф—Йолдашлар, сиз бир спакойс олун.

Б а р а т—Йолдашлар, бунлар билә-билә шулуг са-
лырлар ки, мәчлисн дағытсынлар.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Һеч кәсин сөзү йохдур. Дейир
совет сәдри ярамаз, нейнәк, ярамаз, айрысыны сечәрик,
арвад сечәрик.

Б а л о г л а н—Һачы дайы, сиз дә, демәк, мәнимлә
бу йолнан рәфтар әдирсиниз? Мән ки, аллаһа шүкүр сизә
бир яманлыг этмәмишәм.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Даһа нә яманлыг, көз көрә-көрә
бағымы истәйир салсын ичәри, ағыны ачмырсан.

Б а л о г л а н—Нә билирсән ачмырам, сән бир даян,
көр ачырам, ачмырам?

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Яхшы да. Сән мәни тутмзсан,
мән дә ери кәләр сәни тутмарам. Тутарсан мәни, тута-
рам сәни.

Б а л о г л а н—Сән даян, мән онун ағыны элә юмум
ки, өзү дә афәрин десин.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Юмачагсан ки, чох яхшы, бу
хәтт, бу да нишан!

Б а л о г л а н—Йолдашлар, даһа бәсдир, гулаг асын.
(Налы стола вурур.)

Ш ә р и ф—Йолдашлар, сиз бир спакойс олун, гай-
дасы бу дейил ахы.

Б а л о г л а н—Шәриф, сән дә бир гулаг ас! Йолдаш,
сөзүнү гуртар. Даһа сәнә сөз верилмир. Чүнки биз ба-
ханда бахыб көрүрүк ки, доғрудан-доғруя бу кәндә мөг-
шушлуг салмаг истәйирсән, һансы ки, истәйирсән кәнд-
лиләри бир-биринә салышдырасан.

А ф т и л—Сәнә дә тохунду, һә?

Б а р а т—Доғру сөз ачы олар ахы...

Б а л о г л а н—Йолдаш, сән дә чох ланышма.

И б а д—Сәнә дә комсомол-комсомол дейибләр
һаваланмысан.

Ш ә р и ф—Йолдашлар, сиз Алмас ханыма мане олур-
сунуз. Бирчә спакойс олун.

А л м а с—Йолдашлар, сөз сизиндир, сиз нә гәрар
чыхартсаныз, о олачагдыр. Икнүзлү сөзләрә алданмайын.

Б а л о г л а н—Йолдаш, гуртардын?

А л м а с—Һәләлик бир тәклифим дә вардыр. Мәктәб
дарысгалдыр, машиналарымыз үчүн ер йохдур, кәнддә
бөйүк бина бирчә мәсчиддир, гәрар чыхардын, мәсчиди
гадын юрдуна, һәйәтини дә ушаг бағчасына чевирәк.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Нечә? Мәсчиди бағлаяг? Мәсчи-
ди оюнбазханая дөндәрәк.

К э н д л и л э р—Адә, мәсчид нә олсун дейд?

Н а ч ы Э н м э д—Ай чамаат, нэ о ян бу ян салмы-
сыныз. Бу, белэ, дейир ки, арвадлары салын Начы Эһмэд
багына, олсун намы һопчылыга, мәсчиди дә бағлайын,
олсун оюнбазхана, вәссалам, шүттамам.

Б а р а т—Ялан дейирсән, белэ сөз йохдур.

Н а ч ы Э н м э д—Ялан дейэнин атасына лә'нәт.

О ч а г г у л у—Вай, мәсчидләре ат бағламаг иста-
йирләр. Күл бизим башымыза. Ай чамаат, ай мүсәлман-
лар, нэ үчүн даянмышсыныз, даһа Саһибин зүһуруна аз
галыбдыр, чаһаддыр, чаһад. Мәсчидләре ат бағлайырлар.

К э н д л и л э р—Гой данышсын.

—Мәсчидләре долашыр.

—Сән ганмырсан.

—Сән өзүн ганмырсан.

А л м а с—Йолдашлар, гулаг асын!

Б а л о ф л а н—Йолдаш, сән кәндә мәғшушлуг са-
лырсан. Мән сәна сөз вермирәм.

И б а д—Һөкүмәт зақунунда бағ алды йохдур. Бағ
налагайс дейилдир.

Н а ч ы Э н м э д—Ибад, Ибад, бағнан ишин олма-
сын. Сән мәсчиди гышгыр, мәсчиди. Гой бәһанә мәсчид
олсун.

О ч а г г у л у—Белә дә иш олар?

А л м а с—Йолдашлар, кәндилләр, биз ки, сизин үчүн
чалышырыг.

И б а д—Ашна-ашна, ахырда чыхды очаг башына.
Арвадымыза саташды, кечдик, малымыза саташды, кеч-
дик, чамаат, ахырда да мәсчидимизә, динимизә әл атды.

Ш э р и ф—Йолдашлар, бирчә спакойс олун, гой сө-
зүн десин гуртарсын.

А л м а с—Йолдашлар, инанын ки, бурада данышан
дилләр дейил, фикирләр дейил, чибләрдир, чибләр.

И б а д—Сән кет туманыны гысалт, бизим арвадла-

рымыза, бизим мәсчидимизә әл ата билмәзсән. Совет
һөкүмәтинә верки дә веририк, налог да. Зақунда мәсчи-
дә долашмаг олмаз.

Ч а м а а т—Нечә йә'ни мәсчид олмасын! Элә о гал-
мышды!

Н а ч ы Э н м э д—Буну чоһдан де, биз дә биләк дә!

Х а н ы м н а з—Ай балам бу чамаат инди сәнин
үстүнә төкүләрләр, кәл тез гачаг эвә.

Н а ч ы Э н м э д—Очаггулу, нэ үчүн юммуһсан аф-
зыны, отурмуһсан. Сәһәрдән тамашагабаг кими һей аты-
лырдын ортая, динсәнән, баша салсанан халгы.

О ч а г г у л у—Һәзәрәт, мән суал эләйирәм бу йол-
дашдан, бүтүн бу ичманын габагында, суал эләйирәм,
һәр бинанын бир устасы вар, я йохдур, вар, я йохдур?

А л м а с—Вар.

О ч а г г у л у—Атана рәһмәт. Бәс элә оlanda ери-
көйү, күллиһүм-мөвчудаты вә чәмадаты бир хәлг эләйән
кәрәк ки, олсун, олмасын?

А л м а с—Олду мәнә нә, олмады мәнә нә? Мәним,
аллаһын вар-йохлуғуну айдынлашдырмаға нә вахтым
вар, нә дә һәвәсим.

О ч а г г у л у—Нейнәк, сән элә де, йохдур, мән дә
сәнә көстәрим ки, вардыр. Һәлә бинаны гоһрыг она ки,
йохдур. Бәс пейғәмбәр сәлләллаһү вә сәлләм дә йохдур?

Ш э р и ф—Кәрбәлайы Очаггулу, сән бирчә спа-
койс ол.

О ч а г г у л у—Йох, йох, сән даян, о да олмады! Бәс
һәзәрәт Аббаса сөзүн нәдир ки, мәгрибдән мәшригәчән
бүтүн мөхәләгүллаһ онун кәрәмәти илә нәфәс алыр-верир?
Бәс она нә дейә биләрсән ки, Әмирәлмә'минин сәлләллаһ
әләһ'замани ки, зүлфүгары әндәрди Мәрһәбин тәпәсин-
нән, дәбилгәни шәгг эләди, әйләшди көбәйинә. Көрдү
кави-маһинин белини беләчәк; чәнаби Чәбрайил назил

олду; шәһпәрини верди зүлфүгарыя габагына, шәһпәри шәгт олунду, бөлүндү дүшдү ерә. Мән суал эләйирәм бүтүн бу йығылан чамаатдан бөлүндү, бөлүнмәди? Әкәр аллаһ йохдур, нөшүн бөлүндү?

А ф т и л—А киши, олма я сәнин гатырынын омбасына да элэ дәйиб ки, ахсайыр.

О ч а г г у л у—Гатыры ахсаг оланын атасы итә дөнсүн. Кәнә дә деди гатыр, кәнә дә деди гатыр.

Һ а ч ы Э һ м ә д—Ай чамаат, даһа нейчин даянмысыныз? Я апарын арвад-ушагынызы долушдурун о баға, мән дә элэ о багдан кечдим, бир дәнә гоча арвадым вар, көтүррәм, дурарам гырагда. Галаныны да долдурун мәсчидә. Чайханасыны да дөндәрин чахурханая.

О ч а г г у л у—Вай, күл олсун бизим башымыза, ахырда мәсчидләрә ат бағлайырлар.

А л м а с—Йолдашлар, биз сизин үчүн чалышырыг. Алданмайын. Биз сизин достурузуг.

Б а л а р з а—Кәрәк дейил, сән бизим мәсчидимизә тохунурсан, гирйәтимизә тохунурсан.

А ф т и л—Ай чамаат, һара сохулурсунуз?

Ш ә р и ф—Йолдашлар, бирчә спакойс олун.

Ч а м а а т—Бизим мәсчидимизә ат бағламаг истаһәнини атасыны яндырарыг.

Б а л а р з а—Адә, мәни тутурсан?

И б а д—Адә, ай чамаат, даһа папағы нә күнә өртмүсүнүз, сиздә ки, гирйәт олмады, гой мән лин йолунда, гирйәт йолунда кедим Сибрә. *(Һүчүм эдир.)*

Б а р а т—Һей, һей, элини өзүнә йығ, һәддини бил. О тәк дейил.

И б а д—Адә, тула, мәни тутурсан? *(Тутушурлар.)*

О ч а г г у л у—Чамаат, кими дуруб көзләйирсиниз? Кәссәниз бу фәсадын дилини.

Ш ә р и ф—Йолдашлар, сакит олун, белә олмаз. Ай

кәдә *Тарыверди, о гапыны ач! Алмас ханым, сән кир ичәри, бир дәгигә, бир дәгигә, Балоглан, гойма, бу нәдир? Халгын гызыны күндүз күнорта чагы өлдүрмәк истәйирләр. Намымыз Сибирә келәрик. Сиз бейсабсыныз.

Һ а ч ы Э һ м ә д—О бизим кәндимизә мәгләтә салыр. Биз кәндлиләр тәләб эдирик бу саат о бу кәнддән чыхсын. Ай кәдә, Баларза, ушаглара де, һамысы гышыгырсын. Йохса, начинс оғрунун ядына даш салар.

Б а л а р з а—Кәндимиздән чыхсын, чыхсын, чыхсың! И б а д—Ай чамаат, гирйәтиниз йохдур? Күррәһ верин ичәри. *(Һамысы күррәһ верир.)*

Х а н ы м н а з—Вай, баламы өлдүрдүләр! Ай мәсчид саһиби, сән етиш һарайына! Вай, баламы өлдүрдүләр!

Ш ә р и ф—Йолдашлар, гулаг асын, курулту лазым дейил, тәклифдир. Гәбул этмәдиниз, этмәдиниз. Дейирсиниз кәнддән чыхсын, сакит олун, чыхсын кетсин.

Һ а м ы—Чыхсын, чыхсын, чыхсын кетсин.

Ш ә р и ф—Алмас ханым, кәлин кәдәк.

А л м а с сакит бир бахышла һамыны сүзүр, кедир.

п ә р д ә

ҮЧҮНЧҮ ПӘРДӘ

«Вия йолун ачдыгы юнбирлийи. Бир-биринин янында бир нечә дэзкәһ гоюлмушдур. Күн батмаг үзрәдир. Узагдан охумаг сәси кәлир. Анчаг бирчә дэзкәһын янында бир арвад ишләйир.

Я х ш ы—Кәрәк күнәш дағлары ашыб сөнмәйәйди!
Кәрәк мәним дөнмүш талеим дөнмәйәйди!
Кәрәк мәним истәдийими киди фәләк
Ачылмадан гара торпаға көммәйәйди!
Көйдәки ая дейим, гой дәрдини яра етирсин

Үрәйим дәрде дүшүб, яр мәнә бир чарә етирсин:
(Ханымназ ичәри кирир, һалы чох позғундур, санки өз
гызына бахмагдан утаныр.)

А л м а с—Нә вар?

Х а н ы м н а з—Һеч нә.

А л м а с—Кими көрдүн?

Х а н ы м н а з—Һеч каси. Күнортадан бәридир дур-
мушам гапы ағзында, бу гәдәр арваддан бирисини дә
көрә билмәдим. Һеч бу күчәдән дә кечмирләр. (Сукут.)

А л м а с—Йәгин мәнимлә үз-үзә кәлмәкдән утаныр-
лар.

Х а н ы м н а з—Бүтүн кәнд әһли дә йығышыб әллик-
лә әризә верибләр ки, биз хаһиш әләйирик Совет һөку-
мәтиндән ки, я бу кәндлә биз кәнд чамааты сағ галаг,
я да Алмас, һамылыгнан гол гоюблар, мөһүр басыблар.
Бирчә, дейир, Шәриф, агибәти хейир, гол чәкмәйибдир
ки, бу һеч кишиликдән дейил.

А л м а с—Шәриф, чох яхшы адам имиш, ана. Мән
һеч көзләмәздим. Ишләк, чалышган, хейирхаһ.

Х а н ы м н а з—О күн о олмасайды, аллаһ әләмә-
мишкән, сәнә һәлә бир сәдәмә тохундурардылар. Дедим
сәнә гатышма, инди һеч кәс бизә бир чөп дә сатмаг истә-
мир. Саламмәлейк дә этмәк истәмирләр. Афтил үчүн дә
белә бир тәдбир төкүбләр ки, өлүсү өлсә, һеч кәс бас-
дырмаға кетмәсин. Дейир нә үчүн һамысы өз арвадыны
колхоздан чыхардыб апарды, о чыхартмады.

А л м а с—Амма енә дә апармыр ки... Көрүрсән мин
чүр сөз дейирләр амма арвадыны апармыр ки, апармыр.
Бу аз иш дейилдир ки, кәнддир, бир-бир көз ачыр.

Х а н ы м н а з—Ай гызым, истәйирәм сәнә бир сөз
дейәм. Мән дейирәм, кедим бир һачы Әһмәдин яһына,

истәйирсэн әлә бир ердә кедәк, дейәк даһа бир ишдир
дүшүбдүр.

А ф т и л (кәлир)—Алмас ханым әвдәдир?

А л м а с—Әвдәйәм, ай Афтил дайы, буюр отур-
Әшитдим сәни яман сыхырлар.

А ф т и л—Һәри балам. Дейир, архалы көпәк гурд
басар.

А л м а с—Афтил дайы, һамыдан мөһкәм, енә дә
ахырда сән чыхдын.

А ф т и л—Бу саат кәндлә бир чаһнашмадыр ки, кәл
көрәсән. Баяг селсоветин әлийлә әризә язмышдылар ки,
Алмас интриғандыр. Кәндә вәлвәлә салыр. Ону кәндән
чыхартсынлар. Савсим гуллугда гоймасынлар. Бир дә,
о мәсчид мәсәләси, иши чох корлады. Ики күндүр сала-
мымы да алмырлар, дейирләр ки, Алмас илә чашга-лошга
олмусан. Әвам адамыг да, нейләйәк.

А л м а с—Нә вар ки, Афтил дайы. Сән билирсэн ки,
мән сәнин хатырыны нә гәдәр истәйирәм.

А ф т и л—Мән, бачы гызы, кәлмишәм арвады апарым.

А л м а с—Әһ, Афтил дайы, ахырда сән дә тәслим
олдун.

А ф т и л—Йох, бачы гызы, иш орасындадыр ки, бир
анам вар, сәһәрдән ахшамачан әлиндә гур'ан ялварыр.
Молла Сүбһан да дейиб ки, о гызла алвер һарамдыр.
Селсовет дә дейир ки, мүәллимә кәндә ләхләхә салыр.
Биз дә элик, күнүк, бир мән һамыдан айрылдым, сабаһ
өлүмү ердән көтүрән олмаз. Бир дә, мәсчид мәсәләсиндән
бир нөв хофланырам. Мән, һәлә, она да бахмаздым, ан-
чаг, валлаһ, бачы гызы, арвадым ки, бура кәлир, әлә
бахырлар ки, куя, аллаһ әләмәмишкән, бир ява ерә кә-
лир. Кәрәк бир нөв бағышляясан да.

А л м а с—Дейир:

Яхшы күндө дүшмөн дөнөр дост олар.
Икид одур яман күнө даянсын.

Х а н ы м н а з (кэлэрэк)—Ушағы көндөрмишдим
нөйүт үчүн, кедиб, габы бош гайтарыб.

А ф т и л—Бизим дэ, валлаһ, нөйүтүмүз гуртарыб.

А л м а с—Истәмез, Афтил дайы. Биз нөйүтсүз дэ
кечинэ биләрик. Көйүн айы, кечәнин айдынлығы бизе
ишыг верер.

Х а н ы м н а з—Гызы көндөрмишдим Яхшыкилә, сүд
үчүн, йолда Ибад богазы гурумуш раст кәлиб она. Алыб
габы әлиндән, элә ки чырпыб дивара, аз галыб габын
парчалары гызын көзүнү чыхартсын.

А ф т и л—Нә исә арвад, ахшамдыр, даһа кедәк. Сағ
олун, Алмас ханым. Даһа нә эдәк? Дейир, биз ки, варыг,
башымыз ичмаа бағлыдыр. Сағ олун!

А л м а с—Сағ ол, Афтил дайы, мән сәни тагсырлан-
дырмырам, енә дэ сән һамыдан һүнәрлисән.

А ф т и л—Валлаһ, нейләйим? Ашағы түпүрүрәм
сағалдыр, юхары түпүрүрәм бығ.

А л м а с—Афтил дайы, бәлкә мән сәнинлә енә даныш-
малы олдум. Эвинизә кәлмәк олармы?

А ф т и л—Эвимизә дейәндә ки... кәлмәк олар дейән-
дә ки... Нейнәк, кәлсән, кәл дә. Сағ ол. (Чыхырлар.)

(Сүкут. Бир аздан Афтил гайдыр.)

А ф т и л—Алмас ханым!

А л м а с—Буюрун.

А ф т и л—Һеч, һеч. (Кедир.)

Х а н ы м н а з—О да өз арвадыны апарды?

А л м а с—Апарды (сүкут). Дәзкаһларын һамысй
даянды. Бир ана өз ушағынын аяг атмасына нә гәдәр

севинирсә, мән дэ бу чархларын һәр дөнүшүнә о гәдәр
севинирдим. Инди исә һамысы сусду. Даянды.

Х а н ы м н а з—Дедим, ай бала, гатышма, нәйинә
кәрәкдир, дәрсини де, отур сәнинчин, одур, Мирзә Сәмән-
дәр. Баяг мән кәләндә һачы Мурсағулунун нөкәри бир
сәбәт юмурта кәтирирди, бир йүк дэ алма-армуд. Амма
сән, будур, ач ачына отурмусан.

А л м а с—Ана, Мирзә Сәмәндәр анчаг өз кош күнүнү
дүшүнүр. Мән исә үмуми иш үчүн чалышырам. О сат-
дыг адамдыр. Сән истәрсән ки, мән дэ онун кими һәр
шейи бир гарын чөрәйә сатым, һә? Истәрсән?

Х а н ы м н а з—Истәмәрәм ай балам, истәмәрәм.
Анчаг нә эдим? Борчумуз да чохдур. Бунлары да һәлә
нисйә алдым ки, Алмас гуллуг эләр, верәрик. Көйнәйин
дә ки, о күн илишиб чырылыб, бу да сәнин хейрин. Мән
дә истәйирәм яхшылыг эләйсән. Анчаг һеч кәс ки, анла-
мыр. Гуллугдан да чыхартдылар сонра нә олар?

А ф т и л (кәлир)—Алмас ханым, бағышлакилән,
кор гыз кими, кедиб-кедиб гайдырам.

А л м а с—Буюр, буюр, Афтил дайы.

А ф т и л—Алмас ханым, сиз кечәләр, бағышла һа,
бир нөв йөндәмсиз дэ чыхыр. Сиз кечәләр һарада ятыр-
сыныз?

Х а н ы м н а з—Нә олмуш ки... Нә вар ки, башува
дөнүм?

А л м а с—Нә үчүн сорушурсунуз, Афтил дайы?

А ф т и л—Һеч, бачы гызы, үрәйинә бир шей кәлмә-
син, нә вар, аллаһа шүкүр, анчаг мән ону демәк истәйи-
рәм ки, ачыг ердә ятмаясан. Бир дэ эйһана, адамдыр,
ишдир, кечә гапыны дөйән олду, мәбада ачасыныз.

Х а н ы м н а з—Ай балам, нә хәбәр вар, нә эшит-
мишсән ки?

А ф т и л—Элэ бир шей йохдур, ай ана! Анчаг элэ эһтият үчүн дейирэм дэ. Эһтият ижидин бээйидир.

А л м а с—Афтил дайы, сән бир шей билирсәнсэ, ачыг де.

А ф т и л—Билирсән, бачы гызы, бу адам ки вар, бир чүрдүр. Үркүтдүн, даһа габағыны сахламаг олмас. Нэ ағына бахар, нэ бозуна. Бир дэ, инсан ки, вар чий сүд эмибдир. Нэ лазым. Мән дейәрдим ки, лап эжэр мүмкүнсэ һэлэ бир нечэ вахт, лап көч шәһэрэ. Сонра ара сей-хаш олар, енэ дэ кәләрсән.

А л м а с—Яхшы, Афтил дайы, чоһ сағ ол! Фикирлө-шәрик көрөк нэ олур. Демәли, сән дейирсән, гачаг?

А ф т и л—Алмас ханым, валлаһ, биллаһ, бағышла һа, ишдир дэ, нэ лазым. Сағ ол!

А л м а с—Сағ ол, Афтил дайы (*Алмас кейиниб байы-ра чыхмаг истәйир*).

Х а н ы м н а з—Һара кедирсән?

А л м а с—Барата дәймәк истәйирәм.

Х а н ы м н а з—Бу дар вахты сән кетмә. Гаранлыг-дыр, сән даян, мән кедим. (*Бу аралыг гапы ачылыр, Ал-мас кери чәкилир, гапыда һачы Әһмәдин саггалы көрү-нүр*.)

А л м а с (*диксинәрәк*)—Кимдир?

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Горхма, бизик (*ичәри кирир*). Балоглан, ичәри кәл, (*о да кәлир*). Ибад кәлмәди?

Б а л о ф л а н—Йох.

Х а н ы м н а з—Мән горхурам...

А л м а с—Нэ истәйирсиниз?!?

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Һеч, элэ белә, кәлдик, баш чәкәк. Отурмаг олар?

А л м а с—Олар.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Биз эшитдик азугә сарыдан кор-луг чәкирсиниз. Ишләриниз нечә кедир?

А л м а с—Һәр иш өз гайдасы илэ кедир.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Шүкүр аллаһа, шүкүр аллаһа.

Б а л о ф л а н—Әлбәттә, яхшы кетсә яхшыдыр. Пре-зидиумун гәрарыны йәгин ки, эшитмишиниз.

А л м а с—Эшитмишәм.

Б а л о ф л а н—Гәрар беләдир ки, Алмас, һансы ки, мәғләтә салыр кәндә вә чамаат арасына, һансы ки, бир нечә бид'әт ишләрдә олур вә кәндә дава салыр, һөкүмәт ону мүәллимликдән чыхартсын вә бир дэ, Мирзә Сәмән-дәрдән разылыг кағызы язсын вә ону һәмишәлик мүдир эләсин. Нэ үчүн ки, о чан яндырыр. Нэ эдәсән, чамаатдыр да, баша дүшмүр ки...

А л м а с—Яхшы гәрардыр.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Яхшы дейәндә ки, даһа бунун яхшы һарасы олду?

А л м а с—Һәр һалда сизинчин ки, яхшыдыр.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Билирсән, бачы гызы, сән оху-мусан, аллаһ башачан эләсин, биз авамыг, олмуюб да бизим вахтымызда, олмуюб, охумамышыг, анчаг мән бу бош башымнан баша дүшүрәм ки, индики зәманәдә һәр кәс охумады, нәүзәнбиллаһ, һейван кими бир шейдир.

Б а л о ф л а н—Бәли, бәли.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Одур ки, сәнин аяғын биләни бизим башымыз да билә билмәз. Беләдир, Балоглан, я гейри-беләдир?

Б а л о ф л а н—Элэ бөйүкләр дэ дейибләр, йүз дәнә ганмаз достун олунча, бир дәнә ганачаглы дүшмәнин олсун.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Беләдир, бачы гызы, я гейри-беләдир?

А л м а с—Билмирәм.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Йох, бачы гызы, мәсәләдән боюн гачыртма, доғрудур, биз авамыг, амма бу хараба дүняда

элл ил өмүр элэмишик, анчаг, бачы гызы, узун сөзүн гысасы, биз сөндөн инчимэмишик. Чох бэрк рэнчиде олмушуг, достлугда ha! Элэ мөн дэ, Балоғлан да. Мән өлүм, Балоғлан, беләдир, я гейри-беләдир?

Б а л о ғ л а н—Бәли, бәли, достлугда, йохса башга нийәтлэ йох.

Ҳ а ч ы Э һ м э д—Биз дедик сән кәләрсән, түрк демишкән, бизим дамымыза дирәк оларсан, амма сән кәлдин башладың бизимчин өкүзү өлөндөн. Мәнә, бачы гызы, Һачы Эһмәд дейәрләр, мән бир адамам ки, иш дүш-мәнчилик мөгамына кәлөндә, яманлыға кәлөндә, көзүмә патрон сыхсалар, аяг кери басмарам. Бир ийнәмә кими сатарам, иши еридәрәм. Ашығы ойнамаг үчүн йығарлар. Амма инди бахыб көрүрәм, яманлыгы кимә эләйим. Элэ сән дә мәнимкисән дә, о бир баламын өлмүшүнә ки, дүнән чамаат о гәрары чыхарданда мәним ичим-ичими кәсирди. Чанунчун, Балоғлан, енә гоймаздым, амма бахырсан көрүрсән ки, иш бир нөв йөндәмсиз дүшүбдүр. Данышасан, нә данышасан? Яманлыг эләйәсэн, кимә эләйәсэн? Ярамаз ахыр. Һәр адамын өз ери вар. Мирзә Сәмәндәр нәдир ки, онун дәрси нә олсун? Амма ди кәл ки, бу яндан да белин бағлы дейил. Гой Алмас ханым бир кәлмә һә десин, элэ вурум шиллахтаны о Мирзә Сәмәндәрә ки, элэ верим она линки ки, мин ил дә өзүнә кәлмәсин. Чанунчун, Балоғлан, эләмәк олар, олмаз?

Б а л о ғ л а н—Бәли, бәли, көйдә.

Ҳ а ч ы Э һ м э д—Анчаг иш кәрәк йолуйнан кетсин, йохса Шәриф һаранын адамыдыр ки, мән дура-дура мәним адамыма әлалты линк вурсун. Өзүнү дә она тәрәфдар кәстәрсин, о яндан да Мирзә Сәмәндәри ирәли чәксин. Беләдир, бачы гызы, я гейри-беләдир? Валлаһы, о Шәрифә элэ бир линк кәлләм ки, лап әлләзинәни әвбәр охуяр. О нә адамдыр, мәним адамыма долашсын?

Б а л о ғ л а н—Белә, билирсән, һачы, мән онун әсл өлүмүнү билирәм.

Ҳ а ч ы Э һ м э д—Онун өлдүйү одур ки, бирдән Һачы Эһмәд, я Балоғлан дил эләрләр, Алмас ханымы онун еринә советә катиб кечирәрләр. Онун өлүмү будур.

Б а л о ғ л а н—Элэ будур ки, вар, вәссалам, шүтта-мам.

Ҳ а ч ы Э һ м э д—Амма, Балоғлан, чанунчун ки, эләйәчәйәм, букүндән сәнә дейирәм, эләмәсәм атам Һачы Худавердинин оғлу дейиләм. Күнү сабаһ Һачы Мурсагулу ушағларыны көрүм..

Б а л о ғ л а н—О нәйә лазымдыр? Совет сәдри мән дейиләм? Мән элэ сабаһ дүзәлдим гуртарсын кетсин дә, анчаг өзү сөз версин ки, разыям.

А л м а с—Яхшы, бунларын һамысынын әвезиндә мән нә әтмәлийәм?

Ҳ а ч ы Э һ м э д—Нечә ки йә’ни нә әтмәлийәм? Һи... Һи... О элэ билир ки, куя бизим ондан бу барәдә бир тәмәннамыз вар.

Б а л о ғ л а н—Йох чаным, йох, йох, йох, йох...

Ҳ а ч ы Э һ м э д—Нә вар ки, аллаһа шүкүр. Интиһасы бир сөздүр. Я сәһв олуб, я элэ белә демисән, кечиб кедиб, чанын сағ олсун. Геч дибиндән о бағ олмаса нә олар? Я элэ дедин, бейә нә олду, анчаг биз дейирик ки, оғрунун ядына даш салмаясан. Эһ, белә.. Йохса чанунчун, Балоғлан, йүз элэ бағ ола, мүлк ола, гулағыма кир-мәз, анчаг биз дейирик ки, мәхлуг бизә күлмәсин. Одур, булағ алтында мүлкүм вар, элэ дибиндән бағышлайырам сәнә. Гой бир-ики ай кечсин, лап көч кәл отур. Истәйир-сән мәктәб элэ, истәйирсән артел элэ.

А л м а с—О мүлк нә мәктәб үчүн ярар, нә дә артел үчүн.

Ҳ а ч ы Э һ м э д—Ярамаз, ярамаз, өзүн отур. Мән

ону сенин өзүнө багышлайырам. Истэйрсен чөлө тулла, даһа о меним борчум дейил, бу да онун кагызы, бах-Мүлкдүр, верирем ки, лээзэт элэйир менимчин. Нэ үчүн ки, өз ризамэндлийимлэ верирем. Өзүмүнкүнэ верирем. Лап онун гиймэти миллион да олса, эйни нэээримэ кэлмэз. Меним хасиййэтим бир чүрдүр. Белэdir, Балоғлан, я гейри-белэdir?

Б а л о г л а н—Белэdir дэ, йохса башга бир чөһэт-дэн, йох, йох.

Ҳ а ч ы Э һ м э д—О ки галды мäsчиддир, чаным сэнэ десин, о башга-ишдир, нейнэк, данышарыг, мäsлэ-һэтлэшэрик, элэ мэн дэ сәннэн бир бина гоярм. Элэ Молла Субһана да дийэрик ки, мäsчиди мөктөб элэйирек, сэн дэ орада дэрс де. Габаг молла дейилдин, демирдин, инди дэ башга бир чүр илэ де. Чөһәннэмэ, бир эммамэ-дир, гойма да, өлмэзсэн ки, кэрэк йолуйнан да, һэр шейин бир йолу вар ахы. Молла Субһан да элэ өз мäsэ-лэсинэ ариф адамдыр.

Б а л о г л а н—Бэли я, тэки мөвачибн кэлсин, көйдө разы олар.

Ҳ а ч ы Э һ м э д—Нэ дейирсэн, ринддир көпөкоғлу, һикмэт охуюб ахы.

А л м а с—Вэтэндаш Һачы Эһмэд вэ вэтэндаш совет сэдри, мэн сизин бүтүн сөзлэринизи чох диггэтлэ динлэ-дим, дейэ билмэрэм ки, онларын һамысы бошдур. Мэн орада өзүм үчүн бөйүк бир һэгигэт тапдым, мэн ону ан-ладым ки, мэн һэлэ доғрудан да ушагмышам.

Ҳ а ч ы Э һ м э д—Барэкаллаһ, барэкаллаһ, фэра-сэт. Чанунчун, Балоғлан, мэн нечэ кэрэм дэ демишэм, ашигэм Алмас ханымын данышығына. Машалла кэламда дуз вар эй, дуз..

Х а н ы м н а з—О бир аллаһа анд олсун ки, элэ бир аз бундан габаг истэйирдик бир ердэ кэлэк сизэ; элэ өзү

дэ пешман олубдур, дейир, ана, даһа бир ишдир дүшүб-дүр, инди кетмэйэ дэ утанырам.

А л м а с—Ана, сэн кет о бири эвдэ отур вэ бир кэлмэ дэ данышма.

Х а н ы м н а з—Мэн ки, балам, бир сөз демирэм.

А л м а с—Мэн инди билирэм ки, дүняда йүз доғру-данса, бир оғруя көмөк этмэк даһа файдалы имиш. Бу-күн сэн она йол ачарсан, сабаһ о сэнэ.

Б а л о г л а н—Бэли дэ, эл эли-юяр, эл дэ үзү.

Х а н ы м н а з—Рөһмэтлик атан дейэрди ки, эшшэк эшшэйи борч гашыяр.

А л м а с—Гулаг асын, кэндимизин мө'тэбэр адам-лары! Инди мэн сизи чох көзэл анлайырам. Бу вахтадэк мэн кэнддэ азадлыға, енилийэ, мэдэниййэтэ дүшмэн адамлар олачағына бир о гэдэр дэ инанмырдым, лакин бах, бу сағ элимдэн дөйөн илк даш мэнэ бөйүк тарихи бир дэрс верди. Мэн илк дэфэ олага гаршымда эсл дүшмэни, онун ити дырнағларыны, бэрэлтмиш көзлэрини, гычырдаян дишлэрини көрдүм.

Ҳ а ч ы Э һ м э д—Яхшы, бағышла һа, ерсиз суал-дыр. Енэ дэ олсун дэ, дүшмэн-дүшмэн дейэндэ, ая, о дүшмэн ким олмуш ола?

А л м а с—Ким? Сиз.

Х а н ы м н а з—Гызым!..

Ҳ а ч ы Э һ м э д—Биз?

А л м а с—Сиз, ишыгдан гачан ярасалар! Кэндин ган дамарларыны соруб кэмирэн бүтүн паразитлэр! Сэн даян, ана! Сиз мэдэниййэтэ, енилийэ, кэндин йүксэлишинэ зидсиниз. Чүнки мэдэниййэт сизин чибинизэ тохунур, мэдэниййэт сизин үчүн өлүмдүр, өлүм.

Ҳ а ч ы Э һ м э д—Сэн мэнэ дейирсэн бу сөзлэри? Нейнэк, чох сағ ол! Дур аяға, Балоғлан. Галсын гуллу-ғунда. Мэнэ дэ Сэркэр оғлу Һачы Эһмэд дейэрлэр, гой

элэ бу ердэ галсын. Бир даш алтда, бир даш үстэ. Кедэк, Балоҕлан. Биз дедик ки, биз дэ раһат галаг, сэн дэ бу кэнддэн хейир көрэсэн. Иш ки, бу чиллэйэ минди, кедэк.

А л м а с—Даян, дедим ки, мэн доғрудан да ушаг-мышам. Долу башданса долу чиб ялшыдыр. Сиз мэнэ чох шейлэр вэд этдиниз, анчаг нисйэ йох, нағд нэ верэ билэрсиниз, чыхардыныз.

Һ а ч ы Э һ м э д—Бир даш алтда, бир даш үстэ?

А л м а с—Бир даш алтда, бир даш үстэ.

Һ а ч ы Э һ м э д—Чох көзэл, онда беш дегигэ көз-лә, кедэк, сөз кэлиши, эвлэн кэлэк.

А л м а с—Буюра билэрсиниз. *(Чыхырлар.)*

Х а н ы м н а з—Ай гызым, гурбан олум сэнэ, үрәйим эсирди.

А л м а с *(кағыз языр)*—Ал буну Барата, я Шәрифө вер. Анчаг, ана; сэн бир кэлмэ дэ данышма вэ мөним ишләримэ һеч гарышма, эшитдин?

Х а н ы м н а з—Эшитдим. *(Кедир.)*

Бу аралыг Ш ә р и ф кэмалы-вугар илә ичәри кирир, элиндәки сүд бардағыны, касаны вэ ики фәтири стол үстэ гоюб, А л м а с илә чох сәмини көрүшүр.

Ш ә р и ф—Әссәлам, эй ады Алмас, өзү гөнчә-дәһән, зүлфүсәмән, көзләри аһуйи-хәтән, енилик тохму сәпән!.. Хош көрдүк, Алмас ханым, инчи ханым, зүмрүд ханым...

А л м а с—Хош көрдүк, Шәриф, һарадасыныз? Чох-дандыр көрүнмүрсүнүз? Бу саат элэ сизи көрмәк истәйирдим. Чох яхшы вахтында кәлмисиниз, тәк эвдә үрәйим элэ дөйүнүрдү ки. Бунлар нәдир?

Ш ә р и ф—Бу бир аз гаймагдыр, бу да яғ. Бу да ки яғлы фәтир, күмбәси чағ.

А л м а с—Белә сурсат тәдарүкүндән мұһарибәйә һазырлашана охшайырсыныз.

Ш ә р и ф—Элэ бу саат өзүм мұһарибәдән кәлирәм. Залым ушағыны баша салмаг олмур ки? һамысы гурбаға кими вериб ағыз-ағыза. Мән олмасайдым, чох бөйүк ишләр оларды. Элэ ки, вурмадым әлими ерә, чернил габы чинким-чинким олду.

А л м а с—Эшитмишәм, Шәриф, эшитмишәм, мәтбуата верилмәлидир.

Ш ә р и ф—Һамысыны, әлбәттә ки, субугални, дакументални язарыг. Язарыг дейәндә ки, чикини һәм бикини мән язмышам, аталарыны яндырмышам, ишләри гафил этмишәм. Анчаг тазә хиялә дүшмүшәм. Гапы һилалы көрмүшәм. Мейли чәмалә дүшмүшәм. Нә гәдәр ки, мән совет катибийәм сәнә завал йохдур. Алмас ханым, мөним сиздән бир хаһишим вардыр, бир аз о зады чалыныз.

А л м а с—Үрәйим чох раһатсыздыр, Шәриф, бәлкә чала билмәдим?

Ш ә р и ф—Сиз тәрәннүм этдикчә мөним руһи-мәчруһим чилаланыр. Үфүгләр мәнә күлүмсәнир, көйләр мәнә илһам көндәрир вә дейир ки:

Эшгинлә бир атәш яхылырса,
Пәрванәси мәндән.

Ашигләрә зүлфүн тели зәнчирә дөнүрсә,
Диванәси мәндән.

Йох горху үрәк янса, кабаб олмалы олса,
Вай ол ки, эмәл дөнсә сәраб олмалы олса,
Дүня кәдәри-эшгә китаб олмалы олса,
Әфсанәси мәндән.

Көзләрдәки, көзләрдәки..

Әчәб ол көзләринин чан алычы гарәси вар,
Һеч билирсәнми мөним тәк нечә аварәси вар?
Дүшмәйән эшгинә билмәз нә яман дәрдири бу

Нә тәбиби, нә элачы, нә дә бир чарәси вар.
Һичрин илә, һичрин илә..

Зәһримар ядымдан чыхды. (*Дәфтәрини чыхардыр.*)

А л м а с—Мән бу ше'ри һарада исә охумушам.

Ш э р и ф—Мән бу ше'ри өзүм иншад эләмишәм.

А л м а с—Йох, Шәриф, мән бу ше'ри я Фүзулидә көрмүшәм, я да..

Ш э р и ф—Онда йәгин Фүзули мәнән оғурлайыб.

Бу аралыг явашча гапы ачылыр, һәр икиси марагла гапыя бахыр, кичик бир ушаг далында өзүндән ека бир торба ичәри киррр, ардынча даһа бир нечә ушаг далларында бир бағлы соған, бир банка яғ, пендир ичәри долушурлар, бир балачанын киссәйә күчү чатмыр, йыхылыб кисәнни алтында галыр, кисәнни ичиндән картофлар эвни ичинә дийрләннр. А л м а с күләрәк аяға галхыр.

А л м а с—Бу нәдир? Сүрмә, һә, бу нәдир? Бунлары һарадан кәтирррһиниз?

С ү р м ә—Мүәллимә, эвимиздән кәтирмишик.

А л м а с—Бунлары ким верди?

С ү р м ә—Биз өзүмүз кәтирмишик.

А л м а с—Нә үчүн? Сизә ким деди?

С ү р м ә—Мүәллимә, дейрләр мүәллимәмизә чәрәк вермирләр, биз дә йығышдыг, һамы ятды, көтүрдүк, кәлднк.

Ш э р и ф—Демәли, оғурлайыблар!

С ү р м ә—Йох а!

А л м а с—Сән мәним күлүмсәр Сүрмәм. Бәс нечә олду, даныш көрүм. Йох, ушаг оғурламайыб. Элә һамы ятандан сонра кизлиндән көтүрүб кәлиб. Һә, Сүрмә эләдир?

С ү р м ә (*башилә*)—Эләдир. Нәһрәни гойдум аягымын алтына, чахчадан көтүрдүм.

А л м а с—Бәс анан көрмәди?

С ү р м ә (*башилә*)—Йох. Анам элә атамнан ятмышдылар.

А л м а с (*о бириләрә*)—Сиз дә кизлиндән көтүрмүсүнүз?

У ш а г л а р—Биз дә мүәллимә.

А л м а с—Ушаглар, белә иш этмәк олмаз. Бу саат апарын.

С ү р м ә—Мүәллимә, мән даһа йорулмушам, апара билмәрәм.

Ш э р и ф—Эйби йохдур, гой галсын, онларын бу ил картофу чох кәлмишдир.

А л м а с—Йох, йох, Сүрмә, мәним көзәл гызым, мәним емәли гызым, апар.

У ш а г л а р—Мүәллимә, биз апармарыг.

А л м а с—Ушаглар, мәним көзәл ушагларым, мәним көйәрчин балаларым, гулаг асын, адам ата-анадан кизлин бир иш көрмәз. Сырая дүзүл! (*Һамы дүзүлүр.*) Һәр кәс өз шейни далына алсын (*Һамы алыр*). Адам анасында кизлин чахчая эл вурмаз. Һамы бир ердә. Бир...

У ш а г л а р (*бир ердә*)—Адам анасында кизлин чахчая эл вурмаз.

А л м а с—Сола дән! (*Һамысы дәнүр.*) Ирәли марш! (*Һамы чыхыб кедир.*)

Ш э р и ф—Сән һаһаг гайтардын, ушаглар һәвәс этмишдиләр.

А л м а с—Йох, Шәриф, белә иш этмәк олмаз. Анчаг бу мәни чох севиндирди. Будур, онлар да өз сәмими, тәмиз үрәкләри илә бизим көмәйимизә кәлирләр, гой бир ики ил дә кечсин, онлар бөйүсүнләр, онда бүтүн кәнд башгалаша чаг. Сағлам күлүш кәндин бүтүн һәятыны ени бир севинчлә күлдүрәчәкдир. Көһнәлийә элә бир диван тутула чагдыр ки, кәл көрәсән. Бах, инди бу күчсүз көрүнән хырдача әлләр вахтын кедишиндән бөйүйүб күч бу-

лачагдыр. Көнч голларына ган долачагдыр. Тарих она тэслим олачагдыр. Эһ, ким дейир ки, бизим көмэйимиз йохдур. Нэ олду мөним тарым?

Нефт йохлуғундан кетдикчә лампананы шығы азалыр, бир аздан отагда анчаг ай шығы галыр.

Ш э р и ф—Алмас ханым инди бизе бир тар чалачагдыр. Бу чалан кимди чалыр, чалдыгча чан алачагдыр. Зүлфүнү бас ярама, гойма мөңи ган апарачагдыр. Алмас ханым, мән сәнинчин бир шеир демишәм.

А л м а с—Шәриф, сиз шеир демәк дә билирсинизми?

Ш э р и ф—Мән чох абидар шеирләр язмышам.

А л м а с—Чох көзәл, мән һеч биләмәишәм.

Ш э р и ф—Мүхбир олсун, мүһәррир олсун, шеир яза билмәсин!

А л м а с—Сиз нә үсулла язырсыңыз?

Ш э р и ф—Нә үсулла? Мән элә үсулсуз да язырам, Сә’ди һәнkindә дә язырам. Һафиз һәнkindә дә язырам, ени үсулла да. Будур, бирини сизинчин язмышам, гоюн охуюм.

А л м а с—Яхшы, охуюнуз.

Ш э р и ф (вэзийәт алараг)—

Шейда бүлбүл охуюр ше’рини аванд,
Истәйирсән ичим сәнинчин гур’ана анд,
Ярымын әлиндә дәмйрдән бир шанд...

А л м а с—Шанд нәдир, Шәриф? Азәрбайчан дили лексиконунда мән һеч белә сөз көрмәмишәм.

Ш э р и ф—Бирчә спакойс ол, шанд да элә, бир нөв, гафийә үчүндүр. Йохса аванда, анда, башга гафийә йохдур.

А л м а с—Сапанд.

Ш э р и ф—Аһа, сапанд, о ағлыма кәлмәйиб, о даһа яхшыдыр. Онда белә язарыг:

Ярымын әлиндә кәндирдән сапанд,
Атды дашы кичкаһыма дәкайи.

А л м а с—Дәкайи нәдир?

Ш э р и ф—О кәрайи саяғыдыр (Алмас күлүр). Ярын гашлары каман, кирпичи патрон кими батды үрәйә.

А л м а с—Шәриф, кирпич дә патрона охшамаз ки.

Ш э р и ф—Нийә охшамыр? Гәдимләрдә кирпичә ох дейирдиләр, инди даһа ох йохдур, патрон демәк лазымдыр, бу тәзә образдыр.

А л м а с—Аһа, демәк, сиз сәнаеләшдирмисиниз. Онда бәс гашлары нәйә охшаяр? О да йәгин тапанчя охшар да.

Ш э р и ф—Һә, нейнәк, тапанча олсун, дүзәлдәрик.

А л м а с—Демәли, нечә олду, гашларын тапанча, кирпичин патрон...

Ш э р и ф—Йох, йох, гафийә дүз кәлмәк үчүн ахыры, олмалыдыр ки, кечди үрәйә.

Охарта дәйди үрәйим дөндү ашсүзәннән эләйә.

Яман ердә башым дүшдү кәләйә.

Һәр патрону үрәккаһимә дәкайи.

А л м а с—Үрәккаһимә нәдир?

Ш э р и ф—Юхарыда кичкаһдыр, бурада үрәккаһ, бу көһнә үсул иләдир, буну да бах, тәзә үсул илә язмышам:

Һей,

Һей,

Далгалы дөнизләрдән

Кениш дүзләрдән,

Дизләрдән,

Ашан сөвда улдузу,

Ишыгландырдын бизи.

Бизи,

Бизи,

Янымда отуран

Сөвдалы тар чалан

Көзөл гызы ишыгландырдын

Кеченин гаранлыгыла.

Эй сөвдалы улдузлардан

Бирер-бирер учуб келэн

Ишыглар.

А л м а с—Даян, даян, нечә йә'ни ишыгландырдын кеченин гаранлыгы илә. Кеченин гаранлыгы илә адам ишыгланмаз ки?!

Ш э р и ф—Йох дә, бунун үсулу беләдир.

А л м а с—Йә'ни кәрәкмәз ки, бир мә'насы да олсун?

Ш э р и ф—Нә гәдәр мә'насы олмаса, элә яхшыдыр. Дейрләр дәриндир. Гайда беләдир.

А л м а с—Ахыр, Шәриф, сән бир гулаг ас.

Ш э р и ф—Йох а, сән даян, мән сәнә субутални, дакументални кәстәрим. Будур, кеченин гаранлыгы сәни ишыгландырыр, сән дә мәнним үрәйими ишыгландырыр, мәнә илһам верирсән.

А л м а с—Демәли, сән бу ше'ри мәннимчин язмышан.

Ш э р и ф—Сәнинчин, Алмас ханым. Алмас ханым, мән сәнә бир сөз демәк истәйирәм.

А л м а с—Де, Шәриф, сән билирсән ки, мән сәни нә гәдәр сеvirәм.

Ш э р и ф—Иш одур ки, Алмас ханым, мән дә сәни сеvirәм.

А л м а с—Шәриф, сиз нә данышырсыныз, мән сизи бир йолдаш кими сеvirәм.

Ш э р и ф—Мән сизи шей кими.. Мәчнун кими, Фәриһад кими сеvirәм. Рухум кими сеvirәм.

А л м а с—Шәриф, сәнин ки, арвадын вар.

Ш э р и ф—Әһ, арвад, арвад, чәһәннәмә олсун арвад! Арвады бошамышам. Мән сәңи сеvirәм. Өлдүр мәни, бу улдузлардан, бу айлардан, бу дүнядан сәни чох сеvirәм. Бүтүн һәятым сәниндир.

А л м а с—Шәриф, әзизим, севки һәр кәсдә ола биләр. Мән сәни тагсырландырмырам, анчаг мән сәни, сән дейән кими севә билмәрәм. Мәнним нишанлым вардыр.

Ш э р и ф—Йох дә, Алмас ханым, сиз бир спакойс олуй, ахыр мән сизи сеvirәм.

А л м а с—Шәриф, әзизим, анла ки, мән дә ону сеvirәм. Чох сеvirәм. Онсуз бир күн белә яшаа билмәрәм.

Ш э р и ф—Алмас, ахы мән сәни өлүмдән гуртардым, инди сән мәнним яхшылыгыма көрә мәннимлә белә рафтар эдирсән. Алмас ханым, валлаһ, үрәйим сәңи истәйир, сән мәнним олмалысан. (*Пәнчәрәйә яхынлашыб бирдән онун голундан өпүр.*)

А л м а с (*чәкиләрәк*)—Шәриф!

Ш э р и ф—Йох, Алмас, мән сәнин үстүндә бүтүн кәнд илә үз-көз олмушам. Инсафсыз!

А л м а с—Шәриф, бир утан. (*Алмас Шәрифин әлиндән чыхыб үз-үзә дуруб, диггәтлә үзүнә бахыр вә бүтүн гүвәтилә она бир силлә эндирир. Лакин Шәриф дишләрини бир-биринә сыхыб Алмасы бәрк гунаглайыр. Алмас онун голлары арасында чырпынараг.*)

Ш э р и ф—Сән бир дур, мән субутални, дакументални кәстәрим ки, сәни сеvirәм.

А л м а с—Бурах. (*Дейә Шәриф гүвәтлә итәләйир. Шәриф кәлләси үстә ашыр. Там бу сырада байырдан.*)

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Балоглан, олар элә галсын.

Шәриф дурур. Һачы Әһмәд, Балоглан, Барат, Ханымназ кириләр. Шәриф дурур палтарыны дүзәлдир. Алмас чох һәйчанлыдыр. Кәләнләрдә шүбһәли бир һейрәт. Һамы мәһалы бахышларла бир-биринин үзүнә бахыр.

Һачы Әһмәд (*Балоглана эйһам илә*)—Һә?
Балоглан—Һә!..

Шәриф (*Барата бахыб онун да ачыгы бахышларыны тутараг*)—Яхшы, көрүшәрик. (*Дейә гапыны чох һиддатлә чырпыб кедир.*)

Ханымназ—Ай балам, нә олмушдур?

Алмас—Кәтирдиниз?

Һачы Әһмәд—Сонра.

Алмас (*гәт'и вә әсәби бир сәслә*)—Инди лазымдыр.

Һачы Әһмәд әлидә Барата ишарә эдир, йә'ни онун анында вермәк олмас дейир.

Алмас—Онда эйби йохдур (*дейә ердән дәфтәри көтүрүр*). Барат, башына дөнүм, онун бу дәфтәрини далынча ат. (*Барат дәфтәри алыб чыхыр, Балоглан тез далынча чыхыб зәнбилдә бә'зи шейләр кәтирир*).

Һачы Әһмәд—Бу ики мин, бир азыны да Молла Сүбһан мәсчид пулундан вериб, Бәрәкәтли олар. Балоглан, онлары да кәтирдин?

Балоглан—Бәли а.. Машын кими.

Һачы Әһмәд—Бу да бир аз хырда-мырдадыр.

Алмас—Ана, чых Бараты да чағыр.

Ханымназ—Ай гызым, әввәлчә әлиндәкиләри гой бир яна. Бунлары да гой апарым, сонра кедиб ону чағырарам.

Алмас (*ачыгы*)—Ана, кет Бараты да чағыр. (*Ханымназ чох дарылмыш бир һалда чыхыр, Баратла гайдыр*). Кәлдиниз? Барат, сән нечә билирсән? Бунлар, кәндин мөһтәрәм ағсагаллары вә совет сәдри мәнә,

дилими кәсмәк үчүн ики мин манат пул верирләр. Бәс-дир, я аздыр? Ярысы да мәсчид пулундандыр, дейир бәрәкәтли олар.

Барат—Билмирәм, сән өзүн билән яхшыдыр.

Алмас—Мәсләһәт көр.

Барат—Валлаһ, Алмас ханым, енә дә элә өзүн билән яхшыдыр.

Алмас—Мән билән, мән билән белә яхшыдыр, белә, белә, белә (*кәскин бир һәрәкәтлә пуллары чырпыр*) вә белә. Инди кедә биләрсиниз. Пилләкән учубдур, көзләйин, йыхылмаясыныз.

Һачы Әһмәд—Нейнәк, чох сағ ол, көрүшәрик. (*Чох ачыгы һалда чыхырлар.*)

Барат—Сағ ол, Алмас ханым, сән мәни севиндирдин.

Алмас—Барат, онун шейләрини дә далынча ат.

Барат—Даян адә, бунлары да апар. Бу, бу, бу да бу, бу да бу (*Дейә зәнбилли вә хырда-мырданы да йығыб пәнчәрәдән далларынча атыр, байырда шүшәләрчн гырылдыгы эшидилир.*)

пәрдә

ДӨРДҮНЧҮ ПӘРДӘ

БИРИНЧИ ШӘКИЛ

Алмас гапы ағзында даянмыш, ушатлар башына топланмышлар.

Сүрмә—Мүәллимә, бәс сиз бир-ики күндүр һеч әввәлки кими күлмүрсүнүз?

Алмас—Йох, мәним назлы гызым. Ағыллы гызым! Мән әввәлки кими күлүрәм.

Сүрмә—Мүәллимә, бәс нечин бир-ики күндүр, биз әввәлки кими охуя-охуя кәнди кәзмирик?

А л м а с—Чүнки кэндин агалары гоймурлар.
С ү р м э—Мүэллимэ, бэс нечин о күн адамлар бизи
дашнан вурурдулар?

А л м а с—Она көрө ки, онлар сизи дә мөним элимдән
алмаг, өзлэри үчүн нахырчы, арабачы эләмэк истэйирлэр.
Амма биз сизи тракторчу, машинчы, аэропланчы эләмэк
истэйирик. Онлар истэмирлэр. Чүнки бу онларын чибиңе
зэрэрдир.

С ү р м э—Мүэллимэ, кедэк, охуя-охуя кэнди кээк.
А л м а с—Яхшы, ушаглар! Инди ки, кетмэк истэйир-
синиз, кединиз. Анчаг тез гайыдыңыз, ишиниз вардыр.

С ү р м э—Мүэллимэ, һансыны охуяг?
А л м а с—Һансыны истэйирсиниз. Һайды! Сырая
дүзүл! Ирэли, марш... (Ушаглар йүйүрэрэк охурлар.)

Думан думандан ашар,
Ишыг далындан гошар,
Яман өлэр, яхшы яшар,
Һей ени дүня, һей!

Күнэш доғар, ишыг сачар,
Ону көрүб думан гачар.
Яз етишэр, күллэр ачар,
Һей ени дүня, һей!

Күнэш булутдан учадыр,
Бу эски дүня гочадыр,
Йүксэл, ишыглан, уча дур,
Һей ени дүня, һей!

Ушаглар охуяраг кедирлэр. А л м а с эвэ гайыдыр. Ш э р и ф
гачы солдакы гапыдан башыны ичэри салыр.

Ш э р и ф—Адэ, Балоглан, Балоглан, бэс һаны бу
залымоғлу, залым?

(Шэриф тэлэстик кетмэк истэркэн һаны Әһмэдэ раст
кэлир.)

Һ а ч ы Ә һ м э д—Ай кэдэ, Шэриф?

Ш э р и ф—Һачы, хош көрдүк!

Һ а ч ы Ә һ м э д—Бизэ сән кэлмишдин?

Ш э р и ф—Мән кэлмишдим, мән кэлмишдим. Буну
көрмүсән? (Әлиндәки гәзети көстәрир.)

Һ а ч ы Ә һ м э д—Йох, һардан көрөчэйәм, нэ вар
мәкәр?

Ш э р и ф—Атасы янды. Кур-курунбаз кетди кәлләси
үстэ. Һамысыны субутални, дакументални ерли ериндә..

Һ а ч ы Ә һ м э д—Нэ дейирсән, эшиш? Чанунчун бир
белә шей олса, сабаһ әбрәш гочу кәсирәм.

Ш э р и ф—Мән әждаһаларла чәнкәләшмишәм. Түлкү-
мүлкү мөним габағымда нэ даяна билэр?

Һ а ч ы Ә һ м э д—Бир даныш көрөк, нэ олуб?

Ш э р и ф—Будур, ашһаны языблар.

Һ а ч ы Ә һ м э д—Сән аллаһ, оху бир көрүм.

Ш э р и ф—Гой һәлә Балогланы да тапаг.

Һ а ч ы Ә һ м э д—Сән элэ бир-ики кәлмә әсли о
маддәсини мөнимчин оху, индичә онлар да һарада олса
кәлиб чыхарлар.

Ш э р и ф—Даян, һәлә бу бир парчасыны охуюм.
Башдан языб «гудурған мүэллимэ», сонра далындан
кәлир, бурасында бах, языр «мүэллимэ кэндин чаван-
ларыны башына йығыб мәктәбдә кейф чәкир вә мин чүр
налайиг ишләр көрүр. Өзү бир яна, ушагларын да әхла-
гыны позур. Онлары союндуруб өз кеф мәчлисләринә
кәтирир вә өз достларынын габағында ойнадыр...»

Һ а ч ы Ә һ м э д—Ай барәкалла, ай барәкалла, бах,
бурада Барат-мараты да илишдирмәк оларды.

Ш э р и ф—Бундан башга, хырдa ушаглары товлaйыб өз кеф мәчлислари үчүн кизлиндән яғ, пендир вә саирә кәтирмәйә көндәрир...

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Ай барәкалла, ай барәкалла. Даһа атасы янды. Чанунчун, кәсдим әбрәш гочу.

Ш э р и ф—Һәлә ячейкадан хәбәрин йохдур. Букүн сәһәр бир вурһавурду ки, кәл көрәсән.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Дейир, бәс дейирмиш ки, ячейканын да катиби ярамаз.

Ш э р и ф—Ярамаз? Ярамаз һансыдыр? Дейир, ячейканын катиби һачы Әһмәдин күрәкәндидир. Она көрә дә ағзыны юмуб отурубдур.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Бөйүк падлесдир. Бөйүк устадыр. Бәс ахыры нә өлдү?

Ш э р и ф—Һеч нә. Мән лей вуран көрмүшдүм, белә түкү төкүлән көрмәмишдим.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Нечә мәкәр?

Ш э р и ф—Һеч нечә. Иши элә дүзәлтмишәм ки, һәр кимә үз чевирир, дейирләр она ки, йолдаш, биз кәндә ләхләхә салан бир адамы мүдафиә этмәрик.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Ай барәкалла, ай көзүнә дөнүм!

Ш э р и ф—Бир аз Бараткил о ян бу ян эләдиләр, анчаг бир гәләт эләйә билмәдиләр. Сәмәд бир яндан дөшәди, Рәчәб о яндан дөшәди, ахыр ки, юмдулар.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Ай барәкалла! Ай көзүнә дөнүм! О инди мәнимлә сиккәбәрлик эләйир. Яхшы, дейилән элә!

Балоглан, Очаггулу кәлирләр.

Б а л о ф л а н—Будур, һәр икиси бурададырлар. Мән сәһәрдән сизн ахтарырам.

О ч а г г у л у—Мө'чүзә заһир олубдур.

Ш э р и ф—Биз эшитмишик, Сән кет чамаата де.

О ч а г г у л у—Молла Сүһһан бу кечә юху көрүб...

Юхуда көрүб ки, нурани бир киши әйниндә ағ палтар, алтында ағ ат һазыр-һазыр олуб. Дейиб, әй Молла Сүһһан, нә ятмысан? Аллаһ-талла бу кәндә бир бәлайи таун көндәрәчәк ки, кәндинизи зир-зәбәр эләсин. Әрз эләйиб, атам-анам сәнә фәда олсун, бәс сәбәб нәдир ки, бизим кәндимизә бәла кәлир. Дейәндә, дейиб ки...

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Ай киши, сән буну кет чамаата даныш әй, чамаата. Бу юхуну биз чоһдан эшитмишик.

О ч а г г у л у—Сән бир даян, мән сөзүмү гуртарым, көр нә дейирәм дә...

Һ а ч ы Ә һ м ә д—А чиши, биз элә.емәмиш бундан тох идик әй, баша дүшдүн? Сән кет Фатманса арвад үчүн даныш. О бири адамлар үчүн даныш.

О ч а г г у л у—Һәлә олур ки, аллаһын бәласы мүсәләт олуб төвги-лә'нәт кими кечиб хиртдәйинизә. Һәлә элә эләмисиниз ки, һәлә элә дә олубдур. Нә бөйүйүн ерини билирсиниз, нә кичийин. (Кедир.)

Ш э р и ф—Охумусан, ашнови?

Б а л о ф л а н—Бәли а...

Ш э р и ф—Һә, нечә көрүрсән ләләшүвүн гәләмини? Дөшүнә ятыр?

Б а л о ф л а н—Бәли а... Гиямәтдир.

Ш э р и ф—Даһа дирилән ери-зады галмайыб ки?

Б а л о ф л а н—Йох а, йох, йох! Даһа бал да есә ирәли кәлмәз. Кур-курунбаз кетди ки, кетди.

Ш э р и ф—О, йәгин дейиб ки, нә вар, кәндлидир дә, баша дүшмүрләр, гоюн кими һара истәрәм сүрәрәм. Даһа демир, бу кәнддә элә әждаһалар вар ки, ону бир һортум-да һоп эләйиб ударлар.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Чанунчун, Шәриф, сабаһ әбрәш гочу кәсдим.

Б а л о ф л а н—Анчаг, о ахыры бир аз мәнни ачыр.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Ахырында нә вар мәкәр?

Б а л о ғ л а н—О гэмисйә мәсәләси.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Нә гэмисйәдир о? Оху бир көрүм.

Ш ә р и ф—О бир шей дейил, мәним әлимдә субутални, документални дәлилләр вар. Бир бурасына бах! Де-йир «онун бу фәна һәрәкәтләрини тәнгид этмәк истәйән-ләри мүүллимә ләкәләмәйә чалышыр. Үмумийәтлә, мүүл-лимә кәндлиләр арасында интрига салыб. Она көрә бүтүн кәндлиләр бу әхлагсыз мүүллимәнин билатә'хир чағы-рылмасыны вә чезаланмасыны тәләб эдирләр».

Һ а ч ы Ә һ м ә д—А барәкалла, а барәкалла!. Бу-нун һарасы харабдыр? Чанунчун, Балоглаи, лап атасы янды. Даһа гэмисйә һансыдыр?

Б а л о ғ л а н—Бәли а, янамағына янды, анчаг о гә-мисйә мәсәләси мәни ачмыр.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Һансы гэмисйәдир о ахы?

Ш ә р и ф—Белә, о бир шей дейил әй.. Ону идарәлән языб ки, бу иши тәдгиг этмәк үчүн хүсуси бир гэмисйә кәндәрилик.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Һә, гэмисйә кәлир? Бу бир аз яхшы олмады дейәсэн.

Б а л о ғ л а н—Мән дә ону дейирәм дә.

Ш ә р и ф—Бура бах, сиз бир спакойс олун, буну мән язمامышам, сиз дурун, һамысыны мән бир-бир субутал-ни, документални көстәрим. Ушагларын чәрәк-мәрәк кәтирдийини сән көрмәдин, яландыр йә'ни? Ушаглар һәр күн лүтәттәбала ойнамырлар? Бараткил кәлиб бахмыр-лар. Нечә кәрәм мән өзүм кедиб тамаша эләмәмишәм? Өзү мәнә демәйиб ки, кәл гызларыма тамаша элә?

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Яхшы, бәс сәнә демәзләр ки, сән әкәр яхшы адамсан, нечин кетмисэн?

Ш ә р и ф—Йох да, сән бир спакойс ол, мән өзүм совет катиби, бах, бу да мәним кағызларым. Бу да гә-зәтдә шәкким. Өзүм дә мүхбир. Әлимдә субутални, даку-

ментални кағызым. Ихтиярим вар, бу саат вурум өнүм көзүнүн алтыны гаралдым. Мүхбирә сөз йохдур.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Гэмисйә һачан кәләчәк?

Ш ә р и ф—Ким билир, бәлкә һәлә сабаһ кәлди. Я о бири күн кәлди.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Бура бах, бу иши бош тутмаг олмаз. Кәрәк бир мәсләһәтләшәк. Бәлкә дә тутуб дама-маг яхшыдыр, һә? Чүнки гыз тутулса, онда гэмисйә дә она душтаг кими бахар. Сөзләринин бир элә ағырлығы олмаз, һә? Беләдир, я гейри-беләдир?

Б а л о ғ л а н—Истәйирсиниз һәлә бу саат тутум, салым төвләйә?

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Йох, йох, кәрәк һәр иш чамаатын әли илә олсун. Молла Сүһһанын мө'чүзү дә һеч яман дейил. Кедәк Ибады да тапаг, о да өз адамларыны көр-сүн.

Ш ә р и ф—Ибад шәһәрләдир.

Б а л о ғ л а н—Одувей, Ибад дағын бөйрилә дәрдаг сүрүр. Янында да гардашы.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Йәгин газаматдан бурахыб-лар дә.

Б а л о ғ л а н—Бәли я, өзүдүр ки, вар.

Ш ә р и ф—Чаным, сиз Ибады нейләйирсиз, о аллаһ бәндәси дейир, вуран әл мәнәдә. Һачан дейирсиниз, мән бир кечәдә иши элә битирим ки, нә ийи тапылсын, нә пийи. Одур, ашнан да кәлир.

Б а л о ғ л а н—Ашнама һансыдыр?

Ш ә р и ф—Хала гызы да.

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Һә, кәлин даһа бу яна.

Ш ә р и ф—Даянын бир көрәк о, янындакы шумалай оғлан кимдир?

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Йох, йох, даһа даянмайын, кедәк

бэнд-бэрэнц баглаяг. Сонра кэлиб хэбэр билэрсэн. (*Кедирлэр.*)

Доктор Темурташ вэ Алмас ичэри жирирлэр.

Темурташ—Демэли, сиз сакит отурмаг фикриндэ дейлсиниз.

Алмас—Инди мэн бурада бир дустаг кимийэм. Дүнэн мэнэ билдирмишлэр ки, совет сэдриндэн ичазэ алмамыш кэнддэн чыха билмэрэм. Фуада да адсыз бир кағыз язмышдылар ки, мэним отағымда бир киши яша-йырмыш. Онлар йэгин сизи көрмүшлэр. Фуад да мэнэ язмыш.

Темурташ—Нечэ, мэн? Бэс о нэ дейир, ачыглан-мыр ки?

Алмас—О, белэ хырда шейлэрэ инанан вэ эһэмий-йэт верэн адам дейил. О да белэ бир шей инансайды, дүняда бүтүн үмидими итирмиш олардым. Эһ ағыр дэги-гэлэриндэ о кэлир көзүмүн габағында дурур. Онда руһум йүксэлир. Голларым енидэн гүввэт алыр.

Темурташ—Яхшы, сэн бу ушағлары күчэлэрдэ нэ үчүн кэздирисэн?

Алмас—Мэн истэйирэм ки, эсрлэрдэн бэри донуб галмыш бу батаглыг бир һэрэкэтэ кэлсин. Көзлэр күнэш көрсүн, бу ени яранан алэмэ алышсын. Охунан маһны бир вуруш чағырышыдыр. О, һэр күн бир сәһэр верилир, бир ахшам.

Темурташ—Яхшы, ушағлар кэлэнэ кими мэн дэ ушаға дэйиб гайыдарам. Ахшам йола дүшэчэйэм.

Алмас—Чох көзэл! Ушағлар да индичэ гайыдыр-лар. Одур, сэслэри кэлир.

Доктор кедир. Алмас ушағларын сәсини диллэйир. Мирзэ Сэмэндэрин сәси кэлир.

Мирзэ Сэмэндэр—Бағырмайын, дағылышын көпөк ушағы... (*Алмас диксинир, ушағларын сәси кәсилир.*)

Мирзэ Сэмэндэр (*курулту илэ сәһнәйэ чыхыр*)—Ах, гурбан олум Мәһәммэдин шәриәтинә! Гурбан олум Мәһәммэдин шәриәтинә! Дэвәнин ганады олсайды, учулмамыш дам галмазды (*Алмаса*). Мэн бир билмэк истэйирэм ки, бу харабада мүдир кимдир? Сәнсэн, я мэн? (*Алмас сусур.*) Гәзет языр мэни, языр ки, яхшыдыр кэнд эһли һамы көрүр ки, мэн нечэ сәй эдирэм. Амма бу кэлиб мэктәби дөндәриб ваенни штаба. Зәнэнэ һамам кими бири кирир, бири чыхыр. Ах, гурбан олум Мәһәммэдчн шәриәтинә. Чаным, о киши арвалдакыны билирмиш дэ. Күч дейил ки, мэхлуг ясавул Ағабба кими гуллуг көстәрир дэ.

Алмас—Нэ олмушдур, Мирзэ Сэмэндэр?

Мирзэ Сэмэндэр—Бирчэ сәнин әлиндән гуртарсайдым, бир ейиб, бир аллаһ йолуна верәрдим. Даһа бәсдир мэн дөздүм. Бу саат кедиб Маариф Комиссарлығына язачағам. Әкәр мүдир сәнсэн, мэн бурада чэ гәлэт эләйирэм, әкәр мүдир мәнэм, бу нэ һоггадыр бәзәйирсэн? Күндэ ушағлары йығыб көндәрирсэн о күчэ сәни, бу күчэ мәним. Кәнди аягдан салырлар. Мэн бу саат кедиб Маариф Комиссарлығына әрһал язачағам. Бу мэктәбдэ я мэн мүдир олум, я сән. Я мэн галым, я сән.

Алмас—Мирзэ Сэмэндэр, мэнэ мүдирлик лазым дейил, әмин ола биләрсиниз.

Мирзэ Сэмэндэр—Һәлә мүдир дейилсэн, кәнди вурмусан бир-биринэ, мүдир олсайдын нейләрдин? Ах, гурбан олум Мәһәммэдин шәриәтинә! Яхшы, нэ үчүн йығмысан енэ дэ бу ушағлары?

Алмас—Кәлин көрүн нэ үчүн йығмышам. Доктора көстәрәчэйэм.

Мирзэ Сэмэндэр—Яхшы, мүдир сэнсэн, мэн?
Алмаc—Сиз.

Мирзэ Сэмэндэр—Мэн гоймурам доктор мэним ушагларыма бахсын. Сэнин нэ хаггын вар, мэнсиз иш көрөсөн?

Алмаc—Вэтэндаш мүдир, сиз ова кетмишиниз, доктор бирдэн кэлди. Даһа сиздэн ичазэ ала билмэдим. О ки галды, сизин хаггыныз, сизин разы олмамага ихтиярыныз йохдур.

Мирзэ Сэмэндэр—Адэ, ихтиярым йохдур? Ихтиярым йохдур? Мэн мүдирэм, йох? Мүдирэм, йох? Мэн көпөкоғлу мүдирэм, йох?

Алмаc—Мүдирсиниз.

Мирзэ Сэмэндэр—Мэн сэнэ эвр эдирэм!

Алмаc—Бу ишдэ мэн сизин эвринизэ гулаг асмырам, кединиз, кимэ истэйирсиниз языныз.

Мирзэ Сэмэндэр—Сонра да дейирлэр, белэ. Гурбан олум Мәһәммедин шәриәтинә. Мәһәммәд яхшы билирмиш ки, бу арваллар нечэ нүсхәдирлэр. А кишиләр, валлаһ, биллаһ, тумунуздан бир килэ дәннизэ дүшсэ, бүтүн балыглар дипломат олар, байдаг көтүрүб инкилисэ ультиматум верәрлэр. Һалэ утанмаз-утанмаз дейир ки, Совет сәдри дэ арвад олсун. Сонра да кэл белэ бир кәндэ яша. Мәнним ихтиярым йохдур? Бу саат кедиб язырам. Мәктәби дөндәрмисән вечернәбазара. Сәһәр арвад йығынчағы, күнорта киши йығынчағы, ахшам тархана, обашдан гармонхана. Даһа билмирэм нэ хана, нэ хана.. Дәрс галыб бир яна, мәктәб олуб дава мейданы. Ләшкәр ләшкәрә сөйкәниб. Бу саат кедиб һамысыны язырам.

Алмаc—Элэ дэ лазымдыр, вэтэндаш мүдир. Мэн бүтүн ишләрим үчүн мәс'улам.

Мирзэ Сэмэндэр—Эләдир ки!.. Эләдир ки!

Чох көзәл, тамаша эләрсәни! Я көрөк бурада сән галасан, я мән.. Вәссалам.

Алмаc—Вэтэндаш мүдир, мән бурада галачағам. Сиз истәмәзсиниз, кедэ биләрсиниз, йол ачыгдыр.

Мирзэ Сэмэндэр—Һалэ ону көрә билмәсән. Мән нечэ илдир чан күрүдүрәм, сән юмуртадан дүнән чыхмысан, кәндлиләр кими истәр, о галар, кими истәмәз, келәр. Бу айдан мән сәнинчин мөвачиб дэ язмаячағам, вәссалам-шүттамам, Инди өзүн бил. Ах... гурбан олум Мәһәммедин шәриәтинә. *(Ачыглы кедир, Алмас дүшүнүр, ушаглар кәлир.)*

Алмаc—Ушаглар, сиз һара гачмышдыныз?

Сүрмә—Мүәллимә, һалэ биз кәлирдик, һалэ Күлверди охуюрду, бирдән мүдир чыхды, ачыгланды, бизи говду. Деди ки, дағылышын, көпәк ушағы.

Алмаc—Яхшы, ушаглар! Кириң ичәри, союнун тез *(өзү дэ кетмәк истэйир. Бу аралыг үзү чадра илэ өртүлү бир гадын ону тутуб сахлайыр)*. Кимсиниз?

Яхшы—Алмас ханым, сизэ ики кәлмә сөзүм вар.

Алмаc—**Яхшы**, сәнсэн? Горхмурсан ки, бура кәлми-сән?

Яхшы—Ибад шәһәрдәдир, ики күндән сонра кәләчәкдир, даһа сәндән башга бир адам тапмадым. Енэ дэ сәнин янына кәлдим.

Алмаc—Де көрөк, нэ олмушдур?

Яхшы—Йох, мән тәкликдә демәк истэйирәм.

Алмаc—Ушаглар, гызлар, һамыныз кириң ичәри *(Ушаглар кирирләр)*. Яхшы, инди де көрөк.

Яхшы—Алмас ханым, мән сәнин янында үзү гараям.

Алмаc—Нечин, Яхшы?

Яхшы—Мән сәнин көндәрдийин габы бош гайтардым.

Алмаc—Онлары ядындан чыхарт, Яхшы.

Я х ш ы—Мэн аллаhdан горхурам, нейлэйим? Мэним анлағым ораячандыр.

А л м а с—Эйби йохдур, Яхшы. Қаш ки, бүтүн дэрд сэнни билмэмэзлийин олайды.

Я х ш ы—Алмас ханым, мэним бир дэрдим вар, сэн мэсчидэ ат бағламаг истэйирсэн, учулла элэмэк истэйирсэн, анчаг дейирлэр сэн яхшы адамсан, бүтүн арвадлара көмэк эдирсэн, мэн дэ бирчэ сэнэ күман кэтирирэм. Иеч кэсим йохдур. Дар күндэйэм. Мэнэ дэ көмэк элэ.

А л м а с—Сэнэ нэ көмэк лазымдыр, Яхшы? Сэн де, мэн элимдэн кэлэн көмэйи эсиркэмэрэм.

Я х ш ы—Йох, анд ич, һэр нэйэ ки, инамын вар, она.

А л м а с—Яхшы, сэн дәли дейилсэн ки, мэним сөзүм андыр. Элимдэн кэлэн иш олса, көмэк эдэрэм.

Я х ш ы—Алмас ханым, сэни дейиб кэлмишэм, юхарида аллаһ, ашағыда сэн. Сэн мэним бу балама көмэк элэ. (Элиндэки ушағы чадрасынын алтындан чыхарыб Алмаса көстэрир. Алмас ушағы көрүнчэ бирдэн дискчи-ниб кери сычраяраг.)

А л м а с—Яхшы.. бу ушаг киминдир?

Я х ш ы—Мэнимдир. Сабаһ, я о бири күн эрим дэ кэлэчэк, гайным да, һэр икимиз өлмэлийик. Бир аллаһ шаһиддир ки, мэн нечэ күндүр чалышырам, ону тэлэф этмэк истэйирэм. Үрэйимдэн кэлмир. Инди дэ гуоя атмаг истэйирдим. Элим вармады. Алмас ханым, сэнди анд верирэм бу вахтын саһибинэ, мэни наүмид гайтарма.

А л м а с—Мэн сэнэ нэ көмэк эдэ билэрэм, Яхшы?

Я х ш ы—Билмирэм. Мэн өз баламы өз элимлэ өлдүрэ билмирэм. Үзүнэ бахырам, кичик додагларыны эмир, сүд истэйир. Элим сусталыр. Дейирэм, гой икимизи дэ өлдүрсүнлэр.

А л м а с—Яхшы, ахы мэн билмирэм ки, сэнэ нэ көмэк эдэ билэрэм. Бу саат мэним өзүмүн дэ везиййэтим чох

ағырдыр. Мэним дэ варлығым бурада бир түкдэн асылыдыр. Мэн сэнэ нэ көмэк эдэ билэрэм?

Я х ш ы—Мэнэ бир мэслэһэт вер. Бир йол көстэр. Мэн бүтүн дүняда русвай оларам. Догуз айдыр күнүм күн дейил. Көзэ көрүмүрдүм, өзүмү кизлэдирдим. Нечэ ил аллаһа ялвардым, өвлад истэдим ки, бэлкэ гара күнүмү ишыгландырсын. Ахырда да өз элимлэ өлдүрмэлийэм.

А л м а с—Яхшы..

Я х ш ы—Алмас ханым, дар күндэйэм. Өлүм габағындам. Бу сүдэмэр ушағымы сэнни аягларына гоюб сэндэн көмэк истэйирэм, бизэ көмэк элэ. (Бу вахт Ибад чэлд сәһнәйэ чыхыр. Ити бахышыны Алмас илэ Яхшыя тикэрәк гара бир фэлакәт кими аддым-аддым онлара яхынлашыр... һэр ики гадын бир сәслэ «Аһ» дейэ саралыр вә өлү кими, олдуғу ердә донуб галыр. Ибад ағыр аддымларла онлара янашыр, даяныр, диггәтлэ каһ бири-нә, каһ да о биринә бахыр. Сакит вә союг бир сәслэ.)

И б а д—Сэн бурада нейлэйирсэн? Һә? (Һэр ики гадын сусур.) Эшитмирсэн? Сэн бурада нейлэйирсэн? (Сукут) Бу ушаг киминдир? (Сукут) Эшитмирсиниз, нэ дейирэм? Бу ушаг киминдир?

Я х ш ы (инләйэрәк)—Ушаг.. ушаг.. (Һэр ики гадын бир-биринин үзүнә бахыр.)

И б а д—Һә-ә-ә? Мэн сизэ демирэм, бәс бу ушаг киминдир? (Дейэ һиддәтиндэн титрәйир. Нәһайәт, Алмас башыны галдырыб сакит бир тәрздә.)

А л м а с—Ушаг мэнимдир.

И б а д—Сэнни ушағын онда нэ кәзир?

А л м а с—Мэн.. Мэн сорушмаг истэйирдим... Бэлкэ о ушағы сахламаға разы олду.

И б а д—Сорушмаг айыб олмасын, бу ушағын атасы кимдир?

А л м а с—Атасы.. О сизин борчунуз дейилдир.

И б а д (*ушағы Яхшынын элинден дартараг бүтүн гүвәсилә Алмасын үстүнә атыр*)—Ал, өзүн сахла. О сәнинчин дайә дейил. Дур аяға, көпәк оғлунун гызы (*тәпиклә Яхшыны вурур, Яхшы үзүгойлу йыхылыр*). Көр нә сәрәләнибдир ерә, әрин гапыда көзләсин, сән кәл бурада халгын атасыз бичини ойнат. Эвә ери сәнин диваныны эьдә эләрәм.

А л м а с—Онда бир тәгсир йохдур, ону мән чағыртдырмышдым.

И б а д—Һеч эйби йохдур, сәнин дә гуллуғуна етишәрик. Бизим арамызда чох галмайбыдыр. Ай көпәйоғлунун зәманәси. Дүняда киши-зад галмайыб. Зәманә арвад зәманәсидир. Арвад зәманәси. (*Кедирләр.*)

Сәһнә гаранлыглашыр.

п ә р д ە

ДӨРДҮНЧҮ ПӘРДӘ

ИКИНЧИ ШӘКИЛ

Сәһнә ишыгланынча мәктәб габағында мейданчада бир йығын гоча гары, күчә ушағлары, Очаггулу, Баларза вә башгалары топлашыр гапынын, һасарын дешикләриндән ичәри бойланыр, тез-тез бир-биринә бахыб гаш-көзләрини ойнадыр вә күлүшүрләр.

Кәрбәлайи Фатманса (*чубуғуну ағзындан чыхардараг*)—Сындыр-а, сындыр!. Атамоғланын гызына бах, уй башува дөнүм, сындыр-а, сындыр... Залымын гызы көр бир нә сындырыр.

О ч а г г у л у—Чамаат, Молла Сүбһанын юхусуну эшидән вар?

Ф а т м а н с а—Юху нәдир?

О ч а г г у л у—Мө'чүзә заһир олмушдур. Шейх Молла Сүбһан ятыб, әснайи-юхуда көрмүшдүр ки, бир пирани

киши әйниндә ағ кейим, алтында ағ ат, заһир-нүмаян олду, деди: нә ятмысан ай Молла Сүбһан, худаваңди-аләм бу кәндә бәлайи-таун кәндәрәчәк. Кәнди зир-зәбәр эләйәчәкдир. Әрз элийиб: атам-анам сәнә фәда олсун, сәбәб нәдир ки, бизим кәндимизи дағыдырсан? Дейәндә һәзрәт буюрур ки, сәбәб одур ки, сиз аллаһын әвини истәйирсиниз дөндәрәсиниз фәсад очағына, дейир атам-анам сәнә гурбан олсун, биз истәмирик, ону бир зәнән хейлағы истәйир дейәндә дейир, бәс сиз нәчә чамаатсы-һыз, нәчә кишисиниз ки, индийәчән элә аси бир гыз си-зин кәндиниздә кәзир...

Ф а т м а н с а—Эләдир, гардаш, һеч кәс көзүнү дә пиләмир. Өзү дә одур эй ичәридә сындыр-һа-сындыр. Уй, залымын гызы көр нә сындырыр. Сындыр-а!..

О ч а г г у л у—Кәрбәлайи Фатманса, мәнним көзләрим яхшы сечмир, ким сындырыр, нә сындырыр?

Ф а т м а н с а—Аләм-ашкардыр ки, корсан. Нә сындырыр? Нә сындырыр? Сәнин готур гатырынын ахсаг аяғыны.

О ч а г г у л у—Әһ, бу да деди гатыр. Белә, гатыры ахсаг оланын атасы итә дөнсүн. Сонра да ялан дейәнин. Гатырымын ахсаг аяғы кирсин сәнин кор көзүнә. Түнбә-түнүн гызы овчу кими һейванчийәзи элә атдын ки... Бу да мәннимчин туладан, гардашы түнбәтүн оғлундан, Баратдан, ондан-бундан сөз өйрәниб.

Ф а т м а н с а—Гатырынын дырнағы итидир, белә батсын әзилләринин көзүнә. Һәлә о тай көзүвү дә чыхартсын төксүн-овчува.

А д а м л а р—Чаным, бир дурун көрәк, Молла Сүбһанын юхусу нә ердә галды.

Ф а т м а н с а—Ахмаг, ағылсыз! Бу да о дейил ки, билдирдән дөрт аббасымы салмысан ичәри. Истәйәндә дә арвадунун сым-сығына дәйир. Арвадуну ушаға гой-

дум, доғанда ушағы да тутдум, сонра да пул әвезинә он алты дәнә мәсчид шамы вердиниз, онун да алтысы яныг..

О ч а г г у л у—Арвадымы сән нейчин ушаға гоюрсан. Көрүм сән, нәузибиллаһ, аллаһсан, имамсан, нәсән.

Ф а т м а н с а—Ким она мәсләһәт көрдү ки, мәсчидә кетсин, өзүнү минбәрә бағласын?

О ч а г г у л у—Арвадыма ушағы о минбәр саһиби верибдир, о шамлары да сән наһаг ерә алмысан.

Ф а т м а н с а—Атовун шамы варды? Мәсчид малы сәнә чатды, мәнә чатмады?

А д а м л а р—Ай балам, гоюн бир о мө'чүздән хәбәр биләк дә.

О ч а г г у л у—Әл чәксәнә биздән, һәясызын гызы һәясыз! Сән һәлә чоҳданын туман чыхарданысан.

Ф а т м а н с а—Туман чыхардан олуб арвадувун туманыны чыхартмамышам ки.

О ч а г г у л у—Гәләт эләмә өлү-диринлә. Арвадымын адыны чәкмә. Бир будаға миниб мин бириңи кәзмә, элә эләмә ки, мән дә ағымдан чыханы дейим...

Ф а т м а н с а—Дейирсән, мән дә дейирәм. Бир дейәрсән, беш дейәрәм. Мәни чоҳ чин атына миндирмә. Аллаһа анд олсун, бу саат бир-бир ачарам сандығы, төкәрәм памбығы.

А д а м л а р—Ай балам, бир даянын көрәк бу юху мәсәләси нә олду?

О ч а г г у л у—Тфу, сонра һәзрәт буюрур ки, сизин бирчә ничат йолунуз вар..

Бу аралыг ичәридә ушаглар охумаға башлайырлар.

Ф а т м а н с а—Уй залым, башладылар енә коснагараны. Бирчә даянын көрәк нә дейирләр. Ай ушаг, сиз дә бурада эл чалын. Көр бир Атамоғланын гызы нә

сындырыр? Ай көзүвә дөнүм. Сындыр-а! Өзү дә лүтәт-тәбала.

О ч а г г у л у—Иә'ни лап лүт, палтарсыз?

Ф а т м а н с а—Лап лүт, анаданкәлмә. Бир чүнайы дарбалағла. Лүт мадәрзад.

О ч а г г у л у—Чәкилсәнән бир мән дә бахым.

Ф а т м а н с а—Мәмәләр дә ки, баш ярыр. Ай кәдә Ағадайы, ери бир о дәфи кәтир. Биз дә бурда башляг-
(Ушаг гачыр). Ай залым, көр бир нә сындырыр, сындыр-а, сындыр! (Өзү фырланыр, охуор.)

Шух мәмәдән беш түмәнә,
Кәл-кәл, ай өйү дағылмыш
Мин үстүнә, сүр чәмәнә,
Кәл-кәл, ай өйү дағылмыш
Гурбан олум гарыш ярым
Зәрзәри мил-мил тумана.
Кәл-кәл, ай өйү дағылмыш.
Мин кәл, ай өйү дағылмыш...

Адә, ай ушаг, Ханымназ кәлир, гачын.

Х а н ы м н а з (ганыя чыхыб йығышанлары көрүнчә горха-горха)—Нә вар, ай башыныза дөнүм? Нә үчүн йығышмысыныз?

Ф а т м а н с а—Даһа билмәмишдик, отурма, дурма, кәндә дарға кәлибдир. Яхшы ишдир, даһа бундан сонра кәндимиздә дә гоймазлар доланаг.

Х а н ы м н а з—Йох, ай Фатманса бачы, мәнчийәз будур шәһәрә кедирәм. Анчаг, валлаһ ушагчийәзимчин горхурам. Салыблар ону дил-ағыза. Һәлә ики адам йығышанда үрәйим дүшүр.

Ф а т м а н с а—Даһа билмәмишдик, минмәсин годуг, вермәсин чәрмә. Чаны чыхсын, дилиңи сахласын. Юмур-

тадан дүнән чыгыб, халгын башына ағыл гоймаг истәйир. Доғру дейибләр: атасындан артан гатыр олар.

О ч а г г у л у—Әһ, кенә дә деди гатыр, кенә дә деди гатыр, аллаһу-әкбәр...

Ф а т м а н с а—Мәнә дейир сәни колкоса көтүрмәрәм, молласан, чады-питикчисән, мамачасан, арвадларын гарныны корлайырсан. Шиш батсын арвадларын гарнына, мән онлара нейләйирәм?

Х а н ы м н а з—Валлаһ, ай Фатманса, дейир пирирамда йохду ки, чады-питикчи, дава-дәрманчы арвадлары көтүрмәк, мәнә дә валлаһ дейир, сөз кәләр.

Ф а т м а н с а—Нә үчүн? Бәс өзү һардан кәлди әзиз кирами? Көрүм мәним атам онун атасындан әксикди, анам онун анасындан әксикди? Атасы сәһәрдән ахшамачан онун-бунун гапысында чулфалыг эләйәрди. Инди гызы кәлиб бизимчин күләбәтин дүзүр. Деди, атан соған, анан сармысаг, сән һардан олдун күлмәшәкәр? Һу, көтүрәр өзүнү гояр дағын башына. Доғру дейибләр, гатыр атасыны көрмәсәйди өзүнү ханзада биләрди.

О ч а г г у л у—Кенә дә деди гатыр, кенә дә деди гатыр, аллаһу әкбәр.

Х а н ы м н а з—Валлаһ, Қәрбәлайы Фатманса, сән инчимә, мән енә ялварарам ки, сәни дә язсын.

Ф а т м а н с а—Көтүрмәди, көтүрмәди дә аллаһа гурбан олум, о да дағылды, кетди киши колкосунун янына. Һу, чох лазымды. Мәни нөшүн көтүрүр, мәнә ким рәғбәт эләйәчәк. Кетсин һалә Атамогланын гызыны көтүрсүн. Ойнатсын өз ашналарынын габағында. Көзәл, көйчәк, назәнин сәнәм, фириштә күфтар, кәл мәни көр, дәрдимдән өл (*чалыр өз ойнайыр*):

Дөш үстүнә алыб тары,
Дәймәйин чохдур бухары,

Яха көбәкдән ашағы,
Балаг көбәкдән юхары.
Кәл-кәл, ай өйү дағылмыш,
Мин кәл, ай өйү дағылмыш.

Бу аралыг Ш ә р и ф вә башгалары кәляр.

Ш ә р и ф—Енә нә вурһавурдур, нә олуб ай Фатманса хала?

Ф а т м а н с а—Сүз өләсүз, ичәридә бир гиямәт вар ки, вур чатдасын табаг ойнасын. Ора бах, ора бах, сындыр-а!..

Ш ә р и ф—Енә дә ойнайырлар?

Ф а т м а н с а—Валлаһы, залымын гызы элә сындырыр ки, элә сындырыр ки, бүтүн сүмүкләри бешатылан кимнә шараг-шараг шаггылдайыр.

Қ ә н д л и л ә р (*бахырлар*)—Доғрудан да бу нә гиямәтдир, әдә? һамысы да лүтдүр ки... (*Кәрбәлайы Фатманса өз-өзүнә охуюр*) «Шух мәмәдән...».

Ш ә р и ф (*чибиндән бир кағыз чыхардыр*)—Бирчә бура гол чәкин.

А д а м л а р—Нәдир о мәкәр?

Ш ә р и ф—Даһа белә иш олмаз ки, абымыз кетди, һәямыз кетди, Қәрбәлайы Фатманса хала, сиз дә, һамыңыз гол чәкин.

Ф а т м а н с а—Ахы, нәдир о?

Ш ә р и ф—Одур, һәр нә ки, көрүрсүнүз... Ушаглары союндуруб онун-бунун габағында ойнадыр. Одур, үстүл үстүндә дә долу бутылкалар.

Ф а т м а н с а—О бутылкаларда нә вар?

Ш ә р и ф—Нә олачаг? Белә, яхшыча араг вар, чыхыр вар, коняк вар, гол чәкин көрәк.

Ф а т м а н с а—Мән нечә гол чәким? Язы-позум вар?

Ш э р и ф—Ала, элини батыр мүрөккөбө, будур, белө бах, бас бура... белө... сиз дэ, намыңыз гол чэкин. Сэн дэ, сэн дэ, чох көзөл. Буну гоыг чибимизэ, бу субутални, дакументални дәлилдир. Гэзетдэ языланлары намы көрдү вэ тэсдиг элэди. Ердэн көйө күп дүзсэлэр, бир-биринэ бэнд этсэлэр, алтындакыны чэксэлэр, онда кэл бах куп-пултуя.

Күлверди, Барат вэ башгалары кэлирлэр.

Б а р а т—Иолдаш Шэриф, нэ һагг илэ сэн мүэллимэ Алмас ханымы биабыр эдирсэн? Лэкэлэйирсэн?

Ш э р и ф—Яваш, яваш, бир гышгырма, нечэ йә'ни биабыр эдирсэн?

К ү л в е р д и—Бу нэдир кагызында язмысан? Ялан-чынын атасы итэ дөнсүн. һачан кэнддэ белэ шей олубдур?

Ш э р и ф—Яваш бирчэ, гышгырмагла дейил ки?

Б а р а т—Биз гэрар чыхартмышыг, сэни мäs'ул эли-йчэйик, сүбут элэйин көрөк, һачан бу кэнддэ белэ иш олубдур?

Ш э р и ф—Сиз бир спакойс олун, мэн намысыны, субутални, дакументални көстэрим. Сүбут будур, бүтүн чамаат һалэ бу саат субутални, дакументални намысыны көрдү. Ай чамаат, сиз өзүнүз һалэ бу саат ушагларын лүт этчэбала ойнадыгыны көрдүнүз, көрмэдиниз? Бу да, бах, намысы гол чэкиблэр.

Б а р а т—Бу ялан-палан кагызлар мэним гулағыма кирмэз.

Ш э р и ф—Букор, сэн өзүн бах дэ.

К ү л в е р д и—О ян бу ян йохдур, саһаһ гэмисйә кэлир, сиз кэрэк гэмисйә габагында чаваб верэсиниз.

Ш э р и ф—Гэмысйә? Кэлсин дэ. Бизим ижкэр дили-миз йохдур. Кет о үзэ, дана отармагдан кэлиб мэнэ за-кун өйрэдөчөк. Адэ, мэн кэллэрлэ кэллэлэшмишэм, кэр-төнкөлэлэр мэнэ нейлэйчөк? Йүз дэнэ идарэдэн кагызым вар. Кагыз ичиндэ басдырарам сэни. Мэн өзүм элэ аллаһдан истэйирэм гэмисйә кэлсин, бизим комсомоллары да, һалэ бир пара, бир пара чаванлары да көрсүн. Гэмисйә бу кагыза нэ дейә билэр?

Б а р а т—Сэнэ дейирэм бизим үчүн бу кагызларын бир гәпик дэ гиймәти йохдур.

Ш э р и ф—Әлбәттэ, сәнинчин олмаз. Кечэ сәһәрәчән Алмас ханымын янында кеф чэкэндән сонра мәнимчин дэ гиймәти олмаз дэ.

Б а р а т—Мэн? Мэн онун янында кеф чэкмишэм?

Ш э р и ф—Бәли, сэн. Сэн халгын гызынын гучагына бир ушаг верэндән сонра, әлбәттэ мэн дэ гышгырарам дэ.

Б а р а т—Ушаг нэдир? Ушаг киминдир?

Ш э р и ф—Сизин, чәнәб Алмас ханымын. Атасыз да ушаг олар? Сәнин дейил, бәс киминдир? Гой һалэ бу чамаат десин. Ай чамаат, атасыз да ушаг олар? Йохса, бу да һазрәт Иса кими һалэ пиләмәкдән доғулуб.

Б а р а т—Мәним ушағым олуб? Мэн ушаг һарда көрмүшәм? Вичданын йохдур?

Ш э р и ф—Даһа сэн вурмадын, мэн йыхылмадым. Бәс бу ушаг һардан кэлди? Нишанлысы да, аллаһа шү-күр, аяғыны буралара басмайыб. һә, һачан олду? Бу саат мэн сәнэ сүбут элийим, атам, үч ай сэн мәнэ кэлән, үч ай мэн сәнэ кедән, рәчәб, шә'бан, рамазан, бу, доғгуз ай, бу да ушаг, һә, де дэ. Данышмырсан?

Ф а т м а н с а—Даһа нэ данышсын? Ейиб һалваны, миниб эшшәйи.

Күлверди—Эйби йохдур, гэмисбәдә данышарыг.
Шәриф—Чох эчәб, данышарыг.

Баларза, Афтил, Гачы Әһмәд, Ибад
вә башгалары кәлирләр.

Баларза—Бу нә вурһавурдур?

Фатманса—Одур һей, көр нә вур чатдасындыр!
Сәһәрдән ушагларынызы лүтәттәбала ойнадырлар.

Ибад—Чаным, бу халг өз ушагынын гейрәтиндән
эл чәкиб, һамы да она памагайыт эләйир. Сизә нә вар
дүшмүсүнүз бу ортая?

Баларза—Мәним ушагымы ойнадырлар?

Шәриф—Бүтүн чамаатын гызларыны, онун-бунун
габагында.

Баларза—Бу саат мән онун атасыны яндырам
(*Ичәри кедир.*)

Фатманса—Ай чамаат, сиз нә үчүн даянмысыныз?
Ушагларыныздан эл чәкмисиниз?

Гачы Әһмәд—Сән о ушаг мәсәләсини Барата
яхшы тутузурдун, анчаг бәрк дур үстүндә.

**Баларза (идман палтары кеймиш бир гызын
әлиндән тутуб дартараг)—**Ай арвадлар, бир чаршаб
верин бәри. (*Фатманса бир өрпәк верир.*)

Фатманса—Ала... Даһа элин абыры төкүлдү.

Афтил—А киши, һара сүрүйүрсән о ушагы?

Баларза—Сәнә нә вар? Ушагы мән әкмишәм, сән?
Сәнә нә вар?

Афтил—Нечә мәнә нә вар? Бу мәним оғлумун
нишанлысыдыр, я йох?

Баларза—Чох да нишанлысыдыр. Нә олсун? Сән
разы оларсан кәлинүвүн абыры төкүлсүн?

Афтил—Кәлин мәнимдир, мән истәйирәм охусун.

Баларза—Чох да кәлин сәниндир, бу халг мекер
абырындан эл чәкиб?

Афтил—Кәлин мәнимдир, мән дейирәм гой охусун.

Баларза—Нә гәдәр мәним эвимдәдир, мәним
ихтиярымдадыр, онда ки, кетди эвинә, онда әри биләр.

Афтил—Мән разы олмарам ки, мәним кәлними
авам сахлаясан.

Шәриф—Кишинин ушагыдыр, өлдүрүр нә яхшы,
өлдүрмәз нә яхшы...

Афтил—Бу кәлин мәнимдир, йох?

Баларза—Инди ки, элә олду, һеч вермирәм, кәл
сабаһ апар аваданлығыны. Итә верәрәм ону, даһа сәнә
вермәрәм.

Афтил—Бурах сәнә дейирәм ушагы, кетсин палта-
рыны кейинсин.

Баларза—Бурах дейирәм ушагы, һәзрәт Аббас
һаггы, ган саларам.

(*Дейинәрәк кедир, Барат вә атасы ичәридән чыхырлар.*)

Барат—Киши, ағлыны башына йығ, бурах ушагы...

Аллаһверди—Гызы мән әкмишәм, сән? Мән
әкмишәм, сән? Сәнә нә вар?

Барат—Нечә мәнә нә вар, бу мәним бачымдыр,
я йох?

Аллаһверди—Чәһәннәм ол, бурах ушагын әлини.

Барат—Бачы мәнимдир, мән гоймарам сән ону
онун-бунун сөзилә бәдбәхт эләйәсэн.

Аллаһверди—Бурахмырсан, бурахмырсан?

Барат—Йох.

Аллаһверди—Йох? (*Она бир силлә вурур.*) Не-
чәдир? Бурах!

Барат—Һөрмәтини бил, киши! Атамсан, даныш-
мырам. Ушагы бурах. Бунлар һамысы элә адамларын

ишидир ки, өз чибләрини күдүрләр. Чамаат, бу бир иш дейил ки, сиз көрүрсүнүз; кишиләр колхозу дүзөлтдиләр, дагытдыныз, арвад колхозу дүзөлтдиләр, дагытдыныз. Инди дә мөктөбө эл атмысыныз.

Ш э р и ф—А кишиләр, бир арвад, чан кими мөктөби дагытмады!

Б а р а т—Мөктөби сиз дагытдыныз!

Ш э р и ф—Аллаһа шүкүр, чамаат өзү көрүр дө.

И б а д—Чамаат, бир мөктөбин ки, мүэллими бич доға, о мөктөбө ушаг вермәк олар?

Ч а м а а т—Элэ мүэллимә бизә кәрәк дейил.

Б а р а т—Сиз ялан дейирсиниз!

И б а д—Ялан дейэнин атасы итә дөнсүн. Сонра да инанмаянын.

Б а р а т—Мән сабаһ гәмисйә янында сәни мәншәр аягына чәкәчәйәм, кәрәк сән сүбут эләйәсэн!

И б а д—Сән һаранын туласысан мәни мәншәр аягына чәкәсэн?

Б а р а т—Кәрәк сүбут эләйәсэн.

Ш э р и ф—Сүбут мәндә, һамысы субутални, дакументални өз ериндә, мән сабаһ сәнин гырмызы гуллуғунда сүбут эләйим, өзүн дә көр.

Ф а т м а н с а—Ай адамлар, бу иши чәк-чевирә нийә салмысыныз? Бу кәнддә мама мәнәм, я йох! Мәндән сорушун да, Белә, ушағы мән өзүм тутмушам. Ханымназ кечә кәлди, мәни чағырды ки, гызым доғур. Мән кетдим ушағы тутдум. Даһы өртүб басдырмаг нийә лазымдыр?

Бу аралыг Алмас сачлары дағыныг вә чоһ да перишан бир һалда чамаат арасына чыхыр.

А л м а с—Кәндлиләр, йолдашлар... Сиз онлара инанмаймыз, гоюнуз мән сизә сөзүн оланымы дейим...

Ф а т м а н с а—Истәмирик. Сөзүн оланыны биз өзүмүз сәндән яхшы билирик. Өз көзүмүз илә көрмүшүк.

Ш э р и ф—Сөзүн оланы гәзетдә язылмышдыр, кет оху.

Һ а ч ы Э һ м ә д—Сән Совет һөкүмәтинин пириғрамыны поза билмәзсэн.

А л м а с—Йолдашлар, Совет һөкүмәти...

Һ а ч ы Э һ м ә д—Нечә? Инди дә Совет һөкүмәтини сөйүрсән? Совет һөкүмәтилә ишин олмасын. Бизим чанымыз да, малымыз да һөкүмәт гурбандыр.

А л м а с—Йолдашлар, һөкүмәт...

Һ а ч ы Э һ м ә д—Һөкүмәтин адын чәкмә... Биз разы олмарыг ки, сән бизим һөкүмәтимиз һаггында күлдән ағыр бир сөз дейәсэн.

А л м а с—Йолдашлар, гоюнуз мән дә сөзүмү дейим...

Ш э р и ф—Истәмирик. Биз разы олмарыг ки, сән бизим янымызда Совет һөкүмәтини сөйәсэн. Чамаат, һамыныз шаһид олчн!

Б а л о ф л а н—Йолдашлар, йолдашлар, дағылышын! Сәс салмайын! Шәһәрдән гәмисйә кәлиб.

Һ а ч ы Э һ м ә д—Һә? Гәмисйә кәлиб?

Б а л о ф л а н—Бәли, бәли, бир дәстә адамдыр.

Ш э р и ф—Бәс һараладырлар?

Б а л о ф л а н—Кетдиләр бизә.

Ш э р и ф—Яхшы олду ки, һәлә әсли вахтында кәлдиләр, гой кәлсинләр көрсүнләр ки, бизим үчүн нечә мүәллимә көндәрибләр. Һансы ки, чан кими мөктәби вурду дагытды. Гой кәлсинләр, өз көзләрилә көрсүнләр.

А л м а с домуш кими дивара сөйкәнир вә гуруюб галыр, һамы тез дағылыр.

п е р д е

БЕШИНЧИ ПЭРДЭ

БИРИНЧИ ШӘКИЛ

Алмасын отағы. Ахшамдыр, отагда лампа яныр. Ара-сыва көй куруллайыр вэ пэнчәрэдэн илдырым чахыр, яғыш яғдығы көрүнүр.
Алмас стол үстүндә кағыз языр. Гааданса хәфиф бир лайлай сәси эшидилыр.

Я х ш ы—Лайлай дедим адына,
Аллаһ чатсын дадына.
Мэндән айры дүшөндә
Лайлам дүшсүн ядына,
Лайлай, бала, лайлай!

А л м а с (*дүруб ушаға бахараг*)—Гыз. Шейтан.
Лодагларыны бүзмә. Бах, анан сәнинчин лайлай чалыр.

Я х ш ы—Лайлай дедим, ал мөндөн,
Ипәк мөндөн, шал мөндөн,
Дедим, аллаһ, баламы сахла.
Демәдим ки, ал мөндөн.
Лайлай, балам, лайлай!

А л м а с—Эшидирсән, Яхшы сәнинчин нә охуюр? Йох,
Йох, ағламаг олмаз! Мән сәнин элиндән ағламагданса,
сән мөним әлимдән ағлайырсан. Ачсан, ай языг? Гарын-
чийәзин ачдыр? Инди мән сәнинчин нә эдим, һә? Шей-
тан, йох, йох, изинсиз ағламаг олмаз! Даян, даян, бу саат
мән сәнин богазына кәләм долмасы төкәчәйәм.

Ушағы ерияндә ойнадыр, үстүнү өртүр вэ янында отурур,
лайлай сәси кәлир.

Б а р а т (*явашча кирәрәк*)—Алмас ханым. (*Алмас
эшитмир, Барат, лайлай сәсини динләйир.*)

Я х ш ы—Ерин көйүн сайы вар,
Улдузу вар, айы вар.
Күн көрмәсин, ким мәни
Өз баламдан айыра-
Лайлай, балам, лайлай.

Б а р а т (*дәрин бир һәрәкәтлә*)—Бу одур?

Я х ш ы—Лайлам сәсләр, бил сәни,
Багда көзләр күл сәни.
Лайлай, балам, лайлай..

Б а р а т—Өзүдүр... Алмас ханым...

А л м а с (*диксинәрәк*)—Һә, Барат, сәнсән?

Б а р а т—Мәнәм, Алмас ханым. Бу лайлай дейән
сизин гоншунуз дейилми?

А л м а с—Гоншумуз һансыдыр?

Б а р а т—Яхшы..

А л м а с—Кәрәк ки, одур.

Б а р а т—Онун кәрәк ушағы олмасын. Әри һәлә ке-
чән һәфтә кәлибдир, ил ярымдыр кетмишди.

А л м а с—Билмирәм.

Б а р а т—Мән билирәм, мән ушаглыгда онун атасилә
гоюна кедирдим. Нә исә.. Гәмисйә кәндлиләрин тәләбини
гәбул этди.

А л м а с—Һансы тәләбини? Онларын биринчи тәләби
мәни гуллугдан чыхардыб дустаға салмагдыр.

Б а р а т—Йох, о һәлә галыр. Силистин ачыг апарыл-
масы... Сабаһдан ичлас ачыгда олачагдыр.

А л м а с—Сәни диндирдиләр?

Б а р а т—Бизим һамымызы. Мөндөн әлә шейләр
сорушдулар ки, мән лап өзүмү итирдим.

А л м а с—Горхдун?

Б а р а т—Горхмағына горхмадым, анчаг лап боғазым гурду. Бу бир-ики күндә, Алмас, сән дә чох дәйишмисән. Рэнкин сапсары саралыбдыр.

А л м а с—Мән нечә кечәдир ятмырам, Барат. Дүнән кечә ағламышам.

Б а р а т—Көрүнүр горхурсан?

А л м а с—Йох. Горхмурам. Анчаг везиййәтим чох ағырдыр. Барат, нечә кечәдир дүшүнүрәм, чыхачаг бир йол тапмырам. Барат, гулаг ас. Сәннин бир кәлмә сөзүндән бир адамын өлүмү, я яшамасы асылы олурса, нә эдәрсән?

Б а р а т—Билмирәм. Йә'ни нечә адамын?

А л м а с—Белә... Бүсбүтүн күнаһсыз бир адамыя, языг бир адамын...

Б а р а т—Әлбәттә, мән элә эдәрәм ки, о яшасын.

А л м а с—Анчаг онун яшамасы мәним өзүмү өлдүрүр. Тәкчә мәни дә йох, мәним ишими, мәним тутлугум йолу, эгидәми, һамысыны ләкәләйир. Баша дүшлүнүмү?

Б а р а т—Дейәсэн бир о гәдәр баша дүшә билмәдим.

А л м а с—Бу саат, Барат, мән ики йол арасындаям. Я мән, ики күнаһсыз адамы өлүмә вермәлийәм, я да өзүм, өз адымы эл ичиндә һәмипәлик ләкәләмәлийәм. Ләкәли алла яшамагданса, өлүм яхшыдыр. Билирсәнми, Барат, я онлар җәмәлидир, я мән. Я онлар яшамалыдыр, я мән, баша дүшүрсәнми? Мән фикрими топлашдыра билмирәм. Сәннин фикриндә тәбиәтин сафлығы вар. Сән өз сәғлам дуйғунла мәнә мәсләһәт вер. Баша дүшүрсәнми, Барат?

Б а р а т—Йох, Алмас ханым, дейәсэн яхшы баша дүшә билмәдим.

А л м а с—Яхшы, галсын, көрәк нә олур.

Б а р а т—Биз, Алмас ханым, көрәк чалышаг ки, онларын бүтүн ишләри ачылсын.

А л м а с—Йох, ачылмаячагдыр. Көрүнүр, тале өзү онларын көмәйидир. Нә әтмәк, әл-голум бағланыбдыр. Везиййәт ағырдыр, Барат, ағырдыр!

Б а р а т—Алмас ханым, нә әтмәк лазымдыр, сән де, мән эләйим. Истәйирсән кедим Шәрифи, я һачы Әһмәди чағырым байыра, чәким юругу гулағынын дибинә, һә?

А л м а с—Бир юругдан нә чыхар?

Фәнәр көрәк, һәм дә ренткен фәнәри!

Көрмәзләрә көстәрсин,

Нәләр чыхыр әсрин бизә

Көндәрдийи әмрдән.

Инди артыг даш яшайыш,

Ағач кедиш ярамаз.

Әсрин нерви поладдандыр,

Дүшүнчәси дәмирдән.

Фәнәр көрәк, һәм дә ренткен фәнәри!

Б а р а т—Валлаһы, онун көзүнүн алтына элә бир рәнки түнд фәнәр гоардым ки, лап йүз просент ишыг верәрди. һайыф ки, програмда йохдур. Валлаһы, Алмас ханым, мән һәмишә сәннлә данышанда лап сүмүкләрим гызышыр. Истәйирәм, һәлә дурум союном, Рүстәми-Зал кими кирим орталыға. Кәнд бою гышгырым, ким вурушур, кәлсин!

А л м а с—Әһ, Барат, Барат...

Б а р а т—Сән, Алмас ханым, неч горхма! Мән баягдан горхурдум, инди горхум лап кечди. Биз онлары тәг-сирләндирәчәйик.

А л м а с—Нечә? Нәдә?..

Б а р а т—Сән, ахы, билмирсән! Онлар гуру палчыгы дивара япышдырлар. Гыпгырмызы үзүмә дуруб дейрләр ки, куя бизим арамьзда бир шей вар.

А л м а с (*горхараг*)—Нечэ? Кимин арасьнда?

Б а р а т—Куя, бизим арамьзда...

А л м а с—Демэли, онлар сәни дэ долашдырмаг истәйирләр?

Б а р а т—Өзү дэ дейрләр ки, куя, бизим бир ушагьмыз да олуб...

А л м а с (*кетдикчэ артан бир һэйчанла*)—Ушагымыз олуб?

Б а р а т—Онлар белэ дейрләр дэ... Одур ки, сабаһ биз һамьмыз тэлэб эдэчәйик ки, сүбут элэсинләр...

А л м а с (*кетдикчэ үзүлэрэк*)—Сүбут элэсинләр?

Б а р а т—Ушагы кестәрсинләр, онларын ки, элиндэ бир сүбут йохдур.

А л м а с (*чоһ йоргун бир тәрздэ*)—Онларын элиндэ сүбут вардыр.

Б а р а т—Вардыр? Нэ вардыр?

А л м а с—Вардыр.

Б а р а т—Ахы нэ вардыр? Һаны вардыр! Кестәр дэ.

А л м а с (*ушагы кестәрэрэк*)—Будур онларын сүбугу!

Б а р а т (*горхуб чәкилэрэк*)—Нечэ, доғрудан да ушаг вармыш?

А л м а с—Көрүрсән ки, вардыр.

Б а р а т—Һәр иш батды кетди. Һамьмыз кедэчәйик падсуд.

А л м а с—Сән нечин, Барат!

Б а р а т—Дейрләр ки, ушаг мөнимдир дэ. Сөзүн бири ки доғру чыхды, демэли, һамьмыз доғрудур да. Даһа бизим сөзүмүзә ким инанар? Кағыз язмышам, гәмисйә чағьрмышам, кәлиб Шәрифкилә дүшүбдур.

А л м а с—Барат, сән дэ инаньрсән ки, ушаг мөним дир?

Б а р а т—Бәс киминдир? Де дэ...

А л м а с—Йох, йох ону дейә билмәрәм, дейә билмәрәм, Барат, дейә билмәрәм. Ләкә үстүмдән галхмаг үчүн һамь билмәлидир. Һамьнын да билмәси, ики күнаһсыз адамын һятыдыр. Баша дүшүрсәнми?

Б а р а т—Ахы сәнә дейрләр ки, ушаг киминдир? Дейрләр, я демәзләр? Биринчи, элэ мән өзүм дейирәм. Йох, даһа һәр шейи бойнумуза гоюб сүбут эдэчәкләр.

Ғапь ачылыр. Шәриф чоһ эһтиятлы бир һәрәкәтлә даһил олур.

Шәриф—Һи-һи-һи... Кәлмәк олармы (*кимсә даньшымыр*)? Мане олмадым ки?

А л м а с (*синирли*)—Сиз мәнә һеч бир вахт мане ола билмәзсиниз, вәтәндаш Шәриф!

Шәриф (*күлэрэк*)—Һи-һи-һи, эләдир, эләдир (*сукут*). Яғьш элэ яғыр ки, элэ бил көйүн ғыранты ачылыбдыр.

А л м а с—Нэ истәйирсиниз?

Шәриф—Мән совет катибийәм. Сизә совет сәдриндән кағыз кәтирмишәм (*сукут*). Айры тапшырығьм да вардыр.

А л м а с—Дейиниз.

Шәриф—Мәнә буйруг беләдир ки, тәкликдә дейәм.

А л м а с—Мәним Баратдан кизли һеч бир сөзүм йохдур...

Шәриф—Сән бир спакойс ол, орасы бизә дэ, кәндимизә кәлән тәһгигат гәмисйәсинә дэ мә'лумдур. Анчаг бизим сөзүмүз кизлидир.

Б а р а т—Эйби йохдур. Мән онсуз да кедэчәкдим.

А л м а с—Барат, кетмәйиниз!

Б а р а т—Кедим, сонра кэлэрэм.

Ш э р и ф (кинайә илә)—Чох көзөл, сонра кэлэрсән.

А л м а с—Истәдийим адамлар һәр бир вахт мәнним яныма кәлә билэрләр.

Ш э р и ф—Эләдир, эләдир (сүкут). Сабаһ гәмисйә сизи ачыг мәнкәмә ичласына чағырыр.

А л м а с—Хәбәр көндөрмәк үчүн кәнддә башга бир адам йохдуму?

Ш э р и ф—Варды. Анчаг гәмисйә бизим эвимизә дүшүб. Она көрә мәнә дедиләр.

А л м а с—Сизин эвинизә дүшүбләр?..

Ш э р и ф—Бәли, бәли, нечә мәкәр? Мән өзүм совет катиби, мәркәзи гәзетләринән фәал мұхбири, дивар гәзетиндә чалышырам, бу да мәнним вәсигәләрим... Бу да истиграз вәрәгәләрим. Алмас ханым, сабаһ гәмисйә сизи ичласа чағырыр. Сизин вәзийәтиниз чох ағырдыр, билирсинизми? Әхлагсызлыг, гызлары чылпаг ойнатмаг, эвләрән шей дашытдырмаг, шәхси тәнгидчиләри ләкә-ләмәк вә нәһайәт, атасыз бир оғлан доғмагла мәктәбин дағылмасына сәбәб олмаг. Будур, һамысы тагсырнамәдә субутални дакументални көстәрилмишдир. һамысына да шаһид вардыр.

А л м а с—Инди сиз нә истәйирсиниз?

Ш э р и ф—Мән бу дәфә дә сизә көмәк этмәк истәйирәм. Йүз ки олса, сән енә дә бизимкисән. Биз дә дейририк ки, белә олсун ки, сирримиз байыра чыхмасын, эв бизим, сирр бизим. һәр нә олуб, өз арамьзда галсын, нә дил билсин, нә додаг. Йолдашларымы да разы этмишәм, гәмисйә илә дә ишч дүзәлтмәк олар. Кәндлиләр өвләри хаһиш эдирләр ки, мүәллимә бир нечә вахт да галсын, бәлкә арада даразументни¹ вар, дүзәлди-кетди.

¹ Русча «Недорозуменье» (анлашылмазлыг) сөзүнүн төһри-фидвр.

А л м а с—Яхшы, бунларын һамысынын баһасы нәдир?

Ш э р и ф—Йох, Алмас ханым, элә демәйин, валлаһ, биллаһ мән сизи дүнялар гәдәр истәйирәм. Бизим арамьзда айыбдыр. Сән мүәллимәсән, енә дә башла мүәлли-мәлийә, даһа о ян бу ян мәсәләләр галсын бир яна. һәлә биз дә һамымыз сәнә көмәк эләйәк. Нейнәк, кәндимиз тәрәгги эләсин дә. Истәмәһәнин көзү чыхсын, будур, бура дөрд йүз қәндли гол чәкмиш.

А л м а с—Дөрд йүз кәндли... һамы мәнә гаршы? Нечин? Мән онларын зәрәринә чалышмышам?.. һәят, һәят, сәнин дәрсиндән бөйүк дәрс ола билмәз. Демәк, мән разы олмасам, вуруш давам эдир.

Ш э р и ф—Нечә вуруш? Онда һәлә-әлбәт һәр кәс өз тәклифини биләчәк дә... Будур... бу да гәзетләр, бу да мәгаләләр, бу да кағызлар. һамысыны субутални, да-кументални көстәрирәм. Инди сизин һушунуз ериндә исә яхшы-яхшы дүшүнүн, сонра чаваб верин.

А л м а с—Элә исә ал (бүтүн кағызларыны онун үзүнә чырпыр). Йолдашларына да дейинән ки, мәнним бойнум тәслим ипинә алышмамьшдыр.

Ш э р и ф—Һи-һи-һи. Сиркә түнд олар, өз габыны чатдадар.

Ш э р и ф чыхыр. Бир аздан сонра Алмас пәнчәрәнин габағына кечир. Байырда илдырым чыхыр, көй курулдайыр, күләк бачалары тагылдадыр, яғыш бүтүн шиддәтилә пәнчәрәйә чырпыр, бу аралыг явашча гапы дөйүлүр.

А л м а с—Кимдир? (гапыдакы сәс вермир. Анчаг гапы дөйүлүр) Кимдир? (гапыдакы енә сәс вермир. Анчаг енә дә гапы дөйүлүр). Чаваб вермәсән, гапыны ачмаяча-гам. Кимсән? Чаваб вер.

Я х ш ы (явашча)—Мәнәм.

А л м а с (*этиятла гапыны ачыр бахыр, сонра гапыны кениш ачараг*)—Яхшы, сэнсэн?

Я х ш ы—Мәнәм.

А л м а с—Кәл, һеч кәс йохдур (*Яхшы бир кечә палтарында ятагдан дурмуш кими ичәри кирир*). Сән чылпаг кәлмисән. Бу ягышда, бу гиямәтдә, өләрсән ки!..

Я х ш ы—Әрим ятмышды, йорған-дөшәкдән дурмушам. Ибад һәлә кәлмәмишиди. Кәрәк ки, о шәһәрдән кәлән һөкүмәт ону чағырмышды.

А л м а с—Бәлкә, бирдән әрин оянды, я Ибада раст кәлдин?

Я х ш ы—Чарәм нәдир? Аллаһа пәнаһ, ятыбдыр.

А л м а с (*ушагы верәрәк*)—Сүд гуртармышды. Баяг богазына кәләм долмасы сую төкүрдүм. Гарны ачдыр, ала.

Я х ш ы (*ушагы алыб бәрк гучаглайыр, аглайыр, сүд верир*)—Бу аллаһа рәвадыр, ушагчыны үрәйим эзилдир. Баяг хәлвәт эвдә балдызым ушагынын бешийинки гоймушам габагыма, бош бешийә лайла дейирәм.

А л м а с—Мән сәнин сәсини эшидирдим.

Я х ш ы—Сонра, сәнин булаг башында данышдыгларыны фикирләширдим.

А л м а с—Языг, элә бил йүз илдир ачдыр.

Я х ш ы—Сонра да эшитдим, сабаһ сәни дивана чагырырлар, мәсчиддән бир гур'ан кәтирмишәм, ону ачмышам, гоймушам башыма, кетмишәм бир хәлвәт эвдә юхары, кәлмишәм ашаға. Сәнә дуа эләмишәм ки, аллаһ сәнә көмәк олсун, чүнки сән бүтүн әлсиз-аягсызларә көмәк эдирсән. Даһы кедим. Аллаһ өлдүрмүш бирдән айылар (*ушагы Алмаса узадыр. Алмас ушагы бөйүк бир тәрәддүдлә алыр. Яхшы йола дүзәләркән*). Алмас ханым, аллаһымдан истәмишәм мәнә элә бир мүмкүн версин ки, сәнин бу яхшылығыны етирә билим. Сағ ол. (*Дейә яваш-*

чи гапы тәрәфә чәкилир. Бирдән Алмас чох мүтәрәддид бир сәслә Яхшыны чағырыр).

А л м а с—Яхшы... Мән сәнә бир сөз демәк истәйирәм. Мән демәк истәйирәм, мүмкүн олса... Валлаһ, Яхшы, мүмкүн дейил... Бәлкә сән бу ушагы апарасан...

Я х ш ы (*бир тәлашла*)—Апарым?.. Апарым... Һара апарым? (*Өзүнү итирмиш кими ериндә галыр*).

А л м а с—Яхшы, сабаһ мәни ачыг мәнкәмәйә чағырмышлар. Адыны демәсәм, онда иш мәнним бойнумда галачагдыр.

Я х ш ы (*ушагы алыр вә нә эдәдәйини билмәйәрәк*) -- Бәс мән нә эдим?

А л м а с—Сән мәни тагсырландырма. Әкәр иш, тәк мәнлик олсайды, мән өз өлүмүмә разы олардым, сәни дарда гоймаздым. Анчаг Яхшы, бу саат иш белә дүшүб ки, мән өзүмүнкү дейиләм. Мән ләкәләнсәм, мәнним бүтүн дүшүндүйүм ишләр дә, һамысы халгын көзүндә дәйәрдән дүшәчәкдир. Баша дүшүрсәнми?

Я х ш ы (*һеч дүшүмәйәрәк бишилә тәсдиг эдир*)— Дүшүрәм.

А л м а с—Инан ки, Яхшы, мән мәчбурам. Гачагач бир йол йохдур. Онлар бу ишдән истифадә этмәйә чалышачаглар. Баша дүшүрсәнми?

Я х ш ы (*башилә биштияр тәсдиг эдәрәк*)—Дүшүрәм. (*Дейир вә һарая кетдийини өзү дә билмәйәрәк баһыра доғру йөнәлир*.)

А л м а с—Ал шалымы бүрүн, ягышдыр. Бир-ики күн кечсин, истәсән, сонра енә дә сәндән аларам. Көндәрәрәм шәһәрә, приюта, баша дүшүрсәнми?

Я х ш ы (*өз-өзүндән сорушурмуш кими*)—Аллаһ. . Бәс инди мән буну һара апарым. (*Гапыдан чыхыркән шал башындан дүшүр, өзү исә һеч фикир вермәдән чыхыб кедир. Алмас шалы көтүрүб ардынча чыхыр. Бир аз*

сонра тэк гайдыб пәнчәрәниң янына кечир. Сонра отуруб кағыз язмаға башлайыр, яза билмир... Көй курултусу кетдикчә шиддәтләнир, яғыш шүшәләрә чыртыр, илдырым үст-үстдән чахыр вә эви көз гамашдыран бир шыгла шыгландырыр. Алмас, бир аз яздыгдан сонра көй курултусундан дискиниб галхыр, енә дә пәнчәрәйә янашыр. Бу аралыг байырдан сәс кәлир).

А ф т и л—Алмас ханым! Алмас ханым!

А л м а с (*диксинәрәк*)—Кимдир?

А ф т и л—Мәнәм, Афтиләм. (*Алмас гапыны ачыр.*) Шәһәрден бир нәфәр кәлиб сизи ахтарыр. Бу да онун шейләридир.

А л м а с—Яғыш кетдикчә шиддәтләнир.

А ф т и л—Элә туфандыр ки, көз ачмаг мүмкүн дейил, яғыш элә бил тулугдан төкүлүр.

А л м а с (*һәйәчанла*)—О языг бу навада нара кедәчәкдир?

А ф т и л—Ким? О, бу саат араба илә бурая кәләчәк. Араба палчыға батмышдыр. Мән шейләрин ярысыны көтүрдүм ки, йүнкүл олсун.

А л м а с—Тәк, кимсәсиз, күчсүз бир адам, тәбиәтин белә бир гасыргасы ичиндә...

А ф т и л—Мән кәләндә, о юхары дәнкәдә, билмирәм, ким иди, бир ағпалтарлы палчығын ичиндә күләк чашдырмышды, ерийә билмирди.

А л м а с (*һәйәчанла*)—Ерийә билмирди?

А ф т и л—Бир йыхылды.

А л м а с (*горхараг*)—Йыхылды?

А ф т и л—Йох, енә дә дурду, дүзәлди йола. Кәрәк ки, зәнән хейлағы иди.

А л м а с—Ғаяна кедирди?

А ф т и л—Учурумун кәнарына тәрәф ашырды. Анчаг

күләк долашдырмышды ону, каһ о яна чырпырды, каһ бу яна.

А л м а с—Афтил дайы, сән һеч учурумун дибини көрмүсәнми?

А ф т и л—Онун дибини бу вахта гәдәр көрән олмамышдыр. Аяг кетмир, көз ишләмир, зулматдыр, зулмат.

А л м а с—Адам о сылдырым гаялыгдан учурума атыларса, сағ галармы?

А ф т и л—Гиямәтә кими һеч тикәси дә элә кәлмәз.

А л м а с (*һәйәчанла*)—Һеч тикәси дә элә кәлмәз? Она көмәк эдән олмаячаг, о чашыб учурума йыхылачагдыр.

А ф т и л—Йох чаным, о индичә кәләр. (*Алмасын шашғынлығыны көрүнчә*) Ким? Арвад, я шәһәрден кәлән?

А л м а с—Индичә кәләр, йох о бир даһа кәлмәз... Кәлмәз... Бах көр илдырым нечә вурур? Бүтүн дүняны ишыгландырыр, енә дә сөнүр? Бир нәфәр күнаһсыз адам бу гиямәтин ичиндә өз чаныны көтүрүб кәздирир. Бүтүн яранмышлардан, бүтүн инсанлардан көмәк истәйир. Анчаг кимсә она көмәк этмәйәчәкдир. Гатилләрә, чанләрә көмәк эдәрләр, она йох...

Бу аралыг бирдән илдырым чахыр. Бир гырпымда байыр ишыгланыр. А л м а с пәнчәрәдән бахыб дәншәтли бир һәйәчанла—«аһ, о учурума йыхылачаг!»—дейә бағырыр.

А ф т и л—Алмас ханым, Алмас ханым, сизә нә олуб? Сиз сакит олун! Мән бу саат онун далынча кедәрәм. (*Кедир.*)

А л м а с (*бир гыздырмалы кими сайыглаяраг*)—Бу гиямәтин ичиндә тәк. Йох, йох, бу чинайәтдир! Мән гоймарам, гоймарам. (*Бирдән ерчндән галхыб һәйәчанла байыра гачыр.*)

Бу аралыг Афтил вэ Фуад ичэри кирир. Фуад—көрүнүшчө сэлгели, көркөмлү вэ даранмыш бир көнчдир. Эйиндики йол палтарыны ягыш башдан-баша ислатмышдыр.

А ф т и л—Алмас ханым! Алмас ханым! Элэ бу саатча бурада иди, неч билмирэм нара кетди...

Ф у а д—Сиз мәшим кәлдийими она сөйләдинизми?

А ф т и л—Сөйләдиниз? Бәли, бәли сөйләдик. О чох нараһат олду.

Ф у а д (*мә'налы бир тәрздә*)—Нараһат олду? Көрүңүр, о, мән олдуғуму дуймушдур.

А ф т и л—Валлаһ, ахтарсан, бир чүр баш-аяг вурурду. Белә, белә, һалы бир чүр иди (*сөзүнү дейә билмир вэ дедикләрини әлләрилә тәкмил этмәйә вэ Алмасын һәйәчаныны тәсвир этмәйә чалышыр*). Мән неч ону о чүр көрмәмишдим.

Ф у а д (*дивардакы шәклә диггәтлә бахыр вэ чибиндән бир шәкил чыхардыб икисини тутушдурараг*)—Сиз бу адамы танийырсыныз?

А ф т и л—Танийырсан дейәндә ки, валлаһ, о көрәк ки, Алмас ханымын достудур. Ахыр вахтлар Алмас ханымын янына тез-тез кәлир.

Ф у а д—Нечә? Тез-тез кәлир?

А ф т и л—Бир нечә вахт һәлә Алмасын янында галды. Инди дә кәләндә элә бура дүшәр.

Ф у а д—Аһа... Бәс белә... Алмасын янында галыр... Мәсәлә айдынлашыр.

А ф т и л—Мәнә элә кәлир ки, о, сайыглаян кими иди, бирдән өзүнү тәләф эләмәсин?!

Ф у а д—Ахыр, она нә олду?

А ф т и л—Билмирәм, мән элә сәнин кәлдийини она дедим, элә көрдүм алты-беш вурур. Мән бир кедим көрүм бу нара кетди. (*Чыхмаг истәйир, бу аралыг Алмас, гучагында ушаг ичәри кирир. Ичәридә аоам олдуғуну*

көрүнчә диксиниб дивара сөйкәнир вэ бирдән Фуады танийраг.)

А л м а с—Фуад? Әзизим, сәнсэн? Нә яхшы кәлмишсэн (*үстүнә йүйүрүб ону өлмәк истәйир, бирдән керидәнәрәк*). Йох, йох, даян һәлә бу ушағы еринә салым, мән сәни бәрк-бәрк өпмәк истәйирәм. Сәнин үчүн лап гәрибсәмишәм, яхшы ки кәлдин, Фуад, бу саат сәнин көмәйин мәнә билирсәнин нә гәдәр лазымдыр (*ушага ишарә илә*). Ай языг, көмкөй көйәрмишдир. Билирсэн, Фуад, мән ону бу саат лап учурумун үстүндән, өлүмүн боғазындан чыхартмышам. Нә. Нәләлик сән ят (*бир севинчлә Фуада доғру атылараг*). Фуад, әзизим, нә яхшы ки, сән бу ағыр дәгигәмдә өзүнү мәнә етирдин. (*Фуады гучагламаг истәйир*).

Ф у а д (*союз бир һәрәкәтлә онун голларыны өзүндән рәдд эдәрәк, союз бир тәрздә*)—Бир аз яваш.

А л м а с (*дурухур, сонрадан Афтили көрүнчә енидән севинәрәк*)—Аһа... йох, Фуад, Афтил даһы элә адам дейил, о чох көзәл кишидир. О мәнә лап аталыг эләмишдир. О билир ки, мән сәнинчин гәрибсәмишәм.

А ф т и л—Эйби йохдур, бачы гызы, ишини көр, мән элә кедәсийәм. Сонра енә кәләрәм. (*Чыхмаг истәйир*.)

А л м а с—Афтил даһы, бу мәним нишанлымдыр. Көрәрсән, о мәнә һәр дейдә нечә көмәк эдәр.

А ф т и л—Аллаһ эләсин, бачы гызы, аллаһ эләсин. (*Кедир*.)

А л м а с—Фуад, әзизим, билсэн мән сәнсиз нәләр чәкмишәм. (*Енә ону гучагламаг истәйир, Фуад ачыглы онун голларыны итәләйәрәк*.)

Ф у а д—Яваш дейирәм сәнә. Мәним һәлә сәндән сорушачаг сөзләрим вардыр.

А л м а с (*Бирдән дурухараг*)—Фуад, сәнә нә олуб, сән неч данышмырсан?

Ф у а д—Ону сэн өзүн яхшы билмэлисэн ки, мэнэ нэ олубдур? Сэн өзүнү яхшы апара билсэйдin...

А л м а с (*енидэн севинэрэк*)—Билирсэн, Фуад, бу саат элэ бир халдаям ки, неч ағлым башымда дейил. Бу саат мэн өлүмлэ пэнчөлөширэм. Анлайырсанмы? Өлүмлэ! Бу хэлэ яхшы күнүмдүр, неч олмаса мэнэ даш атан йохдур. Сэн дэ мэним янымдасан. Билирэм ки, мэни горуян вар. Бэс сэн онда көрөйдin ки...

Ихтиярсыз бир халда енэ дэ ону гучагламаг истэйир.

Ф у а д (*даһа сэрт бир һаракэтлэ ону итэлэйир*)—Яваш дейирэм сэнэ. Өзүнү билмэмээлийэ гойма. Сэн хэлэ мэнэ чаваб вермэлисэн.

А л м а с (*бүсбүтүн шагын бир халда дуруб она бахараг*)—Фуад, сэн нэ истэйирсэн?

Ф у а д—Нэ истэйирэм? Сэндэн чаваб истэйирэм.

А л м а с—Чаваб? Нэ чаваб?

Ф у а д—Нэ чаваб? Сэн билмирсэн? О ушаг киминдир?

А л м а с (*боғулурмуш кими, нэфэсини тез-тез ала-раг*)—Ушаг?.. Фуад, ону сонра дейэрэм.

Ф у а д—Сэндэн сорушурам, ушаг киминдир? (*Алмас яваш-яваш өзүнэ кэлир, яхасыны дүймэлэйир, сачларыны дүзэлдир вэ йүнкүлчэ бир күлүмсэмэ илэ Фуада бахараг, көрүшдэ саки, лакин чох сэрт.*)

А л м а с—Ушаг... мэнимдир.

Ф у а д—Сэниндир?.. Ым... Атасы кимдир?

А л м а с—О сизин борчунуз дейилдир.

Ф у а д—Алмас, көзүнү ач, яхшы бах... Мэни таныйырсан, йох?

А л м а с—Мэн сизи чох көзэл таныйырам, вэтэндаш Фуад... Сизин адыныз Фуаддыр.

Ф у а д—Бу аздыр.

А л м а с—Сиз мэним нишанлымсыныз...

Ф у а д—Мэн сэндэн тэлэб эдирэм, сөйлэ, ушаг киминдир?

А л м а с (*даһа синирли бир халда*)—Ушаг мэнимдир.

Ф у а д—Мэн дейирэм, атасы кимдир?

А л м а с—О сизин борчунуз дейилдир.

Ф у а д—Бэс кимин борчудур?

А л м а с—Неч кэсин борчу дейилдир, ону мэн өзүм билэрэм.

Ф у а д—Алмас, сэнин ағлын башындадырмы? Сэн аилэ намусунун нэ олдуғуну билирсэнми? Сэн хэлэ дэ сайыглайырсан.

А л м а с—Мэн азад бир гадынам.

Сүкүт.

Ф у а д—Азад, азад, сиз он дамчы дэрман еринэ, гә'-сирли олсун дейэ гырх дамчы ичэн бир нахоша охшайырсыныз. Азадлыг ки, эхлагсызлыг дейилдир.

А л м а с—Сиз дэ, ушагларына чөрөк вериб, атам хейратына дейэн хэсислэрэ охшайырсыныз. Азадлыг мэним һаггымдыр. Азадлыг сэдэгэ дейил, һамысы мэнимдир. Ону чэрчивэйэ алыб һэр ики саатдан бир чай гашығы вермэйэ кимсэнин һаггы йохдур. Мэн бүтүн ишлэримдэ, я азада, я эсир, я ағаям, я гул.

Ф у а д—Сэн нэ гэдэр мэндэсэн, мэнимкисэн, мэнимки олмалысан. Сэнин ки, дедийин анархизмдир.

А л м а с—Сэнин дэ дедийин эски дэрэбэйлийин ени формасыдыр. Мэн неч бир заман сэнинки олмамышам вэ сэнинки олмаячағам.

Ф у а д—Сэн ки, мэним нишанлымсан.

А л м а с—Нишанлым... Яхшы, олмамыш олум.

(*Бармағындан үзүйү чыхардыб, онун үстүнэ атыр.*)

Сүкүт.

Ф у а д—Алмас, бу шәкил киминдир? (Сүкут) Эши-
дирсәнми?

А л м а с—О мәним достумдур.

Ф у а д—О, биринчи күн, кәндә кәлмәк үчүн вагона
минәркән раст кәлдийин оғлан дейилми?

А л м а с—Одур.

Ф у а д—О бурая да кәлмишдир?

А л м а с—Кәлмишдир!

Ф у а д—Чох тәэччүб!

А л м а с—Сизинчин бәлкә дә...

Ф у а д—О сәнин янында галмышдырмы?

А л м а с—Галмышдыр.

Ф у а д—Чох тәэччүб.

А л м а с—Бурада тәэччүб әдиләчәк бир шей йохдур.
Мәним гапым достларымын үзүнә һәмишә ачыгдыр.

Ф у а д—Бу да азад гадын!

А л м а с—Кимсәсиз кечәләрдә көз яшы богазыма
тыханьркән, Фуад кәләр вә «сағ ол, Алмас, гочагсан
дейә шән бир күлүшлә мәня охшар» дейирдим. Фәгәт сән
кәлиб нәләр сорушурсан. һәят бир кислата кими бүтүн
пахырлары ачыр, һәр кәси өз рәнкиндә көстәрир. Инди
мән кимәм, сән кимсән! Мән ени яшайыш йолунда чар-
пышан фәдакар бир әскәр, бир салдат. Сән исә дар көзлү,
дар дүшүнчәли бир мешчан. Будур, мән бу кағызда һа-
мысыны сәнә язмышдым. Сәни кәмәйә чағырырдым. Инди
исә ал бу да бу. (Кағызы көтүрүб чырмаг истәйир. Фуад
она доғру атылыб кағызы әлиндән алмаг истәйир, фәгәт
Алмас ондан багаг кағызы чырыб атыр.)

Ф у а д—Сән сайыглайырсан, Алмас! Сән анла ки,
бир аиләнин сәадәти ондакы гадынын мә'сумлуғундадыр.
Сән анла ки, гыз илә гадын арасында бир пәрдә вардыр
ки, ону сөкмәк, күлфәт сәадәтини сөкмәк демәкдир. Сән

диндирәндә гызаран, күлдүрәндә ағлаян бир гыздын, бу
дил сәндә йох иди.

А л м а с—Сән мәним севкими, сәмими дуйғуларымы
кәрәкссиз бир пәрдәйә фәда әдирсән. Дейирләр ки, сәмими
әшгин үрәйи кениш олар. Орда кайнат белә ерләшәр. О,
һәр шейи бағышлая биләр.

Ф у а д—Мән сәни анламырам, Алмас. Мән һәр шейә
инанырдым, һәр шейи кечәрдим. Лакин биз бу ушаға нә
ад гоя биләрик. Белә иши бағышламаг... Эшидән нә де-
йәр? Чиданы ки, чувалда кизләтмәк олмаз. Буну ким
бағышлая биләр?

А л м а с—Бағышламаг олмаз... Ал, Фуад, бу нәдир?
(Она бир кағыз узадыр.)

Ф у а д—Бу... бу...

А л м а с—Нәдир?

Ф у а д—Бу алимент кағызыдыр.

А л м а с—Алимент кағызыдыр?

Ф у а д—Лакин, Алмас, кәнчликдир, бу бир ишди
дүшмүшдү.

А л м а с—Бир ишди дүшмүшдү, нечин сәнинчин бир
иш дүшә биләр, мәнимчин дүшә билмәз?

Ф у а д—Ахыр, Алмас, мән кишийәм, сән гадын.

А л м а с—Унут артыг, мәнимчин дүняда киши-арвад
йохдур. Инсан вар, инсан һәр бир ишиндә азад вә сәрбәст
олмалыдыр.

Ф у а д—Ахыр, кишийлә арвад арасында бир фәрг
вар, я йохдур?

А л м а с—Вар. Сәнин чәмийәтин кишийә һәр бир
чинайәти бағышлайыр, гадына йох.

Ф у а д—Чәмийәтә табе олмаг кәрәкдир. йох? Биззм
ки, шугарымыз коллективликдир.

А л м а с—Мән сәнин о чүрүк мешчан чәмийәтинә
гаршы мүбаризә апарырам, о һагсыздыр. Мән онун ар-

дынча кетмэли дейилэм. О чэмиййэтин өзүнү йыхмаг лазымдыр.

Сүкүт.

Ф у а д—Алмас, ушағын олдуғуну бир адам билирми?

А л м а с—Нэ демэк истэйирсэн?

Ф у а д—Гой неч кэс билмэсин. Бу сирр арамызда галсын.

А л м а с—Йох, мэн чалышачагам ки, буну бүтүн дүня билсин вэ намы билсин ки, мэним өз ишим, анчаг өз ишимдир вэ она гарышмаг кимсэнин борчу дейилдир. (Әлиндәки кағызы ерә атыр. Бу аралыг доктор Темурташ ичәри кирчр.) Аһа, сизсиниз, мэн чох шадам...

Т е м у р т а ш—Күлэк, Алмас, мэни әлдән салмышдыр. Кедә билмәдик, йолдан гайытдыг.

А л м а с—Таныш олун!

Т е м у р т а ш (Фуада янашыб күлүмсәйәрәк әлини узадыр)—Темурташ.

Ф у а д ачыгы бир дөнүшлә онун каһ үзүнә, каһ да әлине бахыр, бахыр вэ бирдән сәрт бир һәрәкәтлә онун үзүнә бир силлә вурур. Һәр үчү динмәз дуруб бир-биринин үзүнә бахырлар. Бу аралыг сәрт бир һәрәкәтлә гапыны чырпыб чыхыркән.

Ф у а д—Көрүшәрик.

п э р д э

БЕШИНЧИ ПЭРДЭ

ИКИНЧИ ШӘКИЛ

Кәнд советинин габағында; ортадан тәһгигат һей'әти: сағдан А л м а с отурмушдур.

Ш э р и ф (аяг үстдә, чох гызғын)—Биз кәндлиләр разы ола билмәрик ки, Совет һөкүмәтинин заманында да көһнә гурдлар, һансы ки, гоюн дәрисини кейиб әкс-ингилаб бинасы гойсунлар.

Б а р а т—Әкс-ингилабчы сиз өзүнүзсүнүз, көһнә гурд сән өзүнсән, мүхбирләрин дә адыны ләкәләйирсэн.

Ш э р и ф—Әлбәттә, йолдаш Барат, сән ериндән гышгырырсан, сәни яндырыр, чүнки мүәллимә арағы сәнинлә ичирди. Атамоғланын гызыны союндуруб субутални, дакументални сәнин габағында ойнадырды.

А ф т и л—Сәнин габағында ойнатсайды, данышмаздын.

Ш э р и ф—Сән бирчә спакойс ол.

С э д р—Йолдашлар, сәс салмайын!

Ш э р и ф—Бөйүк-бөйүк гызлары союндуруб, өз адамларынын габағында ойнадыр.

Б а р а т—Ялан дейирсэн.

Ш э р и ф—Ялан дейирәм? Бу да сүбут, бурада йүз әлли адам гол чәкмишдир. Субутални, дакументални бунлар һамысы өз көзләрилә көрәнләрдир. Ушағлары товлайыб, онлара яғ, пендир вэ юурта кәгиртдирир. Бу да яландыр? Мән ялан дейирәм, гой совет сәдри десин. Әләдир, йолдаш Балоғлан, элә дейил? Сән өз көзүнлә көрдүн, я йох?

Б а л оғ л а н—Бәли, бәли, әләдир.

Ш э р и ф—Сәнин өз гызын кәлиб. һиндән нәнәсинин юурталарыны оғурлайыб апармышды, апармамышды?

Б а л оғ л а н—Бәли а, бәли, бәли.

Ш э р и ф—Һачы Әһмәд! Оғлун яғы бардагнан апармышды, апармамышды?

Һ а ч ы Ә һ м ә д—Чанунчун, йолдаш сәдр, сорушур, кәрәк доғрусуну дейим. Хәнчәри гындан апартдырыр, чолпаны һиндән. Бардағлары ушағын әлиндән алыб учгуланын һейәтиндә ерә элә чырпмышам ки, сахсылары, чанунчун, инди дә элә орададыр. Беләдир, Мирзә Сәмәндәр, я гейри беләдир?

М и р з э С э м э н д э р—Атам, валлаһ, мән битә-
рәфәм, мән онун ишинә гарышмырам.

Б а р а т—Яландыр. О, рүшвәт бардағы иди.

А ф т и л—Ону сәнин башына вурмаг лазымдыр.

К э н д л и л э р—Доғрудур, доғрудур.

О б и р и д э с т э—Яландыр, яландыр.

С э д р—Йолдашлар, ериниздән сәс салмайын!

О ч а г г у л у (*аяға дуруп*)—Бәс мәсчиди нә үчүн
демирсиниз? Аллаһы нә үчүн демирсиниз? Йолдаш гәмис-
йә, мән сәндән вә күлли бу йығылан чамаатдан суал
эдирәм, һәр бинанын бир устасы вә һәр бир мәхлугун бир
халиги вар, я йохдур? Һә, суал эдирәм, вар, я йохдур?

Б а р а т—Кет сән ону о ахсаг гатырындан суал элә!

О ч а г г у л у—Кенә дә деди гатыр! Гатыры ахсаг
олавын атасы гүнбәтүн олсун, сонра да, о сөзү чыхар-
данын:

С э д р—Йолдашлар, сәс салмайын!

Ш э р и ф—Мән өзүм кетдим она дедим ки, йолдаш
мүәллимә, нечә вахтдыр бурада Мирзә Сәмәндәр дә
мүәллиmdir. Һә үчүн бир адам ондан бир күлчән дә
инчимәйиб. Һә? Йолдаш совет сәдри, инчийиб?

Б а л о г л а н—Йох чаным, йох чаным, йох, йох, бир
күлчән дейсән, йох, йох.

Һ а ч ы Э һ м э д—Чанунчун, йолдаш сәдр, ушаглар
һамысы, лап һәлә кәндлиләр дә, башына анд ичирләр,
нечүн ки, дүз ишләйир, көрүрәм ишинә диггәт эләйир.
Беләдир, Балоглан, я гейри беләдир? Амма бу бириси,
бахырсаң, көрүрсән ки, йох... әйир... әйир...

С э д р—Йолдашлар, мән гәт'и сурәтдә тәклиф эдирәм
ки, ериниздән данышмайын!

Ш э р и ф—Йолдашлар, мән өзүм гәзет мүхбирийәм,
бу мәним кағызларым, бу да вәсигәләрим, һамысыны
субутални, дакументални көстәрирәм. Тутарыг, мәним

дедикләрим һамысы ялан олду. Бәс бу екә ушаға нә
дейәчәксиниз, йолдаш Барат? О да яландыр? Она нә
дейәчәксиниз? Илдән юхарыдыр мүәллимә бурададыр.
Нишанлысы да элә дүнән кәлибдир. Бәс бу ушаг һарадан
чыхды? Һә? Онда дилләнмирсиниз? Йолдаш Күлверди,
йолдаш Барат, йолдаш Афтил, дилләнсәниз!

Һ а ч ы Э һ м э д—Ай барәкалла, ай барәкалла,
яхшы тутду...

С э д р—Сиз айры-айры адамларла данышмайын!

Ш э р и ф—Одур ки, кәндлиләр өз арвадарыны
чыхардыб апардылар, галдылар задда, задда, арваллар
галдылар задда. (*Дәфтәрини вәргәләйир.*)

А ф т и л—Һансы чәһәннамдә галдылар?

Б а р а т—Галмазлар, биз онлары тракторла кәтирә-
рик.

О ч а г г у л у—Нейнән? Нейнән дедүн?

Б а р а т—Сәнин ахсаг гатырынла.

О ч а г г у л у—Кенә дә деди гатыр! Кенә дә деди
гатыр!

С э д р—Йолдашлар...

Ш э р и ф—Арвадар галдылар, чәһаләт вә сәфаләг
пәнчәсиндә. Мәктәбдән дә һәр кәс өз ушағыны апарды,
мәктәб дә дағылды.

Б а р а т—Мәктәби сиз дағытдыныз!

Ш э р и ф—Мән өз бачым оғлуну һеч апармадым да,
она бина, мән билирәм ки, бурада тагсыр мүәллимәдә-
дир. Она көрә дә белә мүәллимә һансы ки, һеч нәйә ләя-
гәти йохдур, кәрәк она лап бөйүк чәза верилсин ки, баш-
галарына да дәрәс; ибрәт олсун. Она көрә дә мән дейрәм:
яшасын Совет һөкумәти! (*Һамы эл чалыр.*)

Бу аралыг байырдан бир курулту гопур, Һ а н ы м н а з а г л а ы р а г
ичәри кирир.

Х а н ы м н а з—Вай, эвим йыхылды. Йыхдылар баламын эвини. Мэн юхуму көрмүшдүм. Ай балам. (Ичәри кириб, Алмаса доғру кедир. Алмас ону көрүб, тез аяға дурур.)

С э д р—Йолдашлар, сәс салмайын!

К э н д л и л э р (далдан Ханымназы тутурлар)—
Ай арвад, ора кетмәк олмас эй!

Х а н ы м н а з—Олмаз? Бәс нейнәйим? Ай балам!

Б а р а т—Эйби йохдур. Хала, отур бир янда.

Х а н ы м н а з—Вай, баламын эвини йыхдылар. Ай чамаат, ушагларынызын башына доланым. Ушағымы сиздән истәйирәм.

Һ а ч ы Э һ м э д—Бачы, биз нә эдәк? Деди, малы ғыров өлдүрәр, ғышын ады бәднамдыр...

О ч а г г у л у—Эй чийәрә гане олмаян пишик, асыл гәнарәдән, сәнә бундан бәтәри кәрәкдир!

Х а н ы м н а з—Ай башыныза дөнүм, мәним ушағым-да бир тагсыр йохдур. Надандыр. Ай чамаат, чевирын ушағымы балаларынызын башына, язығам.

М и р з э С э м э н д э р—Ушагдыр, чаны чыхсын дилини сахласын. О кәлмишди айран ичмәйә, башламайды ара ачмаға. Кеч отур даһа бир янда, зәһәндәлик эләмә.

А ф т и л—Ханымназ бачы, кеч отур. Эйби йохдур. Дүнанын иши беләдир. Чәкишмәсә бәркишмәз¹.

С э д р—Һачы Әһмәд, сизин бу барәдә сөзүнүз вармы?

Һ а ч ы Э һ м э д—Йолдаш сәдр, мән өзүм орта бир кәндлийәм. Өзүм дә инвалид, бу да мәним кағызларым. Совет һөкүмәтинә дә чанла-башла гуллуғ эләмәйә һазырығ.

¹ Мүәллифин әл-языларындан бирисиндә Ханымназын мөчләсә кәлмәсилә әләгәдар олан бу парча ихтисар әдилмишдир. Ред.

С э д р—Вәтәндаш Һачы Әһмәд, сиз вәтәндаш Алмас ханымын иши һаггында нә билирсиниз?

Һ а ч ы Э һ м э д—Мән, йолдаш сәдр, бир аз авам адамам, закундан башым чыхмаз. О ки, һәр нә ки, Шәриф деди, әлбәттә, онларын һамысы доғрудур. Бу, бу ишләри көрүбдүр. Анчаг мән хаһиш эләйирәм һөкүмәтдән ки, һәлә бу дәфәлик кечсин онунчун, доғрудур, бир дана бир һахыры корлар, даһа ону сиз яхшы билирсиниз... Биз авам адамығ. Дейәрләр ки, гурунун одуна яш да янар. Буну бурахарсан, кәндлиләр о яхшыны да гоймазлар. О сәбәбә ки, илан вуран алачатыдан да горхар. Анчаг, мән енә дә хаһиш эдирәм ки, һөкүмәт онун чәзасыны бир аз, һәлә, йүнкүл эләсин. Ушагдыр, бу дәфә эләйибдир, кәлән сәфәр эләмәз. О ки галды бардағларымы ушағыма апартдырыр, чанунчун, йолдаш сәдр, мән һәлә ондан да кечирәм. Нейнак, даһа авам адамығ да.

И б а д—Ушагдан даныш, ушагдан, бунлар һамысы бош сәһбәтдир.

Һ а ч ы Э һ м э д—Валлаһ, ушагдан даһа нә дейим. Мәним ки, бу барәдә дилим вармыр. Мән бу тәзә закунлары яхшы билмирәм. Анчаг, белә адама даһа кәндлиләр арвад үст олмазлар. О, бу кәнддә даһа дуруш кәтирә билмәз. Одур ки, мәктәб дә дағылды, о бири дә, бу бири дә. Йә'ни буну кәндлиләр дейир һа. Чанунчун, йолдаш сәдр, мәнә һеч бир пейкамы йохдур. Бир арвадым вар, аллаһа шүкүр, самана гатсан ат емәз, сүмүйә гатсан ит. Лап истәйир һәлә бу саат арвадлары һопчылығ эләсинләр, мәнә пейкамы йохдур. Она көрә дә мән дейирәм: яшасын Совет һөкүмәти!

И б а д—Йолдаш сәдр, мән бир билмәк истәйирәм бу мүәллимәнин бу кәнддә әсл иши нәдир? Нәчидир? Һәл Сорушурам да.

С э д р—Сөзүнүзү дейиниз!

И б а д—Йох, сорушурам да?

С э д р—Вэзифаси мүөллимеликдир.

И б а д—Демэли, мэктабдэ дэрс демөждир дэ? Рәһмәт атана. Бэс о ки, дэрс гуртаран кими, о дэрэ сәнин, бу дэрэ мәнним, о булаг башы сәнин, бу булаг башы мәнним, тойхана кәлди, ясхана кәлди, башлайыр арвадлара чешилтүти китабындан дэрс вермайә: эрин инчидир, чых, һеч йохдур, кәл һопчылыг ол, совет сәдри ярамаз, кәрәк арвад олсун. Бу һансы закунда вардыр? Мәсчид кәрәк кулуб олсун, билмирәм, нә олсун, нә олсун, нә олсун... кәрәк бу ишләр һамысы онун палағайсыдыр, я закондан ғыраг иш көрүр. Кәндин арвадларыны да йолдан чыхардыр, о кәләңи күлли чамаат өз арвадына бир сөз дейә билмир.

Б а р а т—Қолхоза язмаг, йолдан чыхартмагдыр?

Б а л а р з а—Һәлбәттә ки, һансы закунда вар ки, мән әвдә отурум, сән кәл мәнним арвадымы товла, колхоза яз, курса яз, һопчылыға яз... Һә? Закунда палағайыс вар? Әкәр вар, гой бөйүк йолдашлар десинләр.

И б а д—Әлбәттә ки, йолдан чыхартмагдыр.

Б а л а р з а—Ушагдан даныш, Ибад.

И б а д—Бэс бу йолдан чыхармаг дейил, нәдир: ичәри кирирәм, көрүрәм, адә, иш бир тәһәрди, верирәм өзүмү ирәли, көрүрәм йох, иш бир тәһәрди, бу даяныб белә, бизим гардашын эвлийи дә белә, бир аз да өзүмү ирәли вердим, көрдүм йох, иш бир тәһәрди. Бунун әлиндә бир ушаг сапсары мейит рәнки көгүрүб... Көрдүм йох, иш бир тәһәрди, бир аз да өзүмү ирәли вердим, бу нә әһвалатдыр? Дашдан, дивардан сәс чыхар, бундан йох... Һә, бэс мән хаһиш эдирәм ки, һә, мән хаһиш эдирәм ки, мәнним ушағымы сахласын, мәнә памағайыт эләсин. Бу, йолдан чыхартмаг дейил?

А ф т и л—Сән ики арвады чандан эләмисән, үчүнү дә кәбин алтында сахламысан, она көрә арвад сөзү данышанда юхува илан-гурбаға кирир.

И б а д—Сөзүнү бил даныш, әбләһ гурумсаг. Кечинин өлүмү чатанда чобанын чомағына сүртүшәр.

С э д р—Сәс салма, отур ериндә, сәнә дейирәм. Мән сәнә сөз вермөмишәм.

И б а д—Нейнәк. Ахыр мәнә дә сөз верәчәкләр, я йох, онда данышарыг.

С э д р—Вәтәндаш Барат, сиз нә дейә биләрсиниз?

Б а р а т—Мән ону дейә биләрәм ки... ону дейә биләрәм ки... Алмас ханым кәләңи мэктаб низама дүшүб. Өзәйин ичласларында актив иштирак эдир, һәр күн бизимлә сөһбәтә кәлир, биз онун янына кедирик.

Һ а ч ы Э һ м ә д—Һай барәкалла, барәкалла, һә... һә... Хырда сөһбәт, хырда сөһбәт.

Б а р а т (*тутулараг*)—Сөһбәт дейәндә ки, һәмишә һәлә кәндин ишләриндән данышырыг. Бизә дейир ки, кәндимиз керидә галыбдыр. Биз кәрәк белә эдәк ки, бизим кәндимиз ән биринчи кәнд олсун. Һамы кәндләрә етәк, өтәк. Ортаглы олаг... Машын алаг... Машын олсун, һәр шей олсун... Өзү дә элә дейир ки, адамын түкләри биз-биз олур... Һәмишә о данышандан сонра адам иста-йир ки, дуруб кетсин кәндин ғырағындакы о гая илә кәл-ләбәкәллә кәлсин.

Ш э р и ф—Ушаг мәсәләсини дә данышсана.

Б а р а т (*долашараг*)—Ушаг мәсәләсини? Ушаг мәсәләсини? Мән о барәдә бир шей билмирәм.

Ш э р и ф—Өз ушағын барәсиндә бир шей билмирсән?

Б а р а т—Мән анчаг ону дейә биләрәм ки, бунларын һамысы шәхси-гәрәзликдәндир. Бизим кәндимизә онун кими ишләйән мүәллимә кәлмәмишдир.

К э н ч л э р—Эләдир... Эләдир... (*Әл чалыныр.*)

Б а р а т—Мәктәб үчүн пианино алыб, стул-муштул кәтириб. Мирзә Сәмәндәр нә элэйиң? Билдирчин овла-магдан башы һачан айылыбдыр?

М и р з ә С әм ән д әр—Яланчынын һәзрәт Аббас белиндән вурсун! Мән һеч билдирчин овуна кетмишәм? Әлбәттә, о арваддыр, яхшы ишләр. Арвад һәлә яхшы ишләр дә...

С ә д р—Вәтәндаш Афтил, сиз нә дейә биләрсиниз?

А ф т и л—Йолдаш сәдр, мән нә дейә биләрәм. Дейир, бәзәнирәм ханым дөйүр, бәзәнирәм ағам. Дейим яхшы-дыр, нечә дейим? Нахыра кедәрәм чобан олмаз, ахыра кедәрәм саман. Дейим харабдыр, кенә нечә дейим? Инсаф динин ярысыдыр. Валлаһ галмышам белә, юхары түпү-рүрәм саггалдыр, ашағы түпүрүрәм бығ. Дейир, газан газанла дөйүшәр, арада күвәч чатлар. Анчаг доғрусуну истәсәз, о кишинин гызы һәлә дүз ишләйир, мәрд адам-дыр. Бу гәдәр һәшәратын ичиндә давам эләмәк элә зор ишдир.

Ф а т м а н с а (*ериндән ғышыгыр*)—Бу да бизим ағсагалымыз! Утанмырсан саггалындан?

Б а р а т—Мазандаранда чаггал азды, бири дә кәми-лә кәлди.

Ш ә р и ф—Йолдаш сәдр, бу йолдаш, кәндимизин мөһтәрәм вә һөрмәтли ағбирчәкләриндән биридир. Ушағы да субутални, документални бу гадын тутмушдур. Өзү-нүн дә бир чох материаллары вардыр.

С ә д р—Вәтәндаш Фатманса ханым, сиз мүәллимә Алмас һаггында нә дейә биләрсиниз?

Ф а т м а н с а (*кәмал-сәлигә илә ортая чыхыр вә дөрд тәрәфи тә'зим әдәрәк*)—Һәр шейдән әввәл, салам олсун чәми йығышан әһл-мәчлисә вә һәбелә салам олсун кәлән гонаглара, һансы ки, бизим бөйүк-бөйүк гәмисйә-

ләримиздир вә салам олсун бүтүн бөйүк-бөйүк йолдаш-лара, һансы ки...

С ә д р—Вәтәндаш, мәсәлә һаггында данышын. Мүәл-лимә Алмас ханымын иши һаггында.

Ф а т м а н с а—О ки, галды мүәллимәнин иши, мән бу кәндә мамаям. Һәлә гаш гарала-гаралмайды, көр-дүм, Ханымназ кәлди ки, дур бизә кәл. Кетдим көрдүм гыз эвин ортасында аллаһ-аллаһдадыр. Һай ниди нәфәси кетсин кәлмәсин, һа бу саат нәфәси кетсин кәлмәсин. Һәлә етишдим, көрдүм иш гурум-голайсыздыр. Бунун белинә бир-ики тәпик ки, ай эшшәк гызы, күч вур, һай көпәк гызы күч вур. Көрдүм ки, һандан-Һәна ушағын башы кәлди...

Х а н ы м н а з—Ай арвад, аллаһын йохдур, мән һачан сәнинчин кәлмишәм? Иманын йохдур, өлмәйчәксэн? Ушаг нәдир? Сән кимин ушағыны тутмусан?

Ф а т м а н с а—Сәнин гызывун. Мән анд ичмишдим ки, һеч кәсә демәрәм. Даһа эләйә билмәрәм ки, бөйүк гәмисйәләрдән дә кизләдим. Құлли дүня гурбан олсун онларын бир түкүнә. Сән кәлиб ялвармадын?

Х а н ы м н а з—Ай арвад, сән һеч бизим эвимизә кәлмисән? Мәним ушағыма нә кәлмишди, сәнә ялварей-дим? Нечин мәним ушағымы бәдбахт эләйирсэн?

Ф а т м а н с а—Ачығын нечин кәлир, Ханымназ, мәнән сорушурлар, мән дә дейирәм, истәйирсэн гур'ана да әл басым, кәлмәдим? Ушағы тутмадым? Гырмызы йорғана бүкмәдим? Көбәйини дә бағламадым? Ағбирчәк вахтымда сәнин үчүн иманымы верә билмәрәм ки.

А ф т и л—Яланса, сәнин о иманува тула бағлайым!

Х а н ы м н а з—Валлаһ, биллаһ, ай чамаат, бу арвад бизим үстүмүзә бөһтан атыр.

С ә д р—Вәтәндаш Фатманса ханым, буну эшитдик.

Сиз ушагларын ойнамасы наггында нэ билирсиниз? Нэ көрмүсүнүз?

Ф а т м а н с а—Мэн хэлэ гапынын дешийндэн бахырдым, көрдүм сындыра-сындырдыр. Чарпайы үстүндө дэ шэраб, чахыр... ичһаичдир... Гызлар да лүт эттэбала, бир чүнайы дарбалагнан, халис анандан-кэлмэ ойнайырлар, буғу бурма кишилэр дэ отуруб (*бахыб доктору көстэрпир*). Бири дэ, одур һа, о башда отуран чилэпгалы киши. О, гызын бурасындан (*элиллэ габырғасыны вэ өз дөшлэрини көстэриб гычыггадайр*), бу гызын бурасындан, гызлар да хэлэ белэ валай вурурлар. Валлаһы, бир вусатдыр ки, кэл көрөсән.

С э д р—Һэлэлик яхшы, отурун.

А л м а с—Мэним бу арваддан бир сорғум вар.

С э д р—Сорунуз.

А л м а с—О дейир ки, ушағы о тутмушдур. Гой о десин: ушаг гыздыр, я оғландыр?

Ф а т м а н с а—Һэ? Гыздыр, я оғлан? Гыздыр, я оғлан? Гыздыр, я оғлан?

Б а р а т—Диллэнсәнэ, имансыз? Гыздыр, я оғландыр?

Ф а т м а н с а—Гыздыр, я оғландыр?

А ф т и л—Десәнэ, Очагулунун гатыры кими, нэ онданмыш, нэ дэ ондан.

О ч а г г у л у—Кенэ деди гатыр. Кенэ деди гатыр... Аллаһү экбэр...

А л м а с—Даһа сөзүм йохдур. (*Отуруп.*)

С э д р—Йолдаш Алмас, мәсэлэ айдындыр. Сиз анчаг ушагларын ойнамасы наггында данышыныз.

А л м а с—Сүрмэ!

С ү р м э (*адамларын арасындан галхараэ*)—Нэдир, мүэллимэ?

А л м а с—О күн сизин элинизэ, боғазыныза бахан ким иди?

С ү р м э (*доктору көстэрарак*)—Бу киши иди, мүэллимэ. Мэним көзлэримэ дэрман да төкдү.

А л м а с—Гой һамы билсин, йолдаш Темурташ доктордур. О, мэним хаһишимэ көрэ ушаглара бахырды, сабаһ да бахачагдыр. Сонра, Сүрмэ, сиз о күн нэ ойнайырдыныз?

С ү р м э—Биз «Ени кэнд» ойнайырдыг, мүэллимэ.

А л м а с—Кэндлилэр, бу бир оюндур, ону индичэ көстөрмөк олар.

И б а д—Йолдашлар, бу сөzlэр бизэ лазым дейил, яхшысы будур ки...

Ш э р и ф—Сэн о, янындакы ушагдан даныш.

А л м а с—О, кимсэнин иши дейилдир.

И б а д—Нечэ кимсэнин иши дейил?

Һ а ч ы Э һ м э д—Нечэ кимсэнин иши дейил?

Ш э р и ф—Нечэ кимсэнин иши дейил?

С э д р—Йолдашлар, гулаг асын, ушаг мәсэлэсини биз индичэ айдынлашдырарыг.

Б а р а т—О һеч бизим ишимиз дейил.

Ш э р и ф—Нечэ бизим ишимиз дейил? Бу ушаг кимдир?

Б а р а т—О бизим борчумуз дейил.

Б а л а р з а—Йох, сиз ишин оланыны кэндлилэрлэи кизлэдирсиниз. Гой о, ачыг десин көрөк ушаг киминдир?

А л м а с—Ушаг мэнимдир.

И б а д—Атасы кимдир?

А л м а с—О мэним өз ишимдир...

Ш э р и ф—Сэн субутални, дакументални де көрүм ушаг киминдир?

И б а д—Биз истэйирик, гой о десин ушаг киминдир?

Һ а м ы—Гой десин, олмас, десин, ушаг киминдир?

Ф у а д (*дурараг*)—Йолдаш сәдр, мән мүәллимә Алмасын нишанлысыям вә бу чамаатын габағында рәсми сурәтдә билдирирәм ки, ушаг мәнимдир.

А л м а с—Ушаг сәнин дейил, вәтәндаш Фуад. Мәр-һәмәтинизә гаршы тәшәккүр эдирәм. Мәнним сизин мәрһәмәтинизә әһтиҗачым йохдур.

И б а д—Йолдаш сәдр, сиз кәндлиләри алдадыр-сыныз. Биз кәндлиләр тәләб эдирик, гой о ачыг десин ки, ушаг киминдир?

С э д р (*йығыланларын исрарыны көрүнчә*)—Йолдаш Алмас, сиз бу суала чаваб верә биләرمىсиниз?

А л м а с (*гәг'и*)—Ушаг мәнимдир вә бундан артыг сорғуя чаваб вермәк истәмирам.

Ш э р и ф—Чүнки тагсыркарсан.

А л м а с—О мәнним өз ишимдир.

С э д р—Йолдашлар, курулту салмайыныз. Чығыр-тилә адамы сөз демәйә мәчбур этмәк олмаз.

И б а д (*орталыға атылараг*)—Нечә мәчбур этмәк олмаз, кәндәрисиниз бизим үстүмүзә бир фаһишәни вә истәйирсиниз ки, биз дә өз арвадларымызы онун чәнкинә салаг ки, өзү кими фаһишәлиә апарсын. Йох, белә мүәллимә бизә кәрәк дейил. Ону күлләләмәк лазымдыр.

Һ а м ы с ы—Күлләләнсин, күлләләнсин!..

Ф а т м а н с а—Көрдүнүз дедим күлләләнәчәк.

С э д р—Йолдашлар, сәс салмайыныз.

И б а д—Ай чамаат, биз һамымыз тәләб эдирик, беләнчик атасыз ушаг доған һәрчайы арвад бизә лазым дейил. О кәрәк күлләләнсин.

Һ а м ы с ы—Күлләләнсин, күлләләнсин. (*Там бу ара-лыг Яхшы чадрасы әл-аяғына долаша-долаша сәһнәйә атылыр вә һәйәчанла.*)

Я х ш ы—Даянын, ай әл, ай чамаат, она дәймәйин даянын, мән сизә ишин доғрусуну дейим. (*Һамы дуоухуб даяныр. Алмас Яхшыны көрүнчә бирдән горхараг.*)

А л м а с—Яхшы!

И б а д—Һә...

Я х ш ы—Ай әл, ону өлдүрмәйин, онда бир тагсыр йохдур. Гоюн мән сизә сөзүн доғрусуну дейим, һамысыны билиниз, ушаг мәннимдир.

Һ а м ы с ы (*шашырыб бир-биринә бахараг*)—Нечә? Ола билмәз!

Я х ш ы—Мән даһа өлүмүмдән горхмурам. Мән сәһәр-дән диварын далындан, тәндир үстүндән гулаг асырдым. Мән разы ола билмәрәм ки, мәнним еримә өзкәсини күл-ләләсинләр... Гой әлә мәнним өзүмү күлләләсинләр.

Һ а ч ы Э һ м э д—Ола билмәз. Бу, үштүкдүр.

Я х ш ы—Мән ушағыма сүд верирәм, анд ичә билә-рәм.

Һ а ч ы Э һ м э д—Бу нечә олду ки, белә олду?

Я х ш ы—Мән бир кечә кәрбәлайы Фатмансанын мәсләһәтилә мәсчиддә өзүмү минбәрә бағлайыб, аллаһ-дан өвлад истәйирдим. Кечә ярысы мәсчидин гапысы ачылды, гара бир кәлкә мәнним үстүмә йүйүрмәйә башла-ды, мәни зорлады.

О ч а г г у л у (*һәйәчанла*)—Мәсчиддә?

Я х ш ы—Мәсчиддә.

Һ а ч ы Э һ м э д—Ким?

Б а л а р з а—Сән ону танымадынмы?

Я х ш ы—Мән ону сонра таныдым.

Б а л о г л а н—Ким имиш?

Я х ш ы—Молла Сүбһан.

Һ а ч ы Э һ м э д—Нечә?

Б а л а р з а, О ч а г г у л у—Молла Сүбһан?

Я х ш ы—Молла Сүбһан.

С э с л э р—Ерә кирсин! Йох олсун! Ону көрүм ерә батсын!

Я х ш ы—Бөйүк бир кәнддә бир нәфәр тапылмады ки, мәнә көмәк этсин. О мәни учурумун үстүндән, өлүмүн пәнчәсиндән гуртарды. Кәндлиләр, гардашлар, о яхшы адамдыр. О, бүтүн әлсиз-аягсызларә көмәк эдир.

К э н д л и л э р—Эй эл, нә үчүн данышмырсыныз, кәлин кедәк Молла Сүбһанын үстүнә. Биз тәләб эдирик ки, Молла Сүбһан вә бүтүн голчомаг дәстәси душтаг олунсун!

С э д р—Йолдашлар, мәсәлә айдындыр. Алмасда һеч бир тагсыр йохдур. Голчомагларын фитнәси мейдана чыхды. Бунун үчүн һачы Әһмәд, Шәриф, Ибад, Балоглан, Фатманса, Молла Сүбһан вә Мирзә Сәмәндәр мәс'улийәтә алыныр.

С э с л э р—Душтаг эдилсинләр! Күлләләнсинләр!

С э д р—Йолдаш Алмас, сизин кәстәрдикләриниз һамысы бура язылмышдыр. Мәсәләни әтрафлыча айдынлашдыра билмәк үчүн мән ичласы рәсми бир шәкилдә апармайыб, бүтүн данышанларә йол верирдим. Сизә гаршы нә кими иттиһамлар олдуғуну эшитдиниз. Инди бир дә сорушурам сиз өзүнүзү тагсырлы билирсинизми?

А л м а с (*аяга дуруб, сакитчә әтрафы сүзәрәк*)—Мән, дедикләримә һеч бир шей артырмаг истәмирәм. Өзүмү мүдафиә этмәйәчәйәм, чүнки мәни дүшмәнләрим чох яхшы доғрултдулар.

С э д р—Демәли, сиз өзүнүзү тагсырлы билмирсиниз?

А л м а с—Йох, мән өзүмү тагсырлы билирәм.

С э д р—Билирсиниз?

А л м а с—Бәли, өзүмү тагсырлы билирәм, чүнки мән бу инвалид чухасы кеймиш голчомаг һачы Әһмәдләрә, Шәрифләрә, Мирзә Сәмәндәрләрә гаршы мүбаризәдә, анчаг Коммунист партиясынын рәһбәрлийилә вә йохсуя

кәндлиләри тәшкил этмәк йолилә иш көрүлә биләчәйини яхшы дүшүнмәмишдим. Мән тәкбашыма мүбаризә апармышдым. Мән баша дүшмәмишдим ки, бу мүбаризәни анчаг мән апармырам, фәһлә синфи, партиянын рәһбәрлийи алтында апарыр. Мән сәһвләримә бойнума алырам. Анчаг бу сәһвләрим дүшмәнләримә севиндирмәсин. Мүбаризә давам эдир! Сәһвләр мәнә чох шей өйрәтди.

С О Н

Редактору *Р. Шыхамирова*
Габыгы рэссам *П. Лейтманьндыр*
Техн. редактору *В. Газрилова*
Корректору *Б. Х. Мәммәдова*

Йығылмаға верилмиш
8/1-1955-чи ил. Чапа имзаланмыш
25/11-1955-чи ил. Форматы 70x108^{1/2}—
1,84=5,4 чап вәрәги. (Уч.-нәшр.
вәрәги 6). ФГ 07688. Тиражы 15000.
Сифариш № 9. Бақы, Фиолетов
күчәси, 8.
Гиймәти 4 ман. 20 гәп.

Азәрбайчан ССР Мәдәнийәт
Назирлийинин „Гызыл Шәрг“
мәтбәәси. Бақы, Гәзи Асланов
күчәси, 80.

4 ман. 20 гэд.

ДЖ. ДЖАББАРЛЫ

А Л М А С

(на азербайджанском языке)

Азербайджанское

Издательство Детской и Юношеской Литературы

Баку—1955